811.161.2
Ш 371

Юрій ШЕВЕЛЬОВ

ВНЕСОК ГАЛИЧИНИ У ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Після геніального Потебні Харків дав другого геніального лінгвіста, ім'я його — Юрій Шевельов; і я радий, що мені випала честь слухати його блискучі лекції упродовж п'яти моїх харківських студентських літ.

Олесь Гончар

Творчість Юрія Шевельова в колі славістів стала вершинним здобутком української науки XX століття.

Роман Корогодський

Цей визначний дослідник сучасності залишається ще не достатньо знаним в Україні, особливо як мовознавець і мистецтвознавець; осмислення й використання його праць ще не співмірне з їх науковою і загальнокультурною цінністю, воно здебільшого принагідне, не систематичне.

Павло Гриценко

Наукове товариство ім. Шевченка у Львові
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Юрій ШЕВЕЛЬОВ

ВНЕСОК ГАЛИЧИНИ У ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Київ

Видавничий дім «КМ Академія»

2003

ББК 81.2УКР-03
Ш37

Праця видатного славіста Юрія Шевельова (Шереха) про внесок Галичини у формування української літературної мови написана під час перебування вченого у Львові в 1943—1944 рр.

У науковій розвідці простежується інтенсивність галицьких мовних впливів на нову українську літературну мову в різні історичні періоди.

Матеріал ілюстровано прикладами використання галицизмів у мові П. Куліша, М. Старицького, М. Коцюбинського, Лесі Українки та ін.

Книга й досі залишається єдиним, а тому надзвичайно цінним дослідженням у цій мовній ділянці.

Видавництво висловлює щиру подяку п. Оксані Соловей (США) за сприяння та надання матеріалів для публікації спадщини Почесного професора НаУКМА Юрія Шевельова.

ISBN 966-518-209-9

© Видавничий дім «КМ Академія», 2003

ВСТУПНЕ СЛОВО
до Львівського видання 1996 року

Шанувальники Юрія Шевельова (Шереха) в Україні отримали можливість першого очного знайомства з відомим вченим та гуманістом у 1990 р. в час Міжнародного конгресу україністів у Києві. Саме на цей час припало моє особисте побачення зі славетним мовознавцем та славістом професором Колумбійського університету в Нью-Йорку. Власне в ході тогочасних зустрічей, при обговоренні проблем сучасної україністики та, зокрема, ремінісценцій навколо довоєнного та щойно відродженого в Україні Наукового товариства ім. Шевченка Юрій Шевельов поділився спогадами про своє перебування у Львові протягом 1943—1944 років. Це був час його невсипущої праці в бібліотеці НТШ, плідної творчої взаємодії з Володимиром Дорошенком та Василем Сімовичем, якого він вважав своїм галицьким вчителем. Плодом цього більш як річного творчого пошуку вченого у Львові була його студія про вплив Галичини на формування української літературної мови.

Робота над цією працею була завершена вже в Німеччині та вийшла у кількості сотні екземплярів циклостилевим друком. Юрій Шевельов повернувся до цієї теми ще раз дещо пізніше, у зв'язку з пропозицією видати працю німецькою мовою. Автор істотно доповнив і розширив перший варіант книги, і вона вийшла в німецькому перекладі у видавництві Otto Harrassowitz 1966 року.

Таким чином цікава й важлива мовознавча студія залишалася дотепер невідомою і, що основне, недоступною для зацікавленого широкого читача та дослідника в Україні. У відповідь на нашу пропозицію взятися за видання цієї праці під егідою НТШ у Львові автор охоче погодився і пообіцяв сприяти у підборі відповідних матеріалів.

Проте дорога до видання цієї книжки в Україні виявилася доволі довгою та не без складнощів. Насамперед треба було дістати дозвіл німецького видавництва на передрук книги в Україні. Такий дозвіл отримано щойно в кінці 1991 р. У 1992 р. ми отримали від автора німецький оригінал книги і ще через рік мали на руках український переклад монографії. Зрозуміло, що далі була потрібна авторська апробація перекладу, а його переклад знову ж затягнувся. І врешті був винесений авторський вердикт: у зв'язку з недосконалістю перекладу та браком можливостей у автора для ретельної його переробки слід взяти як базу для видання книги її український варіант, що був випущений для університетського користування в Альбертському університеті в Едмонтоні (1975).

Порівняно з первісним циклографічним варіантом у книзі зроблено істотні зміни на основі пізнішого німецького видання. Крім нової передмови автор впровадив як додатковий розділ до львівського видання «Кінцеві зауваги», побудований на висновках німецького варіанта книги. Як і видання 1966 р., книга стосується не тільки Галичини — в ній вміщено також додатковий розділ про чернігівські впливи на літературну мову українців. Підготовлений таким чином текст впорядкувала кандидат філологічних наук Олена Гузар. Упорядник не вважала за доцільне вносити зміни у правопис. Він залишився авторським, окрім незначної коректи в орфографії та пунктуації. Це в якійсь мірі відбилося на не завжди послідовному вираженні скорочень власних назв і назв творів. Упорядник додала до монографії покажчик прізвищ та псевдонімів.

Книга напевно знайде своїх шанувальників та читачів серед мовознавців, зацікавлених генезою та розвитком сучасної української літературної мови. Думаю також, що набагато ширшим буде значення її як засобу розуміння нашої української соборності у сфері мови та культури й переборення ненаукових, часто з політичним антиукраїнським підтекстом, стереотипів про окремішність галичанства та східноукраїнства.

Новий етап української соборності в державі, що утворилася після розвалу останньої російської імперії — СРСР, ті тенденції, які проявляються у суспільному розвиткові, мові, науці та культурі, викликають сьогодні суперечливі почуття та надії Щодо майбутнього української мови у сучасному понівеченому мовному ареалі України. Проте ми хочемо залишатися оптимістами й віримо, що ті напрямні та закономірності формування української літературної мови, що представлені Юрієм Шевельовим як вислід змагань великої когорти подвижників духу Сходу й Заходу України, будуть закріплені та розвинені в сучасних умовах цієї нашої, ще такої недосконалої державності. Цьому сприятиме осмислення мовних концепцій та ідей, представлених у пропонованій книзі великого прихильника нашого Товариства, лауреата медалі ім. Михайла Грушевського НТШ професора Юрія Шевельова.

Олег РОМАНІВ

ПЕРЕДМОВА

Після багатьох років життя в Харкові я опинився 1943 р. у Львові. Звичайно, я і перед тим знав, зокрема з дискусії навколо правопису 1928 року, про відмінності мови Галичини супроти мови мого рідного міста, але, звісно, і Києва та й більшости міст на схід від Збруча супроти мови Галичини. Але з переїздом до Львова мовні відмінності стали для мене особливо виразними. При цьому це були не просто місцеві діалектні риси, а й інакша традиція літературної мови, зокрема плеканої в пресі, літературі, школі, мові інтелігенції на щодень.

Буває так, що дослідник шукає для себе теми, але тут тема шукала дослідника. Як постали — в межах, у суті справи, однієї літературної мови — бо ніхто, дослівно ніхто не висував програми творення двох окремих літературних мов (як це було нерідко у межах сербсько-хорватського мовного простору) — назвімо їх умовно передзбручанською і зазбручанською, але в обох відламах української мови плекано саме місцеву традицію і боронено її, часом пристрасно і запекло, і то протягом мало не сторіччя. Полемічних виступів з обох боків не бракувало, але ніхто не завдав собі труду об'єктивно, докладно і в історичній перспективі розгорнути загальну панораму розвитку, що привів до такого стану, й самого того стану. У себе вдома, в родині тощо ми говорили, писали, думали «по-харківськи» (офіційно це звалося по-києво-полтавськи), а через дорогу, в домі, наприклад, Василя Сімовича, або в книгозбірні НТШ тощо це саме роблено «по-львівськи». Тема буквально лежала на бруку вулиці, і треба було за неї братися. Вона-бо мала перед тим і обіцяла мати далі вирішальний вплив на ввесь дальший розвиток української літературної мови. Тема чекала й чекала на дослідника.

Я порадився з Василем Івановичем (так він волів, щоб ми, «наддніпрянці» — хоч ніколи над Дніпром я не жив, — його звали) Сімовичем. Хоч формально він ніколи моїм учителем чи науковим керівником не був, — формально я ж уже був і кандидатом філологічних наук, і доцентом, але в суті справи він став моїм новим учителем (після Булаховського і Наконечного). На це склалося кілька обставин: і знав він українськомовні справи краще від моїх харківських учителів, знав не тільки ззовні, а й зсередини, і був він єдиним тоді на Україні носієм ідей і метод Празького лінгвістичного гуртка, де мав не одну нагоду спілкуватися з «самим» Ніколаєм Трубецьким, ну і, нарешті, посідав він у свої тоді 63 роки ту незбагненну рису людяності, що її найкраще окреслює французьке слово шарм. Не дуже йому щастило тоді на талановитих учнів і послідовників з-поміж галичан. Одне слово, між ним і мною витворилися тоді приязні стосунки, що чимсь нагадували батьківсько-синівські.

Якби Сімович поставився негативно до мого задуму, мабуть за той задум я і не взявся б. Але він захопився моїм планом, заохотив мене якнайпалкіше і, сказати б, поблагословив мене беззастережно. (Сімович мав свої порахунки з галицькою інтелігенцією, аж до того, що заявляв: «Я не галичанин, я — буковинець» — чим він не був, але в глибині душі він був гарячим — у межах загальноукраїнського душевного прив'язання — галицьким місцевим патріотом.)

Відразу я занурився в працю над своєю, як ми казали, «Галичиною», і це були також місяці мого безнастанного спілкування з Василем Івановичем (а поза очі ми його звичайно звали ще «дядя Вася»). Кілька разів на тиждень я забігав до нього, ділився своїми знахідками і відкриттями, вислуховував його поради, завжди дорогоцінні, обговорював свої сумніви. Думаю, що з повним правом міг би я присвятити свою працю його пам'яті. Якби не свідомість її недосконалости.

Вона писалася-бо у важких обставинах. Війна знов наближалася до Львова. У передгроззі поновної окупації міста Сімович нагло помер, ми попрощали його, а невдовзі мусіли покинути гостинне місто. Прощавай, бібліотеко НТШ, прощавай, праце над моєю книжкою. Ні лемківські села, ні німецькі робітничі табори бібліотек не мали і елементарних умов, щоб викінчити книжку, не творили. У головному моя праця була виконана, але тут і там щось треба було ще перевірити, щось додати. А змоги на це вже не було. Праця завершилася вже по війні, в німець-

кому Фюрті, — але і там без доступу до джерел. Коли книжка нарешті вийшла в світ, 1949 року, в жалюгідному цикльостильному друку, накладом яких 100 примірників, я не наважився поставити на ній присвяту моєму прибраному вчителеві.

Але повернімося ще раз на кілька хвилин до 1943—1944 років. Є ще одна особа, яку мушу згадати в цьому контексті: Володимир Вікторович Дорошенко, тогочасний директор книгозбірні НТШ. О, він був зовсім відмінний від Сімовича. Не було в ньому трохи задерикуватої доброзичливости дяді Васі, добросердечної лукавинки в очах, людяного тепла. З людьми Дорошенко був радше колючий і насмішкуватий. Але його пам'ять зберігала з несхибною точністю, до найменших дрібниць сотні, а то й тисячі епізодів з українського культурного життя від початку століття, і тими скарбами пам'яті він радо ділився. Дещо з того багатства я використав у своїй книжці. А крім того, Володимир Вікторович пристрасно любив українську книжку, кожну, легко орієнтувався в плетиві українських літературних псевдонімів, здавалося,— міг з пам'яті відтворити не тільки бібліографію кожної журнальної статті або рецензії, а навіть кожної хронікальної замітки. Його допомога в збиранні матеріалів для моєї книжки була дорогоцінна.

Усе тут попереду подане — не тільки вислід старечої балакучости. Воно тут потрібне як злагіднювальна обставина. Книжка писалася — я вже сказав — у таких обставинах. Вона мала б бути повнішою, ближчою до вичерпности, глибшою й всеохоплюючою, — якби доля подарувала мені ще півроку спілкування з Сімовичем і Дорошенком, ще півроку спокійного життя у Львові тоді, 1944 року. Якщо вона виходить новим виданням на Україні, то не тому, що вона досконала чи ідеальна, а тому, що кращої нема, а потреба в насвітленні її проблем і фактичних даних велика.

В умовах радянської України проблематика книжки взагалі була під суворим табу. Як правило, співжиття двох варіантів української літературної мови і змагання між ними замовчувалося або перекручувалося. Галичину трактовано як терен однієї з багатьох місцевих говірок України, — як, скажімо, Лутанщина, чи Сумщина, чи Вінниччина... Мало, рідко говорилося або і зовсім не говорилося про те, що йшлося тут не тільки про проблему мови супроти діалекту, а і про проблему двох варіантів літературної мови. Що ці варіанти зближалися й зближалися, що основа сучасної літературної мови дводіалектна (в якій про-

порції — це ще питання, повної відповіді на яке ми ще не маємо).

Відповідно до «партійно-урядової» політики тих років (до розпаду Радянського Союзу) праці з історії української літературної мови нової доби, що тоді виходили, старанно замовчували цю проблематику, як здебільшого і, бодай поодинокі, випадки впливів Галичини на літературну мову. Навіть на еміграції дуже нечисленні мовознавці, що бралися за теми новітньої історії української літературної мови, радше воювали з допливом галичанизмів, ніж аналізували реальні впливи і противпливи (І. Огієнко, В. Чапленко...). Як загальновідомо, самодин на полі не воїн. А до того мої головні зацікавлення в п'ятдесятих роках перемістилися до інших проблем, насамперед історичної фонології. Усе-таки, коли видавництво Отто Гаррассовіца заповзялося видати мою «Галичину» в німецькому перекладі (що потім вийшов в світ під назвою «Die ukrainische Schriftsprache 1798-1965. Ihre Entwicklung unter dem EinfluB der Dialekte, 1966»), я зробив деякі істотні додатки, з яких найголовніші два: розділ про типологію слов'янських літературних мов і про місце української літературної мови в цій схемі, з одного боку; і схематичний огляд впливу Чернігівщини на літературну мову. У цьому останньому випадку йшлося про те, щоб показати інший тип діалектних впливів на літературну мову. Коли (кажу тут про час від XVIII ст.) маємо взаємодію діалекту з літературною мовою, а не — як у випадку Галичини — взаємодію двох варіантів літературної мови. Але про ґрунтовну загальну переробку й доповнення тексту не могло бути й мови. В основному він незмінний від 1944 року.

Частково текст, приготований для німецького видання, був перекладений українською мовою в виданні Альбертського університету (Канада, 1975), що його зредагував для внутрішнього вжитку в Альбертському університеті д-р Т. Р. Карлтон *[Юрій Шерех.* Галичина в формуванні нової української літературної мови. Department of Slavic Languages, The University of Alberta, Edmonton). В цьому виданні я наважився нарешті подати присвяту пам'яті В. Сімовича.

Пізніше частина матеріалу моєї «Галичини» ввійшла до моєї книжки «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941). Стан і статус». Вид.: Сучасність (місця не вказано), 1987. Англійський переклад: The Ukrainian Language m the First Half of the Twentieth Century. 1900-1941. Cambridge,

Mass. (Harvard University Press), 1989, але стисло і тільки в хронологічних межах, указаних у назві книжки.

Автор сподівається, що все-таки ця книжка буде корисна читачеві. Тим більше, що скільки авторові відомо, тепер не заноситься на ґрунтовні нові студії в цій ділянці — ні на Україні, ні на чужині. На жаль.

Грудень 1994. Нью-Йорк

ГАЛИЧИНА В ФОРМУВАННІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У кінці XIX століття Борис Грінченко писав про Галичину: «Що таке Галичина? — Частина великої України-Руси — така сама частина, як Буковина, Київщина, Полтавщина, Херсонщина»,— і робив з цього висновок: «Язика галицько-руського не може бути, як не може бути язика херсонсько-руського»[1].

Та говорити так — означає ігнорувати особливості історичного розвитку різних частин української території. Переважну частину свого історичного існування Галичина жила в іншому політичному організмі, ніж велика частина решти українських земель. Коли не згадувати про ранньокнязівські часи з їх черговими завоюваннями і втратами «червенських городів», Галичина то відокремлювалася цілком від інших українських земель, то об'єднувалася з Волинню, то з усім Правобережжям, але власне тільки в роки 1569— 1648 входила в одне політичне ціле з усіма українськими територіями. Вже це створювало в Галичині дещо відмінні умови народного життя: в одні епохи Галичина випереджала в своєму розвитку інші українські землі, в інші епохи відставала від них, а це породжувало складну систему взаємовпливів між Галичиною і рештою українських земель як цілим або частинами цих земель. У процесі взаємовпливів відмінності з Галичиною вирівнювалися, але ніколи це вирівняння не доходило до кінця, до цілковитої тотожности.

Ці зауваження стосуються до всіх сторін галицького життя — політичної, соціяльно-економічної, культурної, побутової, релігійної. Стосуються вони й особливостей мовних. Прослідкувати

Чайченко В. Кілька слів про нашу літературну мову // Зоря, 1892. — Ч. 15 — °'~ С 313. Тут і далі в цитатах зберігаю особливості мови, але правопис модернізую.

впливи Галичини на загальноукраїнську нову літературну мову, що стала розвиватися з початку XIX століття на Придніпрянщині й Слобожанщині, показати питому вагу й ролю галицьких мовних елементів, інкорпорованих відтоді в цю загальноукраїнську літературну мову — таке завдання цієї праці. Завдання це нелегке, зважаючи на далеко не блискучий стан нашої діялектології, зокрема й особливо діялектологічної лексикографії. Українська мова не має по суті жадного великого на розмір словника мови тієї чи тієї місцевости, бодай недосконало опрацьованого. Тільки крайні західні околиці внаслідок своєї екзотичности в кращому стані (праці І. Верхратського, В. Шухевича тощо), але для нас ці матеріяли саме через свою екзотичність, а отже, будь-що-будь чужорідність для літературної мови, найменше цікаві. Поза тим можна сказати, що жадної географії поширення слів (Вортґеоґрафі) ми не маємо. І досі для багатьох слів мало не єдиним авторитетом у питанні їх географічного прикріплення є позначка в словнику Б. Грінченка. Але ця позначка інформує, де це слово записане (і то не завжди точно й докладно), але нічого не говорить про те, чи вживається воно і в інших місцевостях. Правда, Б. Грінченко, широко використовуючи західноукраїнські матеріяли, все-таки прагнув надати редагованому ним словникові переважно центрально- і східноукраїнського характеру, і через це, коли мав указівки на вживання слова поза західноукраїнськими територіями, то охоче це зазначав. Але природна річ, що і він не завжди мав на це прямі вказівки. З другого боку, позначка Б. Грінченка часто вказує на західноукраїнську сферу вживання якого-небудь слова, але не уточнює цього загального поняття так, щоб ми могли чітко виявити, чи йде про Галичину саму по собі або в комплексі з іншими західноукраїнськими землями, чи, може, тільки про Волинь або позагалицьке Поділля.

Могли б стати в пригоді й словники мови наших письменників, бо на творчості кожного письменника взагалі, а наших письменників XIX століття зокрема, досить виразно позначається його діялектна стихія. Але і таких словників у нас цілком нема, коли не брати до уваги єдиного і дуже недосконалого словника Шевченкової мови, складеного «Нестором-Літописцем» (псевдонім М. Гехтера).

У таких обставинах в окресленні бодай приблизної території вживання того чи того слова, обговорюваного в цій праці, легко можуть трапитися недотягнення або помилки. Зокрема,

практично часто доводилося слова з позначкою «західне» або «под.» трактувати як галицькі. Це безперечна неточність, але вона не здається надто загрозливою, по-перше, тому, що історично справді чимало подільських впливів на літературну мову йшло не безпосередньо з суміжного з Київщиною Поділля, а через посередництво Львова; по-друге, тому, що Волинь, хоч і має дуже багато відмінного від Галичини, все-таки має більше спільного з нею, ніж розташовані далі на схід або на північ українські землі. Та, зрештою, ця робота не може ставити собі завдання простежити всі слова й елементи мови взагалі, що з'явилися в літературній мові під галицькими впливами, кожне зокрема. Завдання цієї роботи — збити традиційне твердження про чисто східноукраїнську основу української літературної мови і показати мішаний східно-західний характер цієї мови. Якщо те чи те слово при пильному вивченні його географії знайдеться як первісноіснуюче і поза Галичиною, якщо таких слів виявиться навіть десятки, то все-таки відсоток такого непевного або сумнівного матеріялу не буде настільки великий, щоб збити загальні висновки. А суть саме в цих загальних висновках, бо твердження про мішану східно-західну основу нашої нової літературної мови збиває наскоки на цю мову і «східняків», коли вони обурюються західним характером якого-небудь слова або звороту, прийнятого в літературній мові, і галичан, коли вони заявляють, що літературна мова незрозуміла якимись елементами комусь із них через свій, мовляв, східний характер.

Вплив Галичини на нову українську літературну мову йшов не завжди однаковими каналами, в однакових мовно-смислових сферах і з однаковою силою. Загалом це залежало від політичного становища Галичини і від політичного становища решти українських земель. Отже, можна накреслити кілька відмінних періодів, навіть відзначити більш-менш точні хронологічні межі цих періодів, що не виключає можливости дальшої, докладнішої періодизації в межах цих більших періодів.

Період до 1876 року характеризується переважно не галицькими впливами на українську літературну мову, а зворотними впливами. Галичина переважно засвоює більш або менш критично і обмежено мовні здобутки далі на схід розташованих українських земель. Указ царського уряду про заборону друку українських книжок і періодики в межах Російської імперії (1876), як відомо, змусив перенести майже всю літературно-видавничу, зокрема всю газетно-журнальну діяльність до Львова, до Галичини

взагалі. Аж до 1905 —1906 рр. наша літературна мова розвивається переважно на терені Галичини. Це створювало передумови для внесення галицьких елементів до літературної мови.

Зламання цензурних заборон у Росії в 1905 р., відновлення літературної діяльности на великій Україні[1], повернення деяких письменників, журналістів і політичних діячів з Галичини відкривають широкий шлях потужним впливам засвоєного перед цим у Галичині на літературну мову центральних і східних областей; зустрічі з галичанами в роки війни 1914—1918 рр., спільна участь галичан і великоукраїнців у національно-визвольній боротьбі 1917 — 1920 рр. — все це, хоч і різними каналами, але створює широкі можливості для галицьких мовних впливів. Через це ми говоримо про один період 1905— 1920 рр., хоч обережніше було б говорити окремо про часи від 1905 до 1914, від 1914 до 1917 і від 1917 до 1920 років.

Наступний період становлять роки 1920—1939, коли большевизм спорудив і підтримував мур між Галичиною (з Волинню і Холмщиною) з одного боку і рештою українських земель з другого боку, а все-таки галицькі впливи просочувалися, особливо в процесі «українізації». Нарешті останній період відкривається з 1939 р., коли війна зламала поставлений перед цим мур і створила можливість ширшого, ніж будь-коли досі, спілкування галичан з рештою українців.

Розгляньмо ж тепер кожен з цих періодів зокрема, з тим щоб потім, підбивши підсумки, окреслити синхронно, які ж галицькі елементи сприйняті й засвоєні сучасною українською літературною мовою і яка їхня питома вага, а почасти й накреслити деякі ймовірні перспективи.

I. ГАЛИЦЬКІ ВПЛИВИ НА НОВУ УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ ДО 1876 РОКУ

Не будемо говорити про галицькі впливи в дошевченківські часи. Які могли бути впливи, коли в Галичині квітло язичиє? Чи могло впливати на людей, закоханих у чар народної пісні і

[1] Термін «Велика Україна» вживаю умовно на означення всіх земель Центральної і Східної України, всіх українських земель, опріч Галичини з Буковиною й Закарпаттям. Хоч цей термін і не належить до вдалих, але вважаю його за доцільніший, ніж Східна Україна, який має охоплювати терени Слобожанщини, Донеччини і далі на схід.

народної мови, — а такими були по-своєму і Котляревський, і Квітка-Основ'яненко, і романтики — чи могло на них впливати яке-небудь «Домоболіє проклятих» або інші продукти старокнижного, доромантичного погляду на мову й літературну творчість. «Русалка Дністрова» — єдиний тоді вияв романтичного підходу до мови в Галичині, залишилася майже невідомою на схід від Збруча. А пізніші роки позначені впливами Шевченка, і його генієві коряться тоді всі[1].

Правда, сам Шевченко охоче приймав у свою поетичну мову критично пересіяні елементи — і лексичні, і фонетично-морфологічні — різних українських діялектів. Відомо, що на його мові є нашарування і північно-східно і західноукраїнських діялектів. Але чи знав він галицькі говірки, чи був знайомий з галицькими виданнями? Платон Лукашевич, видавець «Червоноруських пісень», писав у листі до Вагилевича з 3.10.1843: «В бытность Шевченка у меня я предложил ему заимствовать некоторые слова и формы ваши (себто галицькі.— *Ю. Ш.),* на что он согласился»[2]. Тут дуже цікава позиція самого П. Лукашевича. Правда, він не пише, чим він обґрунтував свою пропозицію використати галицькі слова в поезії, але, очевидно, це мотивувалося загальноромантичними основами світогляду автора листа. І це, власне, єдино певно у цьому свідченні, бо в нас нема серйозних підстав думати, що ця розмова справді була і що Шевченко справді вирішив послухати поради Лукашевича. Бо проти цього говорив би і загальний далеко не приязний кінець кінцем характер стосунків поета з Лукашевичем, і той факт, головне, що аналіза мови «Кобзаря», скільки можна бачити, не виявляє жадних прямих слідів інтересу Шевченка до галицької лексики.

Деякі незначні прослідки галицьких мовних впливів можна знайти в листуванні братів Карпенків з галичанами (50 — 60 рр.): «Хіба Ви не читалисьте»...; «Наші Московські і Петербурськії (газети викреслено) часописі»; «почав усім силком нав'язувати та *накидат»* тощо[3]. Але анекдотичні постаті Карпенків аж ніяк

Уже в мові Маркіяна Щашкевича відзначувано великоукраїнські впливи. Напр., цілком слушно писав Є. Грицак: «В другому листі до М. Козловського езсумнівний вплив наддніпрянської мови: напр., *нанизати, намисто, знадобитися, потому, матиме* й ін.». *Є. Грицак.* Маркіян Шашкевич на основі власних листів // Наша культура, 1937.- Ч. XI.- С 434.

Возняк М. Шевченко і Галичина // Україна, 1930.- Ч. ПІ — IV. — С 59.

Схпудинсыий К. Зв'язки Степана Карпенка з галичанами // Науковий Збірник у 30у річницю наукової праці проф. д-ра Івана Огієнка. - Варшава, 1937,- с. 163-164.

не були впливові, а їхні «галичанизми» ледве чи виходили за межі підроблення під смак адресатів.

Та й взагалі до шістдесятих років не можна говорити про якісь помітні мовні взаємовпливи Галичини і решти українських земель. Перша подорож Пантелеймона Куліша до Галичини (1858) і досить часті дальші відвідини й стосунки його з Галичиною в 60 — 80 рр., вплив заснованої 1861 р. «Основи», а надто культ Шевченка, що починає творитися з початку 60 рр., все це пробиває мур і розпочинає чимраз активніші взаємовпливи. Але в ці роки основний напрям впливів — не з Галичини, а зі сходу до Галичини. Рух народовців приносить культ Шевченка і народної мови на великоукраїнській основі. Згадуючи ті часи, сучасник писав: «Коло р. 1862 почалось у нас в Галичині "українство". Панувало тоді у нас скрізь "язичиє"»[1]. Власне, точніше було б сказати, що язичиє панувало скрізь, де його не витиснула ще тоді в Галичині польська мова. І от тепер «народовці вводять руський язик в доми руської інтелігенції»[2]. Надто велике значення мала поява журналу «Вечерниці» і обізнання на літературі, виданій на сході.

«Коли р. 1862 почали виходити "Вечерниці" і саме тоді прийшов транспорт книжок українських, почався у нас перелом щодо думки про язик літературний»[3]. Але найбільше значення мав усе-таки Шевченків вплив. Про його розміри говорить захоплений, хоч і трохи пересаджений, вигук Г. Верхратського: «Русь народовецька сотворена поезією Шевченка».

Рух був спочатку такий потужний, що йому піддавалися навіть крайні й виразні консерватори, москвофіли і прихильники язичия. Не хто інший, а Богдан Дідицький писав тоді: «Ми много полагали на сподіваноє сообщеніє словесне с Україною. Звідтам надіялись ми приобрісти в час теперішного язикового розвою тоє, що нам ілі вовся не стає, ілі, що у нас не точно єсть розвите; навзаїм же ради ми били хоть би показати братной Україні наш домашній плод, щосьмо его с трудом духа під отмінними обстоятельствами із себе возростили»[4]. Як бачимо, і консервативні елементи в той медовий місяць молодого

[1] *Верхратський І.* Замітки язикові // Руслан, 1909,— Ч. 260.
[2] *Верхратський І.* Неможливі пуризми // Руслан, 1913,— Ч. 214.
[3] *Верхратський І.* В справі народного язика // Літературно-науковий вісник, 1902.- 4.18,- С 104.
* *Дідицький Б.* Передмова до поезій О. Федьковича, вид. 1862. Цитую зі статті: *Драгоманов М.* Переднє слово до «Повісті Осипа Федьковича». — Київ, 1876.

українського слова згодні йти на зближення з цим словом; тільки народовці ладні переймати його цілком, а консервативні елементи згодні тільки доповнювати ним те, що визнають за прогалину в виробленій ними мовній системі орієнтованого частково на Москву, а частково на норми ще Мелетія Смотрицького язичия.

Дуже цікаво для нас, що Богдан Дідицький ставить і питання про зворотний вплив Галичини на Велику Україну, правда в загальнотеоретичній формі, виходячи з постуляту «братности» слов'янських народів. Але були й спроби практично здійснити такі впливи. Наприклад, у програмі «Правди» поставлено до наддніпрянських авторів — співробітників «Правди» вже деякі (правда, мінімальні) вимоги мовно-правописного порядку, відповідно до галицької мови. Знаємо про це з листа В. Навроцького до М. Бучинського, датованого 14.12.1869. В. Навроцький писав: «В нашій програмі жадаємо ми від українців... змін в формах: *хв* в чужих словах не писати замість ф...»[1]. Як бачимо, вимоги ці надто невеликі, а більші вимоги Б. Дідицького і його однодумців, звичайно, не могли здійснитися, бо не могло язичиє за тогочасних обставин витиснути літературну мову, сперту на народну основу. Отже, практично в цей період галицьких впливів на літературну мову Великої України майже нема, увесь період проходить під знаком засвоєння Галичиною літературної мови Великої України — хоч, безперечно, засвоєння це не могло відбутися до кінця в умовах хоч би й відносної політичної ізоляції і, отже, захопило літературну мову Галичини тільки частково.

Тогочасний підхід до мовних явищ і питому вагу великоукраїнських мовних впливів добре характеризує мовна дискусія 1873 р. Започаткував її Є. Сакун своєю статтею: «Замітки о рускім язиці», де виступав з програмою вироблення якоїсь синтетичної української літературної мови. Ця синтетична літературна мова не повинна була, на думку Є. Сакуна, збігатися з жадною існуючою говіркою. Взявши одну з говірок за основу, треба було б поповнити її елементами інших говірок, і при тому *всіх* одразу і без винятку, бо це сприяло б збагаченню літературної мови і взаємопізнанню частин українського народу. Але бажані тільки ті говіркові елементи й варіянти, які відрізняються від інших мов. Отже, основний критерій оцінки

Студинський К. Галичина й Україна в листуванні.- Київ, 1931.- Т. 1.-

елементів при будуванні цієї літературної мови — відрубність від інших мов, окремішність, своєрідність за всяку ціну, хоч би ці варіянти й не вкладалися в єдину систему. Сам Є. Сакун пише про це так: «З'їздивши сливе усю Україну й прислухавшись до говорів її, дійшов'єм[1] до гадки, що нам потрібно задля розвою нашої літератури писати українською мовою, а не якимнебудь з українських говорів. Від цього я взяв за фонд подніпрянський говір, яко головний, і приносив до його найвідрубніші від других мов варіянти»[2].

Є. Сакунові відповідав І. Верхратський. Головне вістря його заперечень було спрямоване проти впровадження в літературну мову льокалізмів і проти накопичення в літературній мові численних варіянтів. І. Верхратський вимагав, щоб літературна мова мала характер системи: «Для обміни словесної потреби приняти в *головнім* один говір. Язик літературної мови може уважатись головною рікою, котру засиляють наріччя — ніби притоки. В літературнім язиці треба завести певну одностайність в формах»[3].

Нас не цікавить тут посутня оцінка дискусії. Нам важливо тільки підкреслити, що обидва дискутанти — галичани, але жаден з них не ставить під сумнів і не робить об'єктом обговорення питання про великоукраїнську основу літературної мови. Про це жадної дискусії вже ніхто не припускає, нікому й на думку не спадає висунути гасло галицької основи літературної мови. Сперечаються тільки про межі припустимосте льокалізмів. І тут знову І. Верхратський виступає в обороні слів і виразів, прийнятих в літературній мові Великої України. Він відкидає слово *файний* в ім'я слова *хороший,* зворот *купа більший* в ім'я *далеко більший* і т. ін. Таким чином, дискусія ця показує, як загально (крім, звичайно, москвофільського табору) прищепилася тоді в Галичині ідея загальноукраїнської літературної мови з наддніпрянською основою.

І це дуже важливо, бо це підготувало ґрунт для того, щоб пізніше, як говорив А. Кримський, «роки вавилонського полону української мови в Галичині»[1] (1876— 1905) не минули марно для всієї країни і пішли на користь збагаченню спільної літературної мови. Бо в подальші роки Галичина змогла впливати на загальноукраїнську літературну мову тільки тому, що перед тим наблизила свою літературну мову до великоукраїнської. Інакше розбіжність була б така велика, що можливість впливу впала б. Приймаючи елементи «східної» літературної мови, Галичина створювала передумови для пізнішого зворотного *свого* впливу. Бо хоч і у ці роки Галичина вишивала свої' *візерунки,* але на вже створеному і нею прийнятому великоукраїнському тлі.

II. ГАЛИЦЬКІ ВПЛИВИ НА УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ В ПЕРІОД 1876-1905 РОКІВ

Цей період започатковується указом 1876 р. про заборону українських друків у Російській імперії. Вся літературно-видавнича діяльність, а тим самим відповідальність за розвиток української літератури, української культури і літературної мови переноситься на Галичину. І галичани зразу усвідомлюють це й приймають на себе цей почесний тягар. У редакційній статті «Указ проти руського язика» «Правда» писала: «Настигла ж пора для галицьких русинів сповнити довг для цілої руської народности. Україна дала нам взоровзір народного розвою, положила непохибні підвалини нашої народної словесности, зберегла наше слово від заглади. Тепер має Галичина повести дальше велике і святе діло народного відродження. Сподіваємось, що Галичина сповнить своє завдання»[2].

І це своє завдання, так свідомо й з почуттям відповідальносте прийняте, Галичина виконала. Найкращим доказом цього є пізніше свідчення людини, якій аж ніяк не можна закинути ані надмірних симпатій до Галичини і галицьких особливостей у мові, ані великої м'якости й поступливости в своїх поглядах, — Бориса Грінченка. Характеризуючи становище українського письменника з Великої України в 1876- 1905 роках, він писав:

[1] Дійшов'єм у Є. Сакуна — не мимовільний галицизм; він свідомо пропонував запровадити такі форми, як українські своєрідні, в літературну мову, збудовану на основі київських говірок. Отже, це один з виявів її синтетичности.

[2] Правда, 1873.- Ч. 10.- С 369.

[3] *Верхратський І.* В справі народного язика // Правда, 1873. — Ч. 14. — С 495. Пізніше І. Верхратський виступив із тими ж твердженнями ще раз у статті під тією ж назвою в «Правді», 1874.— Ч. 5.

Рецензія на «Правописну справу» Смаль-Стоцького С; Записки історично-філологічного відділу УАН, 1927,- Т. XXI.- С 343.

Правда, 1876,- Ч. 13-14.- С 505.

«Коли б не бачив він роботи братів — галичан та буковинців, коли б не було в його надії на народні маси, то давно б йому і уста заніміли»[1].

На ці роки Львів став всеукраїнським культурним центром. Тут видавалася українська періодика. Тут зосереджувалося політичне життя, особливо напружуючися в періоди виборів послів до парламенту. Тут у міру поразок і дедалі більшого відступу москвофілів — українська мова набувала серед інтелігенції чимраз більше прав товариської і салонової мови. Тут знову, після попередніх ще несміливих спроб «Основи» на початку шістдесятих років, українською мовою починала говорити, а далі вже впевнено говорила українська наука в найрізноманітніших її галузях.

Ця щораз буйніше вбивана в колодочки літературна мова розвивалася не на основі старого язичия[2], а на основі того, що було вироблене перед тим на Великій Україні, зокрема і особливо Шевченком і «Основою», а вже на цей ґрунт нашаровувалися впливи галицьких народних говірок та інтелігентського койне.

Але цілком природно й зрозуміло, що для розвитку всеосяжної літературної мови, що задовольняла б усі потреби народу в науці і в торгівлі, в щоденному побуті і в техніці, в навчанні і в поезії — база літературної мови, перенесеної зі сходу, і галицьких народних говірок була недостатня і надто вузька. Отже, в Галичині починають чимраз інтенсивніше з'являтися в цій мові зміни, а головне, вона починає збагачуватися силою нових елементів. Вживаючи слова, що саме повстали тоді в Галичині і були типовими для того періоду способом свого творення, *міродайними* (визначальними) стали тут зразки тих двох

[1] *Грінченко Б.* Тяжким шляхом.— Київ, 1909.— С. 54.

[2] Такий погляд про простолінійний і органічно-тяглий розвиток української літературної мови в Галичині висловив, посилаючися на І. Огієнка, д-р Є. Ю. Пеленський («Краківські вісті», лютий 1944), протиставляючи його розвиткові літературної мови в Великій Україні, де, мовляв, традиція XVI—XVII ст. була або забута, або відкинута й літературну мову будовано наново на основі самих тільки народних говірок. В такій формі думка ця хибна, бо Велика Україна не розірвала зв'язків зі старокнижною мовою цілковито,— згадаймо використання елементів її в «Енеїді» І. Котляревського або в поезіях Шевченка, і, головне, Галичина теж будувала свою нову літературну мову не на основі старого «язичия», а на основі літературної мови, принесеної зі сходу. Та інакше й бути не могло, бо тоді ми мали б два зовсім відмінні процеси розвитку й дві зовсім відмінні літературні мови, а не відтінки й розгалуження єдиної літературної мови.

мов, якими до Галичини найбільше приходили й засвоювалися культурні здобутки світу, — німецької й польської.

З'являється чимало позичень і кальок з цих мов. Але рівнобіжно йде й органічний розвиток свого словотворення, зміни значення слів — поширення значення якогось наявного слова або, навпаки, звуження (спеціялізація цього значення відповідно до потреб життя).

Чим далі, тим більшає кількість нового в літературній мові, тим виразніше зростає відмінність зрощуваної на галицькому ґрунті літературної мови від мови, знаної і вживаної (переважно, звичайно, серед народних мас) на Великій Україні. Розростатися надміру цій відмінності не дозволяє досить жваве, всупереч усім перешкодам, спілкування літературно-творчої інтелігенції Галичини й Великої України. Але не треба спускати з ока, що спілкування це саме через політичні перешкоди обмежувалося на розмірно вузьких прошарках передової, літературно й політично активної інтелігенції і зовсім не охоплювало народних мас. З другого боку, й поміж інтелігенцією спілкування провадилося переважно на письмі, а не в живих усних зв'язках, а мова на письмі ніколи не дорівнює усній ні своїм діяпазоном, ні активністю сприймання й переймання. Навіть і в цих обставинах дещо з літературної мови, як вона розвивалася в Галичині, переносилося на Велику Україну, але далеко не в такому обсязі й розмірі, як це могло б бути при безпосередніх, усномовних зв'язках. Далі ми проаналізуємо, якими каналами впливи з Галичини на Велику Україну все-таки йшли. Але загалом відмінність дедалі більше зростала й гостріше сприймалася. В міру того, як цей стихійний у тих умовах процес збільшення розбіжности усвідомлювався, в українській громадськості поступово оформлюється два табори: прихильників галицьких елементів у мові й їхніх супротивників. Уже з самого початку зв'язків з Галичиною лунають голоси на цю тему, а на початку дев'ятдесятих років вибухає ціла дискусія, що провадиться з великим запалом і внутрішнім переконанням.

Спершу супротивники галицьких мовних впливів були мало впливові й не забирали голосу прилюдно. Ще давніше, на початку шістдесятих років, але вже після занепаду «Основи», в Цій справі висловлювався М. Костомаров, правда, в приватному листі. Він писав до О. Кониського (лист з 22 січня 1863 р.): «А що про Червону Русь пишете, так вона не єдиним правописом одрізнилася од нас, але і мовою; нехай вона до нас прихи-

люється, а не ми до неї. Самі розумні русини так говорять»[1]. Це є позиція цілковитого заперечення всього галицького в мові. Формально вона спрямована, можливо, проти москвофілів і язичия, але побічно вона б'є і по галицьких мовних впливах взагалі. Позиція ця, одначе, цілком природна в людини, що протестувала проти розроблення української наукової або філософської мови, проти поширення сфер вжитку української мови взагалі і схилялася до того, щоб обмежити українську літературу народно-популярними виданнями.

Далеко складніша і — як це взагалі часто для нього типово — внутрішньо суперечна була позиція П. Куліша. Він теж був невдоволений галицькими літераторами:

Так нам тепер поети-львівці,
Мов у селі під вечір вівці,
Хрипливий голос подають:
Кастильську бо з калюжі п'ють.[2]

Така низька оцінка галицької поезії й літератури взагалі, поскільки вона стосується побічно й до мови, в'язалася в П. Куліша з різко негативною оцінкою польських впливів в українській культурі XVI —XVII ст.,— бо Галичина видавалася П. Кулішеві до певної міри консерваторкою й передатницею цих впливів. Він писав:

Ляхи ж письменством попсували
Нам нетямні монастирі.
Науки ніде було взяти;
Прийшлось її в Ляхві шукати,
І ми полщизною жили
Тоді, як з нею прю вели.[3]

У цій неґації «полщизни» ледве чи не видніється в П. Куліша неґація галицьких впливів на Велику Україну й її літературну мову. П. Куліш писав до галичан: «Коли ж ви стоїте за свої особини, то сим виявляєте узькість своєї тенденції... Вас тільки тоді читатимуть на Вкраїні, коли ви приймете смак українців, піднявшись вище Головаччини, Дідиччини і всг'єї' *нової галичанщини»*[4]. Останні (підкреслені мною) слова показують, що

[1] Україна, 1925,- Ч. 3.- С 74.
[2] Грицько Сковорода. — Т. І. — [с.J XXV.
[3] Там же.- Т. І.- [с] XV.
[4] *Дорошенко В.* Галичина й Велика Україна. Зв'язки й зносини наддніпрянських українців із наддністрянськими та участь їх у культурному і громадському житті Галичини. Календар-альманах «Дніпро» на р. 1924,— Львів, 1924.— С. 11.

цю філіпіку спрямовано не тільки проти галицького москвофільства, а й проти галицьких впливів взагалі. «Галичанщину» ГІ. Куліш відкидав так само, як і «полщизну».

І все-таки, всупереч цьому, П. Куліш об'єктивно був провідником галицьких впливів на Велику Україну в мові (та й не тільки в мові, але це виходить за межі нашої теми). Як це могло статися?

Коли ми аналізуємо, наприклад, мову його поезій[1], то безпосередньо галицьких позичень знаходимо в ній надто мало, і всі вони мають цілком випадковий характер. З лексики сюди, можливо, належить слово млака («Солонії млаки слізьми просоліли», І, 73), з наголосів — кінцевий наголос у парадигмі слова *кацап* і кінцевий наголос у прислівнику *також* («Дорожчі в кацапа», «На масляниці щеп», III, 64; «Простірно, брате, в нас також і в животі», III, 85)[2].

Наближення мови П. Куліша до галицької йшло непрямими шляхами позичення з галицьких говірок або з творчості письменників. Це наближення треба поставити в зв'язок з прагненням П. Куліша внести в свою мову елементи архаїзації, прагненням, яке робиться в нього дуже виразним після видання «Досвітків». Виявом такої мовної програми була поява в мові П. Куліша великого числа церковнослов'янізмів, а в другу чергу з'явилися в ній і деякі елементи української мови XVI — XVII ст. — архаїзми і польонізми. Відновляючи ці останні, П. Куліш, напевне, найменше думав про зближення з галицькими мовними звичками. Одначе внаслідок того незаперечного факту, що галицькі говірки почасти через свою розмірно більшу архаїчність, почасти через сусідство й частіші стики з польською мовною стихією зберегли дещо (хоч, звичайно, не надто велику частину) саме цих елементів, утрачених далі на схід, вийшло так, що об'єктивно П. Куліш запроваджував у літературну мову деякі нібито галицькі елементи. Здебільшого, правда, це

Всі наступні посилання подаються за: Сочинения Кулиша П., під ред. И. Каманина.- Київ, 1908-09,- Т. І, III.

Тільки в перекладі уривків з «Іліяди», вміщеному в III томі Каманінського видання, знаходимо, проти сподівань, дуже рясно галицизмів: *«варовно-*ᴹУрований город» — 511; *«Овшім,* додому іди» — 513; *«Гнеть* через гордість вою, то якраз і загубить він душу» — 514; «Меч величезний у піхву *сейчас* гнав» — 514; *«Оба* ви молодші від мене» — 516; в наголосі — те саме: «Тобі є скажу» — 513; «Ось заплатять за обиду» — 514. Це так різко відрізняється ід Кулішевої мовної норми, що дозволяє виставити думку, що цей переклад належить перу П. Куліша і помилково вміщений в його творах.

не були активні елементи галицьких говірок, а радше пасивні: вони не вживалися вже часто в галицьких говірках як щось нормальне й звичайне, але вони були ще зрозумілі або принаймні зрозуміліші мовному чуттю галицького мовця, тоді як мовному чуттю мовця з Великої України вони видавалися вже цілком штучними квітами, винесеними зі старовини і надиханими тепер новим життям.

Отже, П. Куліша можна тільки вельми умовно вважати за провідника галицьких мовних впливів. Але все-таки об'єктивно він таким провідником почасти був — і тому не випадково, що його ім'я написали згодом на своєму прапорі деякі безперечні прихильники галицьких мовних впливів, — як-от хоч би Олена Пчілка, про що мова ще буде далі.

Подамо кілька прикладів таких архаїчних слів, якими П. Куліш об'єктивно наближав мову своїх творів до галицьких мовних звичаїв — з усіма застереженнями, що зроблені вище. З абстрактної лексики:

«Одягнись у сяєво й *перепих*» (I, 391); «Право *зверхности* сам Вельзевул їм пише» (II, 45); «Нехтував страшну свою *потугу*» (II, 57; Грін.: Метл., Гол.)[1]; «Я кинувсь братнє *видмо* обіймати» (II, 239; польонізм?); «Клейнод *запомину* гірких житейських мук» (III, 116; польонізм?); «Серед всіх своїх *забутків* інородних» (II, 74; польонізм?). Назви осіб за їх ознакою або функцією: «Ізбранники Господні Чи *речники* за Господа на суді» (I, 350); «Не стало на Вкраїні *Віщової* сили» (II, 5; Грін.: Руд.; польонізм?); «Не прихиляться братами Люди до *погонця*» (II, 20; Грін.: Фр.); «Мусимо всім *заволокам...* годити» (II, 34); «*Доматарем* він жив» (II, 148; Жел.: Федьк.)[2]; «Сей *ошуст* Амур» (II, 455; польонізм?). З прикметників: «Не продають за золото *офірське*» (I, 373; польонізм, *ofiara?);* «Забавляв *рубашних* Козацьких ватажків» (II, 131; польонізм?). З дієслів: «*Збагни,* який ти азіят мізерний» (II, 24; Жел.; Грін.: Н. Вол., Гол., Рудч.); «*Заказавши* їм про волю міркувати» (II, 28).

Абстрактна лексика — це те, що найбільше цікавило П. Куліша в тих мовних джерелах старовини, які він розшукав і до

[1] Грін.: — означає, що в словнику Б. Грінченка це слово подане з посиланням на зазначені після двокрапки джерела.

Жел.: — означає, що в «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського (Т. I.— Львів, 1866, т. II — спільно з С. Недільським.— Львів, 1866) це слово подане з посиланням на зазначені після двокрапки джерела. Наведення цього скорочення без двокрапки означає, що дане слово в словнику Є. Желехівського подане, але без посилання на джерела.

яких жадібно припадав. Але в цій галузі йому найбільше ставали в пригоді церковнослов'янізми, які становили спільне добро всіх частин України. Побутова лексика в широкому розумінні слова (назви речей і понять домашнього вжитку, сільського, міського, судового, мисливського — поза специфічно фаховими тощо) менше цікавила П. Куліша. Але що тут питома вага церковнослов'янізмів була мінімальна, то розмірно більший відсоток припадає тут на позичення з мови XVI —XVII ст., себто на ті елементи, що можуть нас тут цікавити. Добір їх у П. Куліша досить випадковий, але наявність їх все-таки характеристична. От важливіші приклади: «Розв'язує царям їх *шабельтаси*» (I, 349); «Венгерське *Пугарами* пити» (II, 16; Жел.; Грін.: Шух.); «Трьох братів *помник...* Тінь метав» (II, 124; польонізм?); «Ллючи ж із *пуздерка* вино...» (II, 447; Жел.; Грін.: Котл.); «Ждав би я мов воїн у *стражниці*» (I, 353; польонізм?); «Вручаю Срібло і золото, маєтки й *статки*» (II, 89; Грін.: Шух.); «їй ми зоставляли *кадуки*» (II, 357); «Не зазирне туди і *раріг* оком» (I, 377; Жел.: МВ; Грін.: Вх.); «Челядників їх вигубить *помір'я*» (I, 376); «Перепинять їх *райтарі»,* «Всі шляхи» (II, 19); «І вам царі сі не до *густу*» (III, 3); «*Опитаний* пронира» (II, 104; польонізм?); «*Вітласта* ся мірта» (II, 444; Жел.); «*Збагнітував* (Бог) мою велику славу» (I, 362); «*Вергати* на неї укоризни» (II, 174).

Окремо варт виділити емоційно-цінувальну лексику. Тут прикладів менше: «За пороги? *вара,* хлопе» (II, 18; Грін.: Фр., Гол.); «Читателі *буяки* безголові» (III, 38; Жел.: Петрушевич; Грін.: Вх., Гн.); «Тато *з,-дробами* вовки десь стріляє» (III, 234; Грін.: Гол.); «Скажи ж мені, моє розумне *закохання*» (III, 116; Грін.: Гол.); «Прийми нас під свою опеку *знакомиту*» (II, 22; Жел.: Зг.; Грін.: Черн. — Н. Вол.); «Розправляє сокіл *Скреповані* крила» (II, 400; польонізм?); «О *горопашна...* немошна темнота» (III, 31; Жел.: В. Барв.).

Тільки в дуже небагатьох випадках можна висунути припущення, що П. Куліш те чи те слово міг сам безпосередньо позичити з галицьких говірок, зокрема гірських, хоча безперечно, що при ближчому знайомстві з ними він знайшов би там багатющий матеріал, відповідний до його програми архаїзації мови. От ті кілька прикладів, де можна запідозрити (але, певна річ, не стверджувати!) таке безпосереднє позичення: «Я дав йому пустиню на *пробуток*» (I, 389; Жел.: Федьк., Грін.: Kolb., Гол.); «Скот *боржій* тоді ховали» (II, 155; пор. ще II, 448); «Полетів Осман мов крильми *ід* її покоя» (II, 382); «Інші *ту-*

тарі титловану дитину Бояться гудити» (III, 432; Жел.; Грін.: Гол.).

Отже, таких елементів, що відповідають активному галицькому слововжиткові, в П. Куліша мало. Проте, зваживши на всі пороблені вже застереження, все-таки доводиться вважати П. Куліша хронологічно й посутньо першим з визначних письменників-негаличан, хто показав, що галицькі мовні елементи черпати для загальнолітературної скарбниці можна і треба. Опріч безпосередніх позичень, наближень чи випадкових збігів, він показував це і загальним характером своєї мови. Якщо можна збагачувати свою мову, впроваджуючи до неї штучно досі чужі їй лексеми з різних інших джерел, якщо можна літературну мову зорієнтувати не на якусь певну говірку, а на поєднання різноджерельних елементів, на конґльомерат, на синтезу, на кованість, — то чому важливим складовим елементом цього конґльомерату не можуть бути слова й форми, взяті з Галичини? П. Куліш, отже, підготував появу в літературній мові галицьких елементів не тільки фактично, а й методологічно. І з цього погляду повну рацію мали всі дальші прихильники синтези літературної мови з галицькими елементами, коли вважали П. Куліша за свого попередника.

Нам можуть сказати, що цю останню ролю слід би приписати Т. Шевченкові, а не П. Кулішеві. Формально-теоретично це так, бо Шевченко робив схрещення різних мовних плянів давніше від П. Куліша і часто далеко сміливіше. Але конкретно-історично це не так. Шевченкові схрещення були занадто різкі й сміливі для сучасників; на прикладі М. Драгоманова ми знаємо, наскільки глухі були до них сучасники Шевченка і наступне покоління. З другого боку, Шевченкова мова все-таки надто зберігала зв'язок з живою мовною стихією села. Через це Шевченкова мова тоді не сприймалася як штучно-синтетична: читач сприймав її в побутово-пісенних виявах і не сприймав у штучно-синтезованих. Саме Кулішева мова, через свою більшу одноманітність, однопляновість, не заперечувану безперечною синтетичністю, через свою послідовно проведену книжність, здавалася сучасникам зразком синтетичної мови — і відповідний справляла вплив. Саме за це одні її приймають, інші відкидають, тоді як Шевченкова мова з цього погляду тоді, сказати б, ще не котирується.

Досить виразно ця наша характеристика сприйняття Кулішевої мови стверджується виступом І. Нечуя-Левицького в його

славнозвісній статті «Сьогочасне літературне прямування». В цей час він ще не заперечує галицьких впливів у мові, але постільки, поскільки вони йдуть з галицьких народних говірок і поскільки сприймаються нарівні з впливами інших периферійних говірок, себто в невеликій пропорції. Зате всякі впливи, що йдуть книжними шляхами, все, що надає літературній мові синтетично-штучного характеру, викликає його рішучий протест: «Для літератури взірцем книжного язика повинен бути іменно язик сільської баби з її синтаксисом» — таке є програмове твердження І. Нечуя-Левицького. А далі він його деталізує: «Книжний літературний український язик повинен вироЄР люватись на ґрунті живого сільського язика, вигрібаючи з його мови термінологію, зміняючи суфікси, приставляючи їх до кореня народного язика; він не повинен шукати нових слів в інших слов'янських язиках, хоч би і в церковнослов'янському, а розвиватись на основі народних українських вимов: наддніпрянської, галицької, поліської, навіть чорноруської (коло Вільна) і білоруської (коло Могилева, Мінська та Вітебська), котрі мають один спільний з українським лексикон слів. Народні провінціяльні вимови дають часом несподівано дуже добрі терміни для літературного українського язика»[1]. *J*

Тут не згадано ні П. Куліша, ні галицької книжної мови. Але цілком зрозуміло, що все це ототожнення літературної мови з мовою сільської баби, увесь цей протест проти позичень з інших слов'янських мов — були прихованим виступом і проти мовних позицій П. Куліша, і проти позичень з галицької книжної мови, яку І. Нечуй-Левицький саме вважав за засмічену інослов'янськими впливами: церковнослов'янськими й польськими.

Складніша була позиція М. Драгоманова. Спочатку запеклий прихильник і навіть апологет Галичини («Я так набрид навіть своїм найближчим приятелям своїми непрестанними розмовами про Галичину, що мене прозвали Михаїл Галицький»[2],— згадував він про ці часи), він потім, побувавши в Галичині, різко змінює своє ставлення до Галичини взагалі: «Галичина така, як вона є, не може нам послужити ні до чого, а сама мусить бути перше зреформована»[3]. І, видимо, виявляючи цим приховано своє глибоке невдоволення галичанами, залюбки Цитує лайливу характеристику їх, нібито одержану ним у листі

[1] Сьогочасне літературне прямування // Правда, 1878.- С. 26.
[2] *Драгоманов М.* Австроруські спомини.- Львів, 1890,- Ч. 3-4.- С 259.
[3] Там же. — С. 264.

від одного українця: «Господи! Коли хочеш карати Росію й Україну, карай їх огнем, мечем, чим хоч, — тільки не прилученням Галичини, бо в нас же й свого сміття стане Дніпро перегородити»[1].

Одначе така негативна оцінка всього галицького не завадила тому, що в мові М Драгоманів помітно піддався галицьким впливам, як це слушно констатував ще в 1913 р. М. Жученко: «Драгоманов, мову якого ми вважаємо за найкращий зразок наукової української мови, під кінець, коли йому доводилось друкувати свої писання виключно у галицьких виданнях, почав писати більше вже на галицький зразок»[2].

І — зауважимо мимохідь — це пішло його мові на користь, бо хоч частково відчистило її від русизмів, які аж надто рясніють у його ранніх писаннях, — як-от: *місто* (в значенні «місце»), *добавок, стоїть, бумага, получив, щитаю* і сила інших[3]. Отже, М. Драгоманів об'єктивно був до певної міри провідником галицьких мовних елементів до літературної мови.

1 в світлі цього блякне твердження Б. Грінченка про те, що не галичани, а «наддніпрянці» виробили мову науки й перекладів з європейських мов. Б. Грінченко згадує імена публіцистів і науковців з Великої України: П. Куліша, О. Кониського, І. Левицького, Т. Зіньківського, М. Драгоманова, М. Комаря, І. Білика, Д. Мордовця-Сліпченка; імена перекладачів з західноєвропейських письменників з Великої України: П. Куліша, П. Ніщинського, Т. Зіньківського, М. Старицького, С. Руданського — і робить з цього висновок-повчання: «Нехай же наші браття-галичани не кажуть, впиваючись провінціяльною гордістю, що мов самі вони й мову виробили і літературу наукову та перекладову склали»[4]. Так, усі ці люди стояли в перших лавах творців і розроблювачів нової української літературної мови, але становище було таке, що більшість з них об'єктивно якраз проводила, як і М. Драгоманів, галицькі мовні впливи. В оркестрі грали всі області України, але внаслідок загального політичного становища великоукраїнських земель диригувала цією оркестрою Галичина.

[1] *Драгоманов М.* Австроруські спомини,— Львів, 1890.— Ч. 3 — 4.— С. 260.

[2] Жученко *М.* Про українську літературну мову // Дніпрові хвилі, 1913.— Ч. 22-24.- С 305.

[3] Приклади взято з листів М. Драгоманова до Б. Навроцького, оголошених у збірці «За сто літ».- Кн. І.- Київ, 1927.

[4] *Чайченко В.* Кілька слів про нашу літературну мову // Зоря, 1892. - Ч. 15-16.— С. 314.

До того ж не треба думати, що всі тогочасні діячі слова з Великої України тільки об'єктивно й більш-менш позасвідомо провадили галицькі мовні впливи, так би мовити, пасивно їх сприймаючи й пасивно, мимоволі включаючи їх до свого мовного вжитку. Ні, були такі — так було, як ми вже бачили, з М. Драгомановим, — але не бракувало й людей, які свідомо й програмово орієнтувалися на запліднення літературної мови галицькими мовними елементами, на мовну синтезу. Найяскравіше своє кредо в цьому дусі висловили Василь Мова (Лиманський) і Олена Пчілка.

Василь Мова — призабута постать, яка одначе має всі права на те, щоб посісти в історії нашої літератури й літературної мови другої половини XIX ст. місце поруч і нарівні з М. Старицьким, — розвиває цілу програму розподілу праці між Галичиною і Великою Україною: «До свого часу працювали більш галичани, але клопоти практичного життя зіпхнули їх переважно на дорогу науки та публіцистики. Література поетична, мистецьке повістярство у їх не розвивається. Сю прогалину заступила б російська Україна. У нас наукові твори на народній мові навряд чи скоро заведуться, та й практичного ходу їм не дають, але повістярство природно розведеться до ладу і мало б добрий хід... А повістярство, окрім прямої своєї користи, пригодилось би ще й тим, що піддавало б галичанам сирого, первісткового язикового матеріялу для літературно-наукового оброблення нашої речі. А хто дотепніший, то зумів би і в повістях своїх зужиткувати "літературно" обробленої мови. Ми на їх, а вони на нас чинили б живий і дуже корисний для народної справи вплив»[1]. Отже, тут не тільки приймається як аксіома синтетично-штучний характер літературної мови, а і галичанам надається роля організатора й упорядного центру цієї піднесеної на вищий щабель загальноукраїнської літературної мови!

Виступ В. Мови не став відомим широкій громаді й через це не мав великого громадського резонансу. Олена Пчілка виступила зі своїми програмовими твердженнями в питаннях розвитку літературної мови в друці, оголосивши цілий маніфест на теми розвитку української літературної мови, — і тому її виступ вийшов далеко за межі приватних справ і поглядів. Вона, насамперед, відкидає обвинувачення в тому, що тогочасна українська літературна мова мала штучний характер: «Наша но-

Лист до О. Кониського з березня 1883 р. У збірці «За сто літ».— Київ, 1928.- Кн. Ш.- С 27.

вітня літературна мова може показатися видуманою, робленою, знеповажаючим критикам перш усього через те, що вона виявляє велику силу власне таки народних слів, тільки невідомих»[1]. Це удар по І. Нечуєві-Левицькому, який, дарма що в теорії визнавав участь усіх говірок у розвитку літературної мови, практично відкидав як ненароднє все, що не входило до мовного узусу милої його серцю Надросянщини. Олена Пчілка приймає його погляд, що при збагачуванні літературної мови потрібне передусім «граматичне розширювання», себто словотворення відомими в народній мові формантами[2].

Але вона не відкидає й того, чого смертельно боявся І. Нечуй-Левицький: позичень і кування нових слів. Для І. Нечуя-Левицького найважчий закид, який можна зробити мові — це проголосити її «кованою». Але Олену Пчілку не лякає це обвинувачення, навпаки вона приймає його як програмове: «Отож нехай буде наша літературна мова й кованою. Скажемо так: нехай кована, аби до ладу! »[3]

І далі Олена Пчілка подає свій погляд на позичання з чужих мов взагалі і на стосунки української мови з польською зокрема: «З другого боку, коли здибується у чужій літературі слово, котре нічим не противить ні лексичному складові, ні фонетичній вимові нашій настільки, що зовсім має подобу нашого українського слова, — тільки ще не ужитого в нашім письмі, — для чого ж би мали ми цуратись його? У цім разі надто до користи може стати польська література, власне бо задля близькости мови має вона велику силу слів, котрі не тільки не противляться нашому ухові, а мають такий вигук, немовби вони були притаманні українцям»[4]. Як приклад таких слів Олена Пчілка наводить слова: *належний, цнотливий, урочистий* і далі пише: «Хіба задля того мали б наші письмовці цуратись таких слів, що *вони перше стали ужитими* в польській літературі (яко давнішій),— так це була б зовсім незмисленна увага»[5].

Не розглядаючи тут дуже цікавої по суті позиції Олени Пчілки щодо стосунків української і польської мов — бо це виходить за межі нашої теми, — мусимо тут відзначити одне:

[1] Передмова. Переклади з Гоголя (два розмаїтих зразки) Олени Пчілки. — Київ, 1881.- С 19.

[2] Як приклад Олена Пчілка подає творення слова *лунати* від знаного в народній мові слова *луна.* Там же.— С. 20.

[3] Там же. — 015.

[4] Там же. - С 23.

[5] Там же.- О 23-24.

принцип використання слів, спільних з польською мовою, як свого споконвічного добра, крім усього іншого, широко відчиняв двері до літературної мови багатьом і багатьом словам, уживаним у західноукраїнських, і зокрема галицьких, говірках. Навіть більше: практично ці твердження Олени Пчілки саме сприяли засвоєнню галицизмів літературною мовою. Та й взагалі від цих заяв один крок до принципового проголошення мішаного (щодо українських говірок) характеру основи української літературної мови — і Олена Пчілка робить цей крок, вимагаючи крутого розширення бази літературної мови:

«Між іншими непевностями в моїх спробунках знайдуть, може, діялектну мішанину: справді ж бо уживаю разом з лівобережним складом різні чисто правобережні форми *(лаписька, ручиська, назвисько* або такі слова, як *відомий, переконатись* тощо). Прошу тільки не вважати таких слів за "польонізми": вони наші притаманні, українські, а тільки живуть поруч з такими у польській мові. — Правобережний гомін єсть відомий мені по знаттю його на Волині, — і маю сказати, що він повинен би бути й кожному, хто дбає о силу й багатство української мови, стільки ж милим, скільки й лівобережний: так надто щиро та широко приховав він свою українську вдачу»[1]. І далі Олена Пчілка доводить, що він зовсім не ополячений, а тому слід «залишити ту гадку з погляду мови про "єдину чистую" Полтавщину. Отож таки й здається, що уважне єднання лівобережного гомону з правобережним було б найкориснішим при знаходах та упорядкуванню нашої літературної мови»[2].

Не можна виразніше висловити гадки про синтетичність говіркової основи української літературної мови. Правда, Олена Пчілка говорить тут увесь час про Волинь і не згадує зовсім про Галичину, але ми маємо повне право розглянути всі її міркування й на Галичину. Уповноважують до цього не тільки загальні міркування про присутність стосунку висловів Олени ічілки і до Галичини, а й — це головне — її загальне ставлення до Галичини, показане нею насамперед у повісті «Товаришки», про яку мова в нас буде далі. Та і в мові творів Олени чілки знаходимо чимало слів і термінів, які правдоподібно або напевне можуть походити тільки з галицьких говірок. Взяти з цього погляду хоч би згадувану вже повість «Товаришки», де всі голоі дійові особи - інтелігенція з Лівобережжя і де

'Там же,— С. 31.

[2] Там же. — С. 32.

тимчасом зустрічаємо такі слова, як *відчит* — реферат («Виступили прилюдно з науковим відчитом» — 305)', *тручатися* («Спішно йдуть поодинокі особи, тручаються цілі громадки» — 303), *равлик* («Раїса наложила в сіточку тих равликів» — 302), *сестриниця* («Мов би не сестриниця, а дочка ваша» — 351) і багато інших, навіть такі граматичні форми, як складений перфект *(«бачилисьте* мої препарати» — 287), ніби за рецептою Є. Сакуна.

Своїми мовними зразками і авторитетом Олена Пчілка проголошує П. Куліша і М. Старицького. їх твори, — пише вона, — «мають стояти між найкращими оздобами української літератури з погляду упорядкування її мови»[2]. Мовні позиції П. Куліша ми вже бачили і знаємо, що саме підносило їх в очах Олени Пчілки. Треба приглянутись тепер до мовних позицій М. Старицького. Це має особливо велике значення, через те що М. Старицький був загальновизнаним лідером певної течії в розвитку української літературної мови, його «куті слова» викликали такі палкі дискусії й заперечення, що пам'ять про них живе ще й тепер, хоч самі поезії й переклади М. Старицького, де він переважно запроваджував свої мовні новації, й не належать у наші дні до часто і масово перечитуваних.

Прихильники етнографічно чистої однодіялектної — а коли однодіялектної, то, природно, східноукраїнської основи української літературної мови ніколи не могли примиритися з новаторством М. Старицького й прийняти те, що робив М. Старицький у літературній мові. М. Драгоманів, який у даному випадку наближався до них, писав про М. Старицького: «Він мені справив болість на три дні своїм самовольно й безграмотно кованим язиком: Господи! Яких слів не видумав, що не покалічив!»[3] А ще красномовніша була позиція Б. Грінченка, який мовчки виключив М. Старицького з числа використаних у своєму словнику джерел, хоч до числа цих джерел входять такі типово галицькі етнографічні матеріяли, як записи В. Шухевича, О. Кольберга, І. Верхратського або В. Гнатюка. Цим він підкреслював ненародний, може навіть антинародний, на його думку, характер мовного новаторства М. Старицького.

[1] Посилання на сторінки жіночого альманаху «Перший вінок» — Львів, 1887, де «Товаришки» видруковано на с 231-359.

[2] Цитована передмова до «Перекладів з Гоголя».— С. 18.

[3] Лист до В. Навроцького з 15.VII. 1873 р. У збірці «За сто літ».- Київ, 1927.- Кн. І,- С 135.

Міркування Люби в «Товаришках» Олени Пчілки на тему про характер української літературної мови й шляхи її розвитку відповідають саме на таке й подібне ставлення до того, що сучасникам здавалося експериментами М. Старицького. Можна думати, що теоретичні постуляти М. Старицького і справді мусіли б збігатися з цими міркуваннями Люби, — так само, як наважуємося ототожнити їх бодай у головному з поглядами самої Олени Пчілки. Ось як характеризує Люба прихильників етнографічно витриманої літературної мови: «"Штучність", "літературщина", "признаю тільки народну мову". Що за узька народність, що за узький націоналізм! Се понижати свою народну гадку, обрікавши її стояти вічно лиш на одному ступні первісному! І коли так судить об мові, то треба те ж саме розважити й у всьому, і хисту національного не треба розвивать, — ні музики, нічого, — нехай буде все тільки на ступні первісно-народному: значить і науки не посувать, досить того світогляду, який має наш простий чоловік! Се ж нісенітниця якась! З таким націоналізмом можна тільки закиснути на місці! Ну, бери елементи народні, не цурайся їх, але утворюй з них якомога ширшу, кращу будову, — і се піде на користь тому ж самому народові! Нащо одрізняти його неприступною лінією від інтелігенції, котра пішла вперед?»[1]

Як це й природно, різні погляди на шляхи розвитку української літературної мови в'яжуться з різними світоглядами, з різними політичними спрямуваннями: виразно народницькими з одного боку, радикальними й демократичними з другого, а дискусія на мовні теми переливається в дискусію про шляхи розвитку української національної культури взагалі. Але з'ясування цих залежностей є другорядне для нашої теми. Далеко важливіше підкреслити, в чому, де саме знаходить Люба наближення До свого мовного ідеалу. Наближення до свого мовного ідеалу Люба знаходить в Галичині і на той час тільки в ній. За сюжетом повісти Люба зустрічається у Відні з галичанином Бучинським. Люба чує його українську мову — і от як описує Олена Пчілка психологічну реакцію Люби на цю мову: «І її просто орав сором перед інтелігентним русином: він говорить так вільно, ні трошечки не запиняючись, про що тільки схоче, а вона... мусить добре подумати, перше налагодитись, а тоді вже казати, ніби перше перележить в думці з російського». «Вона

' Товаришки. - С 344.

почуває, що се органічна мова його бесіди і що так *треба,* що говорить з ним по-російськи просто не випадає, власне таки аж сором якось! Чого ж він уміє, а я ні! Вони *виробили* собі свою мову і для культурної потреби, а ми переходимо зараз на російську, коли заводимо поважнішу бесіду! Так не гоже!»[1]

Два моменти треба підкреслити в цих висловленнях. По-перше, це наскільки імпонує Олені Пчілці (чи то пак Любі) галицька літературна мова своєю універсальністю, — а з загального мовознавства відомо, що імпонування чиєїсь мови є перша й вирішальна передумова для позичень з цієї мови. Друге — те, що Олена Пчілка підкреслює штучний, вироблений характер цієї мови, а значить певну віддаленість, піднесеність її супроти етнографічно-мовних джерел.

М. Старицький саме й був визначним ватагом такого «вироблення» української літературної мови на Великій Україні. Не збиваючи такої оцінки ролі М. Старицького в розвитку нашої літературної мови, ми мусимо поставити тут його мовні здобутки, його «кузню слів» під дослід з того погляду, чи можна до них прикласти і першу половину висловлювань Олени Пчілки — Люби, чи можна говорити про те, що і М. Старицькому імпонує мова галицької інтелігенції. Дехто з наших дослідників уже ставив це питання і давав на нього позитивну відповідь. Коли сучасники поета вважали всі його мовні новації за витвір його власного «ковальства», то пізніші історики літератури (мовознавці, на жаль, цього питання не вивчали) намагалися трактувати їх інакше. Микола Зеров писав, що П. Филипович «виявив, що слова, які в свій час уважано за неологізми Старицького, знаходяться в галицьких словниках того часу. Приблизно так висловлюється і Олена Пчілка в своїм некролозі. Вона пише не так про новотвори, як про мовне простування письменника на захід, віддавання переваги правобережному лексікону перед лівобережним, любовне плекання волинських та подільських словечок»[2].

І справді, П. Филипович вказує, що такі слова, як *гордота, лихослів'є, недійність* М. Старицький узяв із словника Є. Желехівського[3].

[1] Товаришки. — С. 344. Виділення моє. *Ю. Ш.*

[2] *Зеров М.* Поети пошевченківської пори. — Київ: Книгоспілка, 1930. — С. XXVI.

[3] Стаття П. Филиповича «Пушкін в українській літературі» у книзі: *О. Пушкін.* Вибрані твори.— Київ: Книгоспілка, 1930,— С. XXVIII.

Але з такими твердженнями слід бути обережними і ґрунтовніше перевірити їх на матеріялі всієї поетичної мови М. Старицького. Річ у тому, що, приміром, згадані П. Филиповичем слова словник Є. Желехівського подає, здається... з М. Старицького. Принаймні в числі джерел Є. Желехівського були й поезії М. Старицького, і взагалі, хоч цей словник великою мірою спирається на галицький лексичний матеріял, але це не був виключно галицький регіональний словник, тому при цитуванні й використанні його, як і при використанні словника Б. Грінченка, велике значення мають посилання на джерела, а самий факт наявности слова в словнику — другорядне.

Коли ми з цього погляду придивимося до поетичної спадщини М. Старицького[1], то побачимо насамперед, що певну частину слів, що сприймалися в його поезіях як нові, справді можна вважати за його індивідуальні новотвори — принаймні ми знаходимо їх у приступних нам джерелах. За приклад могли б правити такі слова, як *шумлява* («Один ти в шумляві сидиш» — II), *роздолий* («Ввійдеш в улиці роздолі» — 37), *марій* («Сміялися над марієм старим» — 192), *марівничий* («В душі лякливій, марівничій» — 213), *мучень* («Бог мученів-рабів» — 214) тощо. Проте варт відзначити, що і серед тих, сказати б, більш-менш абсолютних неологізмів М. Старицького є багато таких, що утворені з західноукраїнських елементів або відомішими чи активнішими в Західній Україні словотворчими формантами або основами. Багато з них має, у згоді з наведеними вище поглядами Олени Пчілки, і більш або менш точний відповідник у польській мові. Вистачить кількох прикладів: *квітниця* — оранжерея («Згадай-но: квітницю, розкішно барвінком обвиту» — 10; польськ. kwieciarnia), *залася* («Ні красні дівчата Тобі не приносють залася» — II; префікс *за-* з суперлятивним значенням), *товаризна* («Дівчат було зводив, спивав товаризну» — II; суфікс -изна), *зрадецтво* («Любову звете ви зрадецтвом» — 25; польськ. zdradziecki), *догідця* («Притискають коні; жде нас Догідця» — 56; пор. польськ. слова типу zdrajca, zabójca тощо), *привілейний* («Дітей привілейних землі» — 112), *тружень* («Химерний тружень» — 143; пор. подане вище *мучень), звіроцтво* («Повні звіроцтва та злоби слова» — 306; з -о- замість сподіваного *звіряцтво* абощо), *моцарський* («Най слово запевнить моцарське» — 312; польськ. mocarstwowy) тощо.

[1] Дальші посилання на «Поезії» М. Старицького, 1908.

Але ще далеко більше серед «неологізмів» М. Старицького слів, що справді не витворені ним самим, а взяті з заходу: з Волині, Галичини, частково навіть з польської мови. Насамперед це поважна частина абстрактної лексики в широкому розумінні слова: *розвій* («Бажаємо ми Розвою й освіти родині» — I; Грін.: галиц.); *стума* («Тільки в стумі серед ночі Зірка зимно сяє» — 8; Жел.; до галицизмів належить,— коли абстрагуватися від фонетичного оформлення слова через *і* — і слово *зімно;* воно трапляється ще на с 79); *гризота* (Завірюха «надає пергу гризоті» — 15; Грін.: Каменец.); *добуток* («Страждання — Добутки скошених надій» — 20; Грін.: Шух.); *засада* («Щирість — найперша засада» — 24, пор. ще 219; польськ. zasada); *звитяга* («Пройдемо пасмо звитяг» — 27, пор. ще 220; Жел.); *недійність* («Дух марности, недійности, гризоти» — 8; Жел.); *ухиття* («Инчу жизнь для ухиття рвучи» — 112; Жел.: Піск.); *обуда* («Всюди чується обуда від німого забуття» — 136; Жел.: Руд.); *прихил* («Прихил до люду» — 142; Жел.); *тяжа* («Під тяжою Переболілих літ» — 161; *тяжар* — 241; Жел.: Св.); *терпіння — страждання* («Пісню йому про терпіння без спочиву Мати терпляча співай» — 215; пор. ще 257); *вчин* («То славний вчин — і ти його звершив» — 219; пор. галиц. чин — дія, діяння); *загара* («Кохання змінилось Задушливим чадом загар» — 227; Грін.: Н. Вол.); *скуток* («Скутки нерівного бою» — 239; Жел.); *здання* («По сконанні В доброму зданні» — 259; польськ. zdanie); *розривна* (Вірш «не слугував розривкою мені» — 277; Грін.: Н. Вол. Лев.); *тиснява* («Тиснява слуг» — 295; Жел.); *врава* («Гемонські вигуки врави» — 301); *льос* («Визволятися визначив льос» — 301; Грін.: Чуб.).

Менша кількість слів, виведених від абстрактних імен: nomina actoris, прикметники, дієслова. Наведу відповідні приклади: *бездолець* («Бездольця схопили карати» — 25; Жел.; Грін.: Жел.); *прихилець* («Прихилець до людей окривджених» — 109; Жел.); *первопшій* («Час первотнього кохання» — 40); *вікопомний* («Надгробник вікопомний» — 73; Жел.: В. Барв.); *статкувати* («Тобі я місцем постаткую» — 74; Жел.); *клямити* («Били б певне знов І клямили ще більше» — 283; Грін.: Н. Вол.).

Розмірно менше відповідних елементів у побутовій лексиці, а до того ж вони менше впадають в очі, бо не видаються підкреслено індивідуальними витворами автора, не виконують здебільшого спеціяльно-стилістичної, а переважно номінативну функцію. Проте і їх можна з поезій М. Старицького повизбирувати чимало, надто тоді, коли розуміти під побутовою лексикою не тільки, сказати б, назви предметів кімнатно-домашнього вжитку, а й взагалі предметів і понять, більш-менш часто вживаних у побуті, її можна продемонструвати такими прикладами: *ружанка* («Ще ружанка. Ось на шийці» — 133; польськ. różaniec), *леґуміни* («Медяники і леґуміни» — 135), *город* — неовочевий сад («З огорода прибіг воєвода» — 66), *помник* («Поминки холодні та німі» — 19; польськ. pomnik), *жрах* («Чатують за краком» — 68; Жел.; Грін.: Ном.), *виспа* («Мілі й виспи дужі» — 71; пор. ще 307; Жел.), *улива* («Уливами мила ти землю суху» — 76; Жел.; Грін.: Кул.), *катуша* («Хай бентежаться катуші» — 100; Грін.: Гол.), *трумно, трумий* («Життя гнітить, як віко трумне» — 154; пор. ще 191; Грін.: Гол.), *когут* («Не крикне когут» — 202; Грін.: Ном.), колія — залізниця («Привезуть колією залізною» — 250; польськ. kolej żelazna), *заплата* («Швидше ховати — бо без заплати» — 261; Грін.: Чуб., Н. Вол.), *рінь* («В рині — приску попік свої ноги» — 278; Грін.: Каменець., Гол.), *вийстя* («Вийстя із пастки немає» — 289; Жел.: НЛ.), *твар* («Кирпатій у твар зазира» — 308; Грін.: Шй.), *походня* («Мов походня, над ними пала» — 312; польськ. pochodnia).

Іноді така конкретна своїм корінним значенням лексика вживається абстрактно, в переносному значенні, як-от у подальших прикладах слова: *довг* («Довг по смерти я простив» — 217; Грін.: Ном.), *крамарний* («Воюйте-но з містом крамарним» — 137; Жел.), *публіка* — скандал («Я чую гірш публіку і ганьбу» — 157), *учта* («Утіхи пишних учт» — 109; Грін.: ЗОЮР), *шарварок* («На шарварку людському» — 138; Грін.: Н. Вол., Гол., Подол.) тощо.

Досить часто з двох можливих синонімічних варіянтів на якесь поняття М. Старицький вибирає не східноукраїнське, а західноукраїнське, галицьке, напр.: сх.-укр. *весь* — зах.-укр. *Цілий:* «З цілої сили По кулі в рушниці загнали» (68); сх.-укр. *різати* — зах.-укр. *тяти:* «Від них мене не одітне Ні ласки пал, ні муки рвіі» (92); сх.-укр. *швидше* — зах.-укр. *борше(й):* «Бозя простив та скрасив мене боршей» (102); сх.-укр. *ввічливий, любязний* — зах.-укр. *ґречний, чемний:* «Неґречні повинні бути хлопи» (103); сх.-укр. *казковий* — зах.-укр. *баєчний:* «Повні там баєчних мрій» (136); сх.-укр. *повітря* — зах.-укр. *воздух:* «Воздух свій мені задушним стався» (157; Грін.: Ном.); сх.-укр. *дощ іде* — зах.-укр. *дощ паде:* «На вікна сльозами дощ пада» (247); сх--укр. про *Бога, ради Бога* — зах.-укр. *на Бога:* «Але ж то що?

На Бога!» (265); сх.-укр. *вітати, поздоровляти* — зах.-укр. *віншувати, здоровити:* «Віншую з святом я тебе» (270; Грін.: Ном.); сх.-укр. *швидко, раптом* — зах.-укр. *шпарко, знагала:* «Далі гей! Щпарче» (56; Жел., Грін.: Волин., Сторож.), «Знагала ускочим» (58); сюди ж можливо віднести й слова *вергати* («Вергали в мене каміння» — 262; Грін.: Рудч.) і *згола* («Серце прибите згола» — 27, на с 172 — з іншим наголосом: *згола).*

Можна нарешті відзначити чимало західноукраїнських — галицьких особливостей у фонетиці й морфології М. Старицького і в його наголосі. З перших відзначу спорадичне вживання *і* на місці старого редукованого звука («Чи крів'ю упився ти п'яний» — 23), випадки зникнення початкового г перед ρ («Рабуючи у них добро» — ПО; Грін.: К., Чуб., Гн.). З морфологічних особливостей відзначу вживання префікса *за-* з суперлятивним значенням надмірности ознаки при прикметниках («Об загострий стрімчак ти скалічив плече» — 278), вживання займенника *тамтой* («Тамта хатка буде вкрита» — 39) і *кільки* (сх.-укр. *скільки,* гал. *кілько* («Кільки згадок В голові моїй» — 40), вживання деяких дієслів у минулому часі без суфікса *-ну-* («Дух стисло» — 13), специфічні форми деяких прислівників і часток *тутка, ниньки, тра, най* («Тутка весілля» — 57; «Ниньки сталося з тобою» — 36; «Тра додать їй розкош» — 112; «Най кат шаліє» — 28; пор. ще 270). До явищ, посталих фонетично, але сприйманих морфологічно належить уживання числівника *їден* («За усміх їден» — 293). З наголосових особливостей відзначу: «Я панський *інтерес* тепер бороню» (299); «За одіж селянську *крайову»* (33).

Як видно з досить багатьох поданих прикладів, М. Старицький у практиці своєї поетичної мови був носієм не стільки спеціяльно галицьких, скільки взагалі західноукраїнських або, інакше кажучи, галицько-волинських мовних впливів; до цього слід додати досить вільне використання мовних елементів, спільних з польською мовою. Серед останніх були й незаперечні польонізми — такі, як *ружанка, вийстя, походня* тощо. Такий висновок зі спостережень і природний, бо тривалих постійних зв'язків саме з Галичиною М. Старицький не мав. Але не це для нас основне. Основне в мовних здобутках М. Старицького те, що в принципі, в настанові й у самій практиці свого мовного новаторства, впроваджуючи в літературну мову елементи західноукраїнського, а почасти й польського походження, він орієнтувався не на етнографічно відповідну до якогось

діялекту, а на *вироблену* синтезою різнодіялектних і навіть почасти різномовних елементів літературну мову інтелігенції. Ідеалом такої мови була, як ми це бачили з висловлювань Люби в «Товаришках» Олени Пчілки, мова галицької інтелігенції. Якщо практикою свого мовного новаторства М. Старицький частково кликав до Галичини, то своєю програмою мовного розвитку, своєю усвідомлюваною чи не усвідомлюваною, це не має значення — «теорією» мовного розвитку він кликав переважно і насамперед до Галичини. А треба сказати, що своєю практичною стороною поетична мова М. Старицького мало вплинула на дальший розвиток української літературної мови. Небагато, наприклад, з наведених перед цим слів або форм слів стало загальним набутком. Зате теоретичне, програмове, принципове значення мовного новаторства М. Старицького — безсумнівне. Найкращий доказ цього — ті дискусії, що з таким запалом точилися навколо «новотворів», навколо «кування слів» у поезіях і перекладах М. Старицького. Хай сучасники не усвідомлювали виразно західноукраїнського чи вужче — галицького характеру великої частини цих «новотворів»,— але вся поетична діяльність М. Старицького сприяла наближенню літературної мови до галицьких мовних звичок, відкривала дорогу принципові діялектної многоосновности літературної мови.

Діяльність Олени Пчілки і М. Старицького з їхніми прихильниками популяризувала на Великій Україні деякі здобутки галицької літературної мови цих років. З другого боку, факти дедалі більшого ширення галицької преси на Великій Україні, факти помітної участи в цій пресі великоукраїнських письменників і діячів, мова яких при друкуванні іноді зазнавала більших чи менших змін,— все це разом узяте актуалізує розбіжності літературної мови в її галицькому варіянті проти літературної мови, що росте спроквола (через несприятливі обставини) у Великій Україні на вузькообмежених жанрово й стилістично, лиш частково сприйманих традиціях мови Шевченка й «Основи». Сучасники щораз виразніше помічають, що літературна мова, як вони її зустрічають у галицьких журналах і газетах, має чимало для них незвичного.

Добрий практичний знавець української літературної мови Модест Левицький писав пізніше, що в «Основі» літературна мова була ще чиста (читай: чиста від галицьких впливів. — *Ю. Ш.),* але в період 1876— 1906 років «всі технічні терміни людського поступу витворювались у галицьких часописах під виключним

впливом польської мови»[1]. Польські впливи тут явно перебільшені, але західний крен літературної мови схоплений правильно, як правильно підкреслено й те, що Галичина була саме осередком постання нових слів. Спокійніше, а тому й правильніше характеризує те саме явище М. Жученко, який, одначе, як видно з його ж таки слів, теж ставився до нього не дуже співчутливо: «Таким чином, силою нещасливих обставин, з кінця сімдесятих років розвиток літературної української мови був перенесений на галицький ґрунт, і що ж тут дивного, коли тая мова почала тепер будуватись не на києво-полтавській, а на львівсько-коломийській основі!»[2]

Такий стан речей, об'єктивно беручи, вимагав усвідомлення і встановлення певних, чітких меж як для збереження догалицької, так би мовити, старовини, так і для впровадження галицьких новацій. Треба було внести ясність, зформулювати якісь єдині, більш-менш обов'язкові норми літературної мови. З другого боку, з'являлося дедалі більше моментів суб'єктивного невдоволення, відсутности взаєморозуміння тощо. Так вироблялися передумови для мовної дискусії між «галичанами» і «антигаличанами» в мові — передумови водночас і об'єктивні, і суб'єктивні. Дискусія робилася доконечною для дальшого розвитку української літературної мови — і для погодження персональних уподобань і невподобань.

Цю надзвичайно важливу для розвитку української літературної мови дискусію — хоч треба сказати, що учасники її здебільшого не піднеслися над особисті смаки і не усвідомили загального значення дискусії — розпочав Борис Грінченко статтею «Галицькі вірші», видрукованою в липні 1891 р., тяглася вона протягом 1891 — 1892 рр., а відгомін її чути було ще 1893 р. Слово забирали тоді в пресі після Б. Грінченка І. Франко, М. Школиченко, Іл. Кокорудз, А. Кримський (Хванько), знов Б. Грінченко, Лосун і знов Б. Грінченко. Нагадаємо тут перебіг цієї дискусії.

Б. Грінченко розпочав її дуже різко. Літературна українська мова, за його твердженням, існує тільки на Великій Україні, де вона освячена авторитетом клясиків і тогочасних великих письменників; усе, що є специфічного в галицькій книжній мові, Б. Грінченко зневажливо називає «язичием», дарма що не може не розуміти, що це новітнє, мовляв, «язичиє» далеко

[1] *Пилипович М.* Дещо про сучасну стадію розвитку української літературної мови. — Київ, 1918.— С. 8.

[2] *Жученко М.* Цит. праця.— С. 305.

стоїть від тієї москвофільської мови, яка свого часу й дістала іронічну назву язичия: «Дуже помилялись ті земляки, які думали досі, що в Галичині тільке одне "язичиє" — москвофільське, навпаки, — є і друге — рутенське»[1]. Докази на це твердження в Б. Грінченка — більш ніж скупі. Він аргументує переважно іменами видатних письменників з Великої України; розвиток наукової, газетної і т. п. мови Б. Грінченка ніби не обходить. А висновок його — вимога цілковитої капітуляції галицьких діячів пера на мовному полі. Висловивши цю вимогу, Б. Грінченко писав: «Галичани можуть сказати на се, що саме так і ми, українці з Росії, повинні дбати про єдність. Не сперечаємось і думаємо, що й ми мусимо може (sic!) дечим (sic!!) поступитися нашим галицьким братам. Але ж ми маємо право сподіватися насамперед сього од галичан, бо не в галичан, а в нас були Квітка, Гулак-Артемовський, Марко Вовчок, Шевченко, Кониський, Гребінка, Куліш, Нечуй-Левицький, Мирний, Стороженко та інші; не галичани нам, а ми їм сповняємо своїми роботами їх періодичні і неперіодичні видання»[2].

Цими словами кінчається гаряча стаття Б. Грінченка, сповнена духу нетерпимости й льокальної обмежености. Серед тих прикладів, якими він оперував, було багато влучно схоплених і заслужено гостро скритикованих, але багато було й таких, що ніяк не могли бути переконливими тоді й засуджені дальшим розвитком української літературної мови. Згадаймо, наприклад, заперечення форми *дзвінок* («рутенізм!» — за характеристикою Б. Грінченка)[3] або звороту *звертаюся до вас,* про який Б. Грінченко писав: «Се "до вас звертаюся" чи польонізм, чи москалізм, але у всякому разі річ не вкраїнська; по-вкраїнському се значить: "до вас повертаюся", а якщо висловити по-вкраїнському авторову думку, то треба сказати: "до вас вдаюся з покликом" або просто "вас кличу", "вас закликаю"»[4].

Таким чином і в своїх прикладах, і головне в своїх вимогах і тоні стаття Б. Грінченка була більше полемічна, ніж речова. Вона мусила викликати не менш гостру відповідь. З цього по-

[1] *Чайченко В.* Галицькі вірші // Правда.— 1891.— Ч. XI.— С. 158.

[2] Там же. - Ч. X. - С 206.

[3] Там же. - С. 203.

* Там же,— Ч. VII.— С. 105— 106. Цікаво, що в своєму пізнішому словнику Б. Грінченко вже знає й таке значення слова *звертатися* й ілюструє його прикладом із... Ол. Стороженка. Знає він там і слово *дзвінок,* і знову ж таки з посиланням не на галицьке джерело, а на Є. Гребінку й Марка Вовчка.

гляду в історичній перспективі гострота її тону й вимог була явищем позитивним. Була вона й причиново зумовлена, бо перед цим ніщо не ставило межі припливу галицьких впливів у літературну мову.

Відповідав Б. Грінченкові І. Франко, відповідав не менш різко тоном і так само скрайньо змістом — тільки, звичайно, в протилежний бік. Він закинув своєму супротивникові хуторянську обмеженість, бажання заплямувати й відкинути все те, що не вживається на рідному хуторі, бажання тим більше необгрунтоване, що в підросійській Україні не було ніякої іншої школи, крім російської, а значить українську мову поза своїм хутором люди могли знати хіба тільки з белетристики. Збиваючи докір поетам-галичанам у галицькій провінціяльності, І. Франко писав: «До головних гріхів галицько-руських писателів він (Б. Грінченко.— *Ю. Ш.)* зачислює й уживання "провінціялізмів", т. є. слів, що "існують хіба у яких там лемків чи в гуцулів", а властиво не існують в тім селі чи в повіті, де живе В. Чайченко. Як властиво повинні б писати ті поети, коли їм заборонено уживати таких слів народних, які вони чують довколо себе? Чи вони всі мусіли б їздити над Псел та над Сулу вчитися українській мові?»[1] Далі І. Франко показує історичну зумовленість діялектної роздріблености й діялектних відрубностей у межах української мови і цінність різноговіркових елементів: «Народ з його мовою, звичаями і творчістю, не сходячи зі спільної української основи, все-таки проявляє багато відтінків, котрих годі не бачити, на котрі тяжко гніватися. Ані знівечити, ані замазати тих відтінків не можна, та й чи треба? Адже ж се не жадне крадене добро, а здобутки дійової праці, котрі чомусь же народились і повинні вийти на пожиток цілости».

Як бачимо, І. Франко, визнаючи в романтичному дусі принципово однакову цінність усіх говірок, як виявів різнобічности народної творчости, фактично сходить з позиції державницької, яка завжди вимагає уніфікації для одного життя, а значить і уніфікації народної мови. І. Франко обстоює не тільки діялектну многоосновність літературної мови — що було б цілком правильно; він обстоює і діялектну многоваріянтність літературної мови, що практично було б дуже шкідливо. Що ж до єдности літературної мови, то І. Франко відсуває її на майбутнє, вважаючи, що в його час для неї ще нема передумов:

[1] *Франко І.* Говоримо на вовка, скажімо і за вовка // Зоря, 1891. — Ч. 18. — С 358.

«Мені бажалось би своїми увагами докинути цеглинку до взаємного порозуміння між українцями й галичанами на полі язиковім і таким способом причинитися до полагодження одного дуже важного питання — будущої єдности і одноцільности нашої літературної мови, будущої, повторяю, бо тепер ми ще її не маємо і задля звісних, дуже важних причин мати не можемо»[1].

Тут І. Франко цілком слушно пов'язує створення єдиної і одноманітної літературної мови на всій Україні з політичними передумовами. Але він і недооцінив чинника національного духу, який і при відсутності політичних передумов може істотно зблизити літературні мови різних частин території однієї нації. Практично І. Франко в цій статті цілком знімав з порядку денного змагання до єдности літературної мови і відкривав і сам дорогу хуторянським тенденціям, з тією тільки різницею, що Б. Грінченко проголошував монополію одного хутора, а І. Франко визнавав усі хутори за принципово рівновартісні й гідні права на самостійний розвиток за своїми внутрішніми законами. Отже, позиція І. Франка практично була безплідна. І, видно, він сам визнавав це, бо, почавши статтю романтичними піднесеннями мови кожної української спільности, хай навіть найменшої, він кінчає її (поза закликом боротися з пуризмом) словами, що знецінюють мову і приділяють їй цілком другорядне значення: «Мова, хоч і який коштовний скарб, не є все-таки найвищим скарбом... придбання економічні, громадські і духові є скарби далеко важніші».

У такій градації оцінок містився прихований заклик створити реальні політично-економічні засновки для єдности літературної мови — і в цьому виявилася національна спрямованість І. Франка. Але не враховано тут того, що єдність мови або бодай змагання до такої єдности само збуджує дух народу і цим сприяє створенню матеріяльних передумов для єдности народу взагалі, не враховано того, що мова й інші елементи народного життя зв'язані між собою не тільки способом однобічної визначености, а і *взаємовпливів,* і взаємозумовлювання.

В історичній перспективі стаття І. Франка була така ж хибна, як і стаття Б. Грінченка. Бо історична доцільність дискусії була не тільки в формулюванні дотеперішніх поглядів на шляхи розвитку української літературної мови — це завдання обидві

[1] Там же. - С 357.

статті виконували, — а в знайденні або синтезі обох поглядів, або межі, до якої мали б простягатися зазіхання кожного з них. Цього обидві ці статті не зробили.

Не зробила цього і чергова — в часі оголошення — стаття М. Школиченка[1]. Ніби зляканий різкістю тону обох попередніх полемістів, М. Школиченко недобачає принципового розходження авторів і старається примирити їх, загладивши все особисте. Посутньо стаття М. Школиченка не приносила нічого нового, хіба що відзначала і намагалася заперечити недооцінку значення мови у І. Франка. Вона пройшла непомітною, через те що справа була не в тому, щоб особисто мирити Б. Грінченка і І. Франка (які до речі особисто й не сварилися), а в тому, щоб знайти розв'язання порушеного ними питання.

Далеко більшою речовістю й об'єктивністю відзначаються дальші в часі статті: І. Кокорудза і А. Хванька (Агатангела Кримського). Виводячи питання поза межі особистих уподобань, звичок і пристрастей, вони пов'язують його з аналізою фактичного тла й тогочасного етапу розвитку української літературної мови. І. Кокорудз змальовує об'єктивно вплив Галичини на українську літературну мову і намагається знайти причину цих впливів. Він убачає цю причину в тому, що літературна мова в Галичині має незмірно ширшу сферу вживання, ніж у Великій Україні. «На Україні, — пише І. Кокорудз, — по нещаснім указі з 1876 р. ограничено розвій язика тільки на белетристику, очевидно, поле завузьке для розвою язика так великого народу... В... широкім ужиттю, як є широкі течії життя людського, найшовся язик руський в Галичині. Ним ту вітає ся цісаря, виголошує ся мови політичні в соймі, ним викладає ся всі предмети в гімназіях, він розлягає ся з катедр університетських, ним пишуться письма і розправи філософічні, педагогічні, історичні, математичні, фізичні, правничі і т. ін. Оскільки, отже, ширший круг ужиття, отілько ширший його розвій і то розвій природний». І далі: «Під час, коли на Україні рідко язик українсько-руський є розговорним між тамошною інтелігенцією, то в Галичині говорять ним як в простій хаті, так і в найелегантніших і найвищих сальонах»[2].

Все це були незаперечні факти, не позначатися на розвитку мови вони не могли, впливи Галичини на загальноукраїнську

[1] *Школиченко М,* Чайченко й Франко // Зоря, 1891.— Ч. 20, 54.
[2] *Кокорудз І.* Причинок до спору язикового // Зоря, 1891.— Ч. 24.

літературну мову вони робили дійовими — і тому автор мав цілковиту рацію, роблячи в своїй статті такий висновок: «Як ми учимося зі словарем в руці деяких слів українських, так най ЗБОЛЯТЬ і українці вийти поза свою тісну межу і навчитись трохи і від нас. В той лише спосіб може вироблятися єдність і розуміння».

Той самий метод тверезої оцінки мовних впливів в їхній зумовленості загальним станом літературної мови в різних частинах України залежно від суспільно-політичного стану цих українських земель, застосований І. Кокорудзом до оцінки тогочасного стану української мови, А. Кримський прикладає до характеристики минулого літературної мови і до прогнози її майбутнього. «Якщо досі,— пише він,— галичани прийняли багацько слів українських[1], а декотрі... намагаються писати прямо по-українськи, то це сталося запевне не через докази пуристів... З України досі йшло світло в Галичину, твори українські ідейно стояли вище од галицьких та й мали вплив»[2]. З цього критерію залежносте мовних впливів від позамовних суспільних чинників випливає і те, що в ті роки Галичина впливала на українську літературну мову, випливає і погляд А. Кримського на майбутнє: «Те з нарічий стане пануючим, яке зробить найбільше на ріднім полі, — яке видасть найкращі писання (я розумію найкращі змістом). Справді, діло й було так, і єсть»[3]. Абстрагуючися від того, що справа в А. Кримського трохи звужена, бо не тільки писання, а й інші сфери громадсько-політичного життя справляють чималий і визначальний вплив, поставу питання можна визнати за правильну і в ті часи доцільну. Цей критерій обґрунтував право Галичини на впливи, він накреслював і межі цих впливів — рухливі залежно від зміни обставин суспільного життя в обох частинах України.

Стаття А. Кримського принесла вперше в дискусії фахове філологічне пояснення багатьох порушених дискутантами слів і форм, але це нас тут не цікавить. Як і кожна мовна дискусія, проваджена не мовознавцями-фахівцями, так і ця плуталася серед великої кількости хибно наводжених або хибно коментованих прикладів, але для нас тут важить виділити тільки принципові моменти. Таким принциповим моментом у статті А Кримського, крім загальної оцінки впливів різних українських земель на

[1] Кримський скрізь тут уживає термін Україна в значенні Великої України.
[2] *Хвацько А.* Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихові // Зоря, 1891.— Ч. 24.- С 275.
[3] Там же.

літературну мову, було ще питання про русизми й полвонізми. Улюбленим закидом дискутантів на адресу тих слів і зворотів, які вони бажали здискредитувати, був закид, що це — «москалізм», або що це — «польонізм», або що це те й друге разом, або нарешті, що це як не те, то друге, — саме так, наприклад, як ми бачили, поставився Б. Грінченко до слова *звертатися* (до кого). А. Кримський знову ж таки ставить це питання на реальний філологічний ґрунт. Таж важить не стародавнє походження слова, а його суспільне сприйняття. Кінець кінцем українська мова має надто багато спільних слів і виразів з іншими слов'янськими мовами і серед них чимало й позичених. Але про багато таких позичень навіть наука не може сказати, хто саме і в кого саме позичив. Було б недоречно ці спільні елементи з мови якось елімінувати, вилучати. Вилучати мовець може схотіти тільки те, що він *відчуває* як чужорідне. Але при такому відчутті треба орієнтуватися на нормального, а не двомовного мовця. Тільки мовець, що не говорить по-російськи, може елімінувати з мови русизми, тільки мовець, що не говорить по-польськи, може вилучати з мови польонізми, або, кажучи це саме словами самого А. Кримського: «Україна може служити міркою "польонізмів" (а Галичина з свого боку міркою квазімоскалізмів)»[1]. Отже, з цього погляду якісь слова типу *дощенту, принаймні, плентатися* або *поренчата* практично, з погляду конкретної мовної політики не є польонізми, бо їх уживає як свої уся Велика Україна, хоч мовознавець легко відзначить незаперечні зовнішні ознаки польського походження в них, а двомовний (українською і польською мовою) галичанин постійно відчуватиме їхнє польське походження.

Після об'єктивних і фахових статей І. Кокорудза і А. Кримського дискусію мала закрити невеличка замітка Б. Грінченка[2], де він рішуче заявляє про свою єдність з галичанами проти москвофілів та інших ворогів українського народу, що радо сприйняли мовну дискусію як початок розколу між галичанами й великоукраїнцями. Б. Грінченко писав: «Ми *проміж себе, в своєму гурті* можемо й про далеко важливіші речі сперечатися, але це ні трохи не пошкодить нам іти до однієї мети вкупі, і такі люди, як д. І. Франко все ж сидітимуть на покуті в українській хаті... І коли б трапилося так, що нас, українців-русинів з Росії, яким... випадком змушено не писати так, як ми

[1] *Хванько А.* Цит. праця. — С 275.

[2] *Чайченко В.* Додаток до замітки «Галицькі вірші» // Зоря, 1891. — Ч. 24. — С 476.

пишемо, то ми і хвилини не вагаючись — почали б писати такою мовою, якою тепер пишуть автори тих галицьких віршів, знаючи добре, що хоча вона й не зовсім відповідає нашим смакам та звичкам, але все ж вона нам — *своє, рідне*».

Ця заміточка Б. Грінченка знімала всі можливі особисті образи і тим закривала дискусію, речево завершену статтями І. Кокорудза і А. Кримського. Дальші два виступи в порушених у дискусії питаннях не принесли нічого нового, і їх можна вважати за відгомін дискусії, а не за її істотну частину. В першій з цих двох статей Лосун[1] ще раз обґрунтовує право Галичини на мовні впливи, спираючися на те, що тут краще збереглася старовина в мові, і на те, що тут далеко більше розроблена й розробляється наукова і політична термінологія. Коли другий аргумент у дискусії не новий, бо на це вже вказував досить докладно І. Кокорудз, то перший аргумент, дарма що дехто посилається на нього і в наші дні, ледве чи має доказову силу. За ним найбільший вплив на літературну мову повинно було б мати Полісся з його найархаїчнішими формами типу *кунь* або *куинь* тощо. Але з історії літературних мов ми знаємо, що найархаїчніші форми звичайно зберігаються в найвідсталіших околицях і через це нормально не сприймаються літературною мовою.

Другий виступ належав знов Б. Грінченкові, який у своїй новій статті[2] забирає ще раз голос, щоб показати, що й наддніпрянці брали участь у творенні української науково-публіцистичної мови.

Але може найкращі підсумки дискусії підбила особа, що в ній участи не брала і навіть цього свого коротенького висловлення не призначала для друку і ніде не оголосила. Маємо на увазі такі рядки з листа Лесі Українки до Йосипа Маковея з 16.01.1894 р.: «Я тільки думаю, що зовсім нема чого ставити питання про *перемогу* того чи іншого діялекта, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діялектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі. Я не такий завзятий лінґвіст, щоб так уже "преломляти копьє" за мову. Маю надію, що мене розуміють усі добрі люди і в Галичині, і на Україні»[3].

[1] *Лосун. В* справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду // Зоря, 1892.- Ч. 7-9.

[2] Чайченко *В.* Кілька слів про нашу літературну мову // Зоря, 1892.— Ч. 15-16.

[3] *Сімович В.* Листування Лесі Українки з Йосипом Маковеєм.— Львів, 1938,- С 33.

Цей спокійний, урівноважений, тверезий голос явно ствердив підсумки дискусії, головніші її здобутки й наслідки: діялектна основа літературної мови не повинна обмежуватися на одному якомусь діялекті, але літературна мова не повинна приймати і всі діялектні варіянти до свого складу, хоч би вони були влучні, або оригінальні, або старовинні тощо (діялектна многоосновність, але не многоваріянтність літературної мови), літературна мова повинна зростати органічно, в процесі співжиття і взаємодії різних українських земель («Без сварки й колотнечі»), і головне — вона повинна мати загальноукраїнський характер («щоб розуміли всі добрі люди!»).

Дискусія 1891 — 1892 рр. мала велике значення в розвитку української літературної мови. Вона освітлила ті процеси, що в літературній мові відбувалися, змусила українську інтелігенцію хоч частково усвідомити їх. Вона була пересторогою галичанам щодо їхніх екстремізмів у запровадженні галицьких мовних елементів до літературної мови, а великоукраїнцям — щодо нетолерантного ставлення їх до галицьких впливів на літературну мову. Суті ж і напрямку розвитку літературної мови дискусія не змінила, як не може його змінити жадна дискусія, коли бракує для цього потрібних суспільно-політичних передумов. Галичина й далі, аж до революції 1905— 1906 рр., виконувала свою роль української мовної лябораторії, по-старому користуючися мовними здобутками всіх земель України. Тільки тепер кращі представники її, може, частіше стали оглядатися на мову Великої України і свої мовні новотвори більш-менш рівняти на те, як вони будуть сприйняті не тільки в Галичині, але й там. Яскравий приклад цього — загальновідомі факти праці І. Франка над мовою своїх творів і послідовних реакцій цієї мови в напрямі наближення її до великоукраїнської.

І в міру того як Галичина оглядалася на Велику Україну, зростали передумови для впливу кращих її письменників, публіцистів і науковців на загальноукраїнську літературну мову. Пізніше це відзначали одностайно всі дослідники. М. Сумцов писав про І. Франка: «Його вплив був великий в Галичині і, зрозуміло, відбився він на українському письменстві щодо фонетики й лексикону»[1]. Не дуже загалом прихильний у старші роки до участи галичан у розробленні української літературної мови акад. А. Кримський писав, що Франкова лексика «(як і

[1] *Сумцов М.* Начерк розвитку української літературної мови. — Харків, 1918.- С 8-9.

багатьох інших талановитих письменників), зробила великий вплив на лексику загальноукраїнську, та ще й довго впливатиме на ню. Вистарчить подивитися, якою щедрою рукою цитує новий академічний "Російсько-український словник живої мови" писання І. Франка, Й. Маковея, В. Щурата, О. Кобилянської і баг. інш.»[1].

Але це пізніші свідчення. А тоді, в ті роки, коли царська Росія указом 1876 р. відгородила своїх українців від усяких «шкідливих впливів» українського П'ємонту — Галичини, чи тоді просочувалися впливи галицької мови, або краще української літературної мови, як вона розвивалася в Галичині, на Велику Україну і якщо просочувалися, то якими ж каналами?

Не підлягає жадному сумніву, що канали ці були надзвичайно звужені. Але жадні перепони політично-поліційного характеру не могли розбити органічну єдність українського народу по обидва боки Збруча, і обмін мовними здобутками так само тривав безперервно всупереч усяким урядовим заходам.

Насамперед, дещо засвоювалося через книжки. Відновити, що саме тоді позичене, тепер важко, бо здебільшого ці позичення робилися більш-менш стихійно, без спеціяльного усвідомлення. Але одинокі відгомони цієї дифузії все-таки збереглися. Пошлемося, наприклад, на І. Нечуя-Левицького. В листі до Н. Кобринської з 26.02.1898 р. він писав: «Слово *розвиток* давно вжив д. Франко в передньому слові до свого перекладу "Фавста" і потрапив добре»[2]. Для нас тут не має значення, чи справді слово *розвиток* — індивідуальний витвір І. Франка. Для нас важить, що так його сприйняв І. Нечуй-Левицький і так засвоїв. Книжка, видана в Галичині, була для нього джерелом мовних новацій. Ще більшою мірою впливала своєю мовою галицька українська преса, бо вона конкурентів на Великій Україні не мала. Про інтерес до неї і наслідування її часто говорять сучасники. І. Нечуй-Левицький, якому ніяк не можна закинути спеціяльних симпатій до галицької преси та її мови, дає про це таке свідчення: «До конституції з Галичини йшли в Росію маленькі ліберальні журнальчики. В той час це були дуже цікаві газетки для нашої молоднечі, і вона кинулась до їх з жадобою, як на новинку, і вссала усе, навіть саму чудернацьку мову»[3].

[1] *Кримський А.* Рецензія на «Правописну справу» С. Смаль-Стоцького // Записки історично-філологічного відділу УАН.— Т. XXI.— С. 345.

[2] Науковий збірник УАН за 1927 р.— С. 126.

[3] *Нечуй-Левицький І.* Криве дзеркало української мови.— К., 1912,— С. 83.

Особисті зустрічі великоукраїнців з галичанами в цей період не були численні кількісно, але і вони свою справу робили. Навіть випадкові зустрічі за кордоном, подібні до описаної в «Товаришках» Олени Пчілки зустрічі Люби з Бучинським у Відні, спричинялися до переймання галицьких мовних зразків[1]. Причина цього полягала в атмосфері імпонування, яку створювало повсякчасне і тематично не обмежене вживання української мови галицькою інтелігенцією. Ця атмосфера дуже влучно й точно схоплена в тих-таки «Товаришках».— «Так цілком однією тією мовою говорили і так вільно, так просто»[2], — так фіксується перше враження Люби від розмови галицьких студентів. «Спільна мова така "малоросійська", що чогось аж серце похвачує»[3], — і від цього загального враження здивованого захоплення, імпонування зрозумілий і легкий перехід до вихоплення, аналізи і переймання окремих слів і виразів. Ці слова «здаються такими новими і через це немовби чудними, — принаймні Люба не зважується говорити їх сама; а одначе, що ж тут такого чудного? — думає вона далі: — Чому ж би не вживать тих слів?»[4] «Деякі слівця й тут нові для Люби, та такі вони зрозумілі, такі гарненькі!»[5]. Від таких емоцій мовосприймання найлегше перейти до самостійного використання почутого.

Побічно ці ж мовні емоції захоплення усною мовою галичан, можна думати, відбилися у відомому висловленні Лесі Українки: «Не знаю, чим се об'яснити, тільки галичани краще говорять, ніж пишуть, а українці краще пишуть, ніж говорять»[6]. Очевидно, усна мова, сприймаючися більше як ціле і менше піддаючися диференціації й аналізі, ніж писана, якоюсь мірою і в критичнішої від Люби або Олени Пчілки Лесі Українки створювала враження теж імпонування.

Хоч ці зустрічі були нечисленні, все-таки вагу їх не треба применшувати. Адже брали в них участь здебільшого передові представники української громадськосте Чиє слово було авторитетним, до нього прислухалися на Великій Україні і його

[1] Як довів К. Студинський, у «Товаришках» описана справжня зустріч Олени Пчілки з М. Бучинським у Відні, 1872. Див.: Наша культура, 1936 - Ч. XI - С 735.

[2] Перший вінок.- С 321. Див. примітку 1 на с 34.

[3] Там же. - С 322.

[4] Там же. - С 324.

[5] Там же. - С 325.

[6] Листування.- С 28. Лист з 31.X.1893. Див. примітку 3 на с 49.

наслідували. Тому їхнє враження від мови галичан і те, що вони самі з неї практично сприйняли, легко передавалося іншим членам української суспільности, які може самі в Галичині й не бували.

До того ж зустрічі з галичанами набувають дедалі ширшого і організованішого характеру. Уже «в початку вісімдесятих років київська українська громада (так звана "Стара Громада") щорічно відпускає певні кошти на поїздку до Галичини кількох молодих членів»', надаючи, певна річ, цим подорожам чималого виховного значення. Тоді від Громади побували в Галичині Арабажин, Доброграєва, Мельниківна (1895), В. Самійленко (1888), Деґени, Б. Кістяківський (1889). Незалежно від цих фінансувань Громади були в Галичині тоді й інші представники української інтелігенції, як-от І. Нечуй-Левицький, В. Антонович та ін. Особливо поширилися ці зустрічі, які з волі чи проти волі, свідомо чи несвідомо несли на Велику Україну галицькі слова і звороти, наголоси і навіть вимову, з початком XX ст., коли на Великій Україні засновуються й починають розвиватися українські партії, що частково базували свою нелегальну працю на галицькій території. Передусім тут треба, звичайно, говорити про РУП — Революційну Українську Партію. РУП мала у Львові досить численну закордонну групу (Д. Антонович, О. Скоропис, Євг. і Кат. Голицинські, М. Меленевський, П. Канівець, М. Ткаченко, В. Мазуренко)[2], що була пов'язана з Вільними Громадами на Великій Україні.

У грудні 1904 р. у Львові відбувся другий партійний з'їзд РУП[3]. Ще важливіше, що в Галичині й Буковині скупчувалася майже вся видавнича діяльність РУП. «Крім "Самостійної України" видала РУП в 1900- 1905 рр. у Львові і Чернівцях цілий ряд інших революційних брошур (знаменитого "Дядька Дмитра", "Чи є тепер панщина" й баг. інш.). Крім того видавала вона за кордоном кілька нелегальних часописей, спочатку "Гасло" (1901-1902 рр.), згодом "Працю" (1904-1905 рр.) як свій партійний орган і популярну часопись для народу "Селянин" (1903-1905 рр.)»[4]. Хоч і авторами, і споживачами цих видань були переважно великоукраїнці, але, обминаючи вже галицькі

'*Дорошенко В.* Галичина і Велика Україна.— С. 14.

[2] *Дорошенко В.* РУП і УСДРП. Календар «Вперед».- Львів, 1920.- С. 228.

[1] Там же. - С 229.

'*Дорошенко В.* Українство в Росії. Пам'яткова книжка Спілки Визволення України і календар на 1917 рік.— Відень, 1917.— С 278.

впливи на мову авторів, мало значення ще й те, що друк і технічна редакція цих видань були головним чином у руках галичан. Так, за друком «Гасла» в Чернівцях наглядали галичани В. Сімович і Л. Когут[1]. Та і взагалі, революційна колонія з Великої України не жила в Галичині замкненим життям, зв'язки з галичанами були широкі й різнобічні — від співробітництва в галицькій пресі, — наприклад, орган галицької УСДП «Воля» мав спеціяльний постійний відділ «Темне царство», де друкувалися матеріяли про Велику Україну і де співробітничала Леся Українка, Сергій Бердяєв та інші кияни-марксисти[2] — і до особистої участи в заходах галицьких революційних партій. Володимир Дорошенко засвідчує ці жваві персональні зв'язки. «Ся колонія молодих українських революціонерів з природи речі оберталася головно в крузі галицької молоді, передовсім серед галицько-української соціал-демократії»[3].

При цих зустрічах, як і давніше, мова галичан імпонувала своєю виробленістю, культурністю, широтою тематичного діяпазону; до цього додавалося ще імпонування суто партійного характеру: галицькі партії подеколи були старіші (напр., УСДП в Галичині заснована 18.09.1899 р.), форми й досвід політичного життя в Галичині ширші, розвиненіші. Це ставлення, як і взагалі обставини життя в українській революційній колонії у Львові, схопила в деяких цікавих деталях Наталя Романович-Ткаченко в своїй повісті з життя українських революціонерів «Манівцями», яка не має, правда, великого історико-літературного значення, але зберігає безпосередній документальний інтерес. Ось як Н. Романович-Ткаченко змальовує враження своїх героїв — молодих революціонерів з Великої України — від мови галичан на мітингу: «Тут, серед сеї блискучої юрби, в залі, залитій світлом — він чує мову своїх степів, своїх ланів, мову, якою говорять ті брати його, що живуть в тісних халупках без світу й повітря. Правда, мова ніби трохи відмінна, але се природна зміна, як і те, що з ним сталося: він той самий, що уродився під селянською стріхою, і наче не той тепер: не в селянській сорочці, не в свиті, а в "німецькому" убранню. Але проте він той самий»[4].

[1] *Дорошенко В.* РУП і УСДРП. - С 226.

[2] *Гермайзє О.* Нариси з історії революційного руху на Україні, т. І. Революційна українська партія (РУП). — Книгоспілка, 1926.— С 55.

[3] *Дорошенко В.* Галичина і Велика Україна. — С. 19.

[4] Літературно-науковий вісник,— 1914,— Т. 65. — С 145.

Від цього першого враження здивування й загального усвідомлення схожости й водночас відмінности мови герої Н. Романович-Ткаченко переходять до глибшого усвідомлення цього: «Потім почулася українська мова. Не та мова степів широких, ланів безмежних — повільна, барвиста, дзвінка, а мова швидка, одноманітна, але вже викінчена й культурна»[1]. Уже в останніх словах почувається, наскільки імпонує ця мова героям повісти і самій авторці. А ще виразніше помітно це з того, як підсумовано все це сприйняття: «Хочеться ще побути в сій атмосфері, де сі європейці говорять мовою далеких рідних сіл»[2].

Таке ставлення до галицьких мовних особливостей імпортовано й на Велику Україну. Коли в гуртках молоді з'являлися поважні вже політичні діячі — члени РУП або інших партій і приносили сприйняті в Галичині мовні звороти, то не дивно, що революціонери-неофіти, для яких професіонали партійної роботи, що приїхали з-за кордону, природно, були оточені авреолею героїчности, наслідували все, що схоплювало їхнє вухо, не завжди навіть здаючи собі справу, що вони засвоюють саме галицькі мовні елементи. Про подібний випадок з часів своїх учнівських років у Прилуці на Полтавщині розповідає Володимир Дорошенко: «Не знаючи гаразд мови, ми залюбки засвоювали собі всякі дивогляди, подибувані в галицьких виданнях, уважаючи їх через їх незвичність для нас за якийсь особливий мовний спеціялітет. Пригадую собі, що нам незвичайно припало до вподоби слово *позаяк,* яке заніс до нас один лубенський громадянин, як гарну галицьку новинку»[3].

Цілком зрозуміло, що крім свідомого переймання окремих галицьких мовних особливостей далеко більше значення за таких обставин мало переймання несвідоме. Люди, поглинені політичною діяльністю, мимоволі засвоювали те, що сприймалося як ознака своєрідного гуртково-політичного діялекту чи жаргону. С. Єфремов писав з цього приводу: «Політичним партіям єсть досить іншої роботи... і справи про кропки над і вони

[1] Там же.- С. 531.

[2] Там же.- С 147.

[3] *Дорошенко В.* Молодь на Полтавщині в 90-х роках // Краківські вісті.— 1944. — Ч. 90. Пікантність цього повідомлення ще збільшиться, коли згадати, як мені розповідав це автор особисто, що цей «лубенський громадянин» сам був гімназист, який у Галичині не був і, отже, теж засвоїв це імпонуюче «революційне» слово з других рук.

цілком полишають отим завзятим граматистам та правдивим схоластам, для яких "нема в світі, як букви"»[1].

А це тільки сприяло ширенню позичень. Те злощасне *позаяк,* про яке згадує В. Дорошенко, трапляється навіть у видатного лінгвіста К. Михальчука[2] - що ж говорити про інших. «Галичанізація» мови молодого покоління посунулася так помітно вперед, що її запеклий ворог І. Нечуй-Левицький зміг дати таку уїдливу й, звичайно, карикатурно перебільшену характеристику мови тогочасного молодшого покоління: «Наші молодші люди начитались галицьких газет так, що по мові зовсім погаличанилися, неначе так завзято падкували коло цієї справи, що аж повиучували ті газети й журнали й їх мову напам'ять»[3].

III. ГАЛИЦЬКІ ВПЛИВИ НА УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ В ПЕРІОД 1906- 1920 РОКІВ

Революція 1905 р., зламавши, як відомо, заборони українського друкованого слова на Великій Україні, дала змогу перенести туди з Галичини («Літературно-науковий вісник») або заснувати там нові газети й журнали («Хлібороб», «Громадська думка» - згодом «Рада», «Нова громада» та ін.). На що ж мусіла спиратися ця буйно розквітла зразу преса в мові? На традиції «наддніпрянської» мови до 1876 р. Але, по-перше, вони були призабуті й мертві, а по-друге, це ж усе-таки не були традиції газетної мови. Такі традиції були тільки в Галичині, причому вони — і це дуже важливо - не були тільки галицькі, ні, вони були загальноукраїнські, тільки створені при найближчій участі галичан, під посиленим впливом їх. Становище було таке, що кожний редактор, незалежно від його особистих симпатій чи антипатій, мусів використовувати цей вироблений у Галичині мовний матеріял. Модест Левицький пише про це так: «Коли з р. 1906 настала змога видавати часописи й на російській Україні, то довелося перенести з Галичини трохи не

Єфремов С Відгуки з життя й письменства // Літературно-науковий вісник.- 1907.- Т. 38.- С. 337.

[2] *Михальчук К.* Деякі уваги щодо редагування українського словаря. Словник української мови Б. Грінченка під ред. С. Єфремова і А. Ніковського - Київ, 1928,- Т. НІ.- С XV.

[3] *Нечуй-Левицький І.* Сьогочасна часописна мова. - С. 8.

весь той лексичний матеріял, що виробився там протягом тих тридцяти літ»[1]. А лютий ворог усього галицького в мові І. Нечуй-Левицький змушений, хоч і в іншому тоні, але визнати те саме явище: «Видавництва київських "Записок", "Села", "Засіва", "Літературно-наукового вісника" — це щось схоже на галицькі мовні школи, заведені на Україні для навчання книжньої галицької мови, стиля й правопису»[2].

Коли абстрагуватися від роздратованого тону старого І. Нечуя-Левицького, то в його твердженні є частка правди. Передові кола інтелігенції знали ті труднощі, що виникали в зв'язку з перенесенням галицьких мовних елементів до великоукраїнської преси, але мусіли це перенесення робити як для того, щоб не допустити творення двох літературних мов, так і тому, що іншого виходу не було, заступити все вироблене в мові галицької преси не було чим. Якої ваги надавано цьому питанню, видно хоч би з тото, що воно було об'єктом не тільки приватних розмов, а й спеціального обговорення, наприклад, на з'їзді Української демократичної партії восени 1905 р. Там «після довгих дискусій помирилися на тому, що треба наблизити правопис до галицького і не вживати *ы* та ъ, але *ся* писати вкупі та дві кропки ставити тільки над йотованим і»[3].

Ще одна обставина мала велике значення для перенесення галицьких мовних елементів до мови великоукраїнської преси. В цей час уже виросло або виростало нове покоління письменників, зв'язане не стільки з селом, скільки з містом, покоління, що вчилося мови не з етнографічних записів або власних сільських спостережень, отже, не з якоїсь територіяльно-вузької околиці, — а вже переважно з інших, посередніх джерел: з книжки, з преси, з інтелігентської мовної практики. Це явище теж не втекло від уваги сучасників, вони відзначили його і — кожний по-своєму — реагували на нього. І. Нечуй-Левицький бурчав на нове покоління, вбачаючи в його відриві від села тільки негативне явище. «Наші молоді письменники, — писав він, — вже одбились од народної мови, живучи в великих містах, стали міськими, кабінетними людьми»[4]. Але і представник цього вже нового покоління М. Коцюбинський теж визнає цей факт. У листі до Нечуя-Левицького в тонах, м'якість яких зу-

[1] *Пилипович М.* Дещо про сучасну стадію...— С. 8.

[2] *Нечуй-Левицький J.* Криве дзеркало...— С. 35.

[3] *Чикаленко Є.* Спогади (1861-1907).- Ч. 3.- Львів, 1926.- С 57.

[4] Сьогочасна часописна мова на Україні // Україна, 1907.— Ч. І,— С. 45.

мовлена тим, що М. Коцюбинський не міг не знати поглядів на справу свого адресата, він відзначав: «Старші письменники — учителі наші (ніде правди діти) більш прислухалися до живої народної мови, більш придивлялися до неї, ніж молодші, особливо ті, що одірвані од села, од народу і беруть за зразок не живу мову, а книжну, часто-густо покалічену та занечищену». І, визнавши самий факт відриву молодшої генерації письменників від сільських мовних першоджерел і зробивши потрібний реверанс на адресу найбільшого мовного (і не тільки мовного) консерватора І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинський робить далі з цього факту зовсім не песимістичну прогнозу: «Та в мене є надія, що наша літературна мова як молоде вино очиститься з часом од шумування і стане прозорою і міцною. Така перехідна доба властива багатьом молодим літературам»[1].

От через ці два чинники: виробленість, хоч би і відносну, газетної і науково-публіцистичної мови в Галичині, з одного боку, появу нового — назвім його умовно міським — покоління письменників (та й інтелігенції взагалі), з другого боку, — повернутися до того стану, який був у мові двадцять-тридцять років тому, стало неможливим. Цього могли вимагати тільки люди, далекі від будь-якої практичної роботи. А ті, хто виконував якусь живу працю, хто мав широкі суспільні обов'язки, не могли втриматися на позиціях неґації всього галицького в мові, хоч би вони давніше такі позиції й посідали. З цього погляду особливо характеристична еволюція Б. Грінченка. Ми вже аналізували його погляди 1891 — 1892 рр., висвітлені ним тоді особливо повно в статті «Галицькі вірші». Зовсім інші погляди висловлює й боронить він у своїй новій брошурі «Тяжким шляхом», присвяченій саме розглядові становища молодої української преси і виданій 1907 р. в Харкові. Не говоритиму вже про те, що тепер у мові самого Б. Грінченка є чимало галицьких елементів, — обмежуся на одному прикладі: «Наші літерати трохи перечислилися на своїх силах»[2]. Далеко важливіше, що він і принципово, теоретично стоїть тепер на зовсім інших, де в чому діяметрально протилежних позиціях.

Він твердить тепер всупереч своїм колишнім вимогам «наддніпрянської чистоти» й незайманости літературної мови, що літературна мова вже в принципі мусить бути діялектно многоосновна. «На світі нема суцільної, по всіх місцях однакової, живої мови, а єсть тільки місцеві діялекти, сума яких і творить мову... З усіх діялектів витворюється літературна мова»[1]. Це загальне твердження потрібне Б. Грінченкові не само по собі, а щоб пристосувати його до української літературної мови — і навіть ще вужче — спеціяльно з'ясувати ролю й питому вагу галицьких мовних елементів в українській літературній мові. Подавши думки про негативні риси української літературної мови, вживаної в Галичині, він пише: «Чи значить се, що ми зовсім повинні зректися всяких позичок у галичан? Ні в якому разі! Певна річ, у галичан у їх літературній, а надто спеціяльно в газетній мові дуже багато кепських форм, зовсім не наших, позичених або з польського, або з німецького, а то й з московського»[2], — і робить з цього такий висновок: «Дак ото і нам, і галичанам треба тую чужомовну полову від свого доброго зерна одвіяти, а добре зерно зберегти — однаково де б воно не було: чи в нас, чи в галичан, аби воно було щиро-народне або складене в щиро-народному дусі. У галичан є чимало гарних форм, яких нам не стає — чому ж з них не скористуватися»[3]. І, остаточно ставлячи всі крапки над і, Б. Грінченко так формулює тепер свій мовний ідеал: «Мова тоді тільки буде і найкращою і найзрозумілішою, коли в основі її буде народна мова наддніпрянської України з потрібними додатками з народної мови буковинців та галичан»[4].

Таким чином, тепер Б. Грінченко визнає і доконечність галицької пайки в літературній мові, а отже, діялектну многоосновність літературної мови, і участь у літературній мові штучно створюваного елементу (складені в народному дусі слова), обстоюючи тільки чистоту мови від чужомовних впливів і домішок. Що ця позиція була в Б. Грінченка органічною, а не тільки декляративною або накинутою, доводить склад словника, редагування й видання якого саме в цей час (словник виданий 1907 року) закінчував Б. Грінченко. Всупереч закидам акад. О. Шахматова, всупереч умовам Костомаровської премії, на яку словник складано, в ньому широко використано галицьку лексику, і то, загалом беручи, аж до 1900 років[5]. До цих нових

[1] *Коцюбинський* ЛІ Твори, Т. VII. Листування,— Київ, 1930.— С. 189. Лист з 2.XII.1904.

[2] *Б. Грінченко.* Тяжким шляхом.— С 17.

[1] Там же. - С 42.

[2] Там же. - С 49.

[3] Там же. — С. 51.

[4] Там же. - С. 88.

[5] *Шковський А.* Вступне слово до «Словника української мови» Б. Грінченка під ред. С. Єфремова і А. Ніковського.— Київ, 1928.— Т. І.— С. IX.

поглядів Б. Грінченка змусив час, а головне, змусила його практична участь у пресі. Галицькі мовні елементи стали для кожного журналіста такі доконечні й неуникненні, що жадна журналістична праця без них зробилася просто неможливою. Голос хутора, природний як примітивний інстинкт захисту своєї питомої мови в кожного мовця, але зовсім некорисний у людини, що виступає на громадській трибуні з широким розголосом, цей голос, що продиктував свого часу Б. Грінченкові його «Галицькі вірші», тепер змушений був замовкнути під тиском нових обставин життя.

Надзвичайно цікаво те, що ці хуторянські нотки змовкли в цей час і в головного опонента Б. Грінченка — І. Франка. Саме життя зняло ту дискусію, що точилася між ними. І. Франко не обурюється тепер потребою вивчати елементи літературної мови над Сулою або Пслом; він пише: «Кождий, хто брався писати тою мовою, наскільки черпав із книжної традиції, мусів зачинати від Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, мусить бачити, що тут, у мові тих письменників, лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців»[1]. Книжна традиція — цей чинник, як бачимо, підкреслюється і тут, у І. Франка, як вирішальний. За І. Франком іде І. Верхратський, що пише в цей час про те, що мовні авторитети для українців — народна мова і — письменники з Великої України: Шевченко, Квітка-Основ'яненко, Котляревський[2] — хоч, як бачимо з самого переліку імен, його позиція лишається консервативнішою. Але найпікантніше — і це є вияв духу нової доби, — коли галичанин І. Верхратський починає очищати мову великоукраїнців від... галицизмів, заявляючи, наприклад: «Писателі українські від галичан взяли невдале слово *існувати»*[3] тощо.

Вплив Галичини на українську літературну мову в роки безпосередньо по революції 1905 р. дається виміряти тим цікавим фактом, що галицькі мовні елементи продираються в цей час навіть у офіційні видання російського уряду для українців. У брошурі міністерства фінансів «Забезпечення прибутків і капіталів державними ощадними касами», виданій 1910 р., зустрічаються такі слова, як *щадниця, скарбівня* тощо, які до смерти налякали й обурили чорносотенні російські елементи[1].

[1] *Франко І.* Літературна мова і діялекти // Літературно-науковий вісник, 1907.- Ч. 2,- С 226.

[2] *Верхратський І.* Замітки язикові // Руслан, 1909.- Ч. 80, 84, 260-262; 1912.- Ч. 250.

[3] Там же.- 1912.- Ч. 250.

Але не треба думати, що запровадження нового для рядового мовця мовного матеріялу в такій кількості і такими темпами проходило безперешкодно. Ні, воно робило великі труднощі, надто при відсутності української школи, і подеколи навіть гальмувало поширення української преси чи книжки. Малий успіх першої в Києві щоденної української газети «Громадська думка» в перший рік її видання (1906) сам видавець пояснює передусім тим, що «публіка, як інтелігентна, так і не інтелігентна не звикла зовсім до української газетної мови... Це видно із листів, які нам пишуть, і з розмов з нашими читачами. Не звикли вони до абстрактних понять, яких нема у народу. Мова нашої газети для них зовсім чужа, нею обурюються й люди, які щиро хотіли б, щоб розвинулася наша преса»[2].

Але попри всі труднощі перших кроків це був історично доконечний етап піднесення мови від хутора до масштабів справді всеукраїнської літературної мови — і тільки люди, далекі від практичної роботи, обмежені хуторянським животінням, могли журитися в цей час за втраченою нібито «полтавсько-київською чистотою» української літературної мови. Речником їх став І. Нечуй-Левицький зі своїми недоброї пам'яті «трактатами»: «Сьогочасна часописна мова на Україні» («Україна», 1907, чч. 1—3) і «Криве дзеркало української мови» (1912), причому останній великою мірою повторює перший. Ці статті І. Нечуя-Левицького спричинили новий вибух мовної дискусії, але характеристичне при цьому, що прямих і безоглядних послідовників І. Нечуй-Левицький уже не знайшов. Одні просто обороняли тогочасний стан літературної мови від нападків реакційного критика, другі висловлювали своє невдоволення цим станом, але робили стільки оговорок і застережень, Що фактично виходило, що вони теж обороняють цей стан.

Констатувавши, що коли на Великій Україні появилися українські газети, «сталося щось навдивовижу дивне: усі ці українські газети були написані галицькою мовою, неначе їх писали й видавали не українці, а захожі галичани»[3], І. Нечуй-Левицький не може зрозуміти причин цього (роздмуханого і пере-

[1] *Щеголев С.* Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма,- Київ, 1912.- С. 304.

[2] *Чикаленко Є.* Спогади. — Ч. 3. — С. 108.

[3] *Нечуй-Левицький І.* Криве дзеркало...— С. 9.

більшеного ним) явища. Це для нього щось безпричинне, незрозуміле, «чудне діло»: «І чудне діло скоїлося в нас. Українські письменники ніби закохались в деякі галицькі слова». А найчудніше було, мабуть, те, що серед цих злочинних письменників був і... сам І. Нечуй-Левицький. Бо цілком слушно писав С. Єфремов, який взагалі дав І. Нечуєві-Левицькому дуже різку відповідь, що «мова в ній (статті самого І. Нечуя-Левицького про чистоту мови від галицьких елементів.— *Ю.Ш.*), за малими винятками, звична мова, якою у нас тепер мало не всі пишуть»[1], себто мова з тими самими галицькими елементами.

У химерній і безсистемній книжці І. Нечуя-Левицького[2], яка складається з безпланового нагромадження часто недоречних прикладів з окремими в гістеричному тоні поданими уривками міркувань, дуже важко встановити аргументацію автора. Поскільки це можливо, її можна вкласти в такі головніші твердження:

1. Українська літературна мова руйнується заходами чи то галичан, чи то їхнього знаряддя — проф. М. Грушевського, чи то з власної ініціятиви останнього. Це М. Грушевський «заповзявся нахрапом завести галицьку книжню мову й чудернацький правопис в українському письменстві й на Україні і зробить їх загальними і для Галичини, і для українців»[3]. Чи в цьому винні галичани, чи персонально М. Грушевський, — це І. Нечуєві-Левицькому неясно: «Може ми й надаремно винуємо в усьому лихові галичан. Може в руйнуванні української мови треба винуватить одного тільки проф. М. Грушевського»[4].

2. Цими заходами галичан і М. Грушевського чи самого М. Грушевського в літературну мову, яка перед тим становила собою ідеальну своєю чистотою й досконалістю систему, внесено страшний заколот і нечуване безладдя: «Доки проф. М. Грушевський не позаводив своїх... журналів, на Україні не було і сліду і признаки ніяких змаганнів за мову, бо це було нікому непотрібне»[5]. Наскільки останнє твердження відповідає дійсності, ми вже бачили.

[1] *Єфремов С.* Відгуки...— С. 337. Див. примітку 1 на с 56.

[2] Оскільки «Криве дзеркало української мови» ввібрало в себе всі закиди проти галицьких мовних елементів, подані в «Сьогочасна часописна мова на Україні», і дало їх у кристалізованішій формі, то ми спираємося тут саме на цю пізнішу статтю І. Нечуя-Левицького. В п'ятому розділі нашої праці, при аналізі конкретних прикладів, використовуються обидві статті.

[3] Криве дзеркало... — С. 4.

[4] Там же. - С 48.

[5] Там же. — С. 4.

3. Галицька мова дуже погана й антинародна. «У Львові не можна навчитись української мови, а можна тільки збавить свою чисту українську мову дорешти, так що й самому авторові виправить її згодом буде трудно»[1]. «Загалом сказавши, галичанам не можна писати книжечок ні для українського народу, ні для дітей»[2].

4. Чим же обґрунтовується такий важкий і безапеляційний присуд? Чим саме така погана галицька мова? Прямої відповіді на це в І. Нечуя-Левицького годі шукати. Є тільки натяки на те, що все зло в окрайності «галицької мови» і засміченості її через це «чужинецько-сусідськими мовними впливами»: «Скрізь в Европі за ґрунт і основу книжньої мови були взяті осередкові мови, маючі в своїх формах і лексиці найбільший район, а не усякі дрібні підмови й чудернацькі говірки, а часом мішанки на краях, межуючих з сусідніми націями»[3].

5. На Великій Україні є якісь не названі автором носії цього «маразму», що хотіли б у літературній мові знайти синтезу різноговіркових явищ, отже, прихильники діялектної многоосновности літературної мови. Згадки про цих людей загалом досить глухі, на зразок такої: галицькі журнали «збили з пуття кількох свідомих прихильників цієї шкодливої системи й теорії механічного з'єднання й змішування двох мов — галицької книжньої і мови наших клясичних письменників»[4].

6. Такий стан, коли преса перебуває в руках цих таємничих «прихильників», загрожує тим, що ніхто не читатиме українських видань. «Як наші молоді письменники, прихильники такого письменського з'єднання, не схаменуться і не покинуть своєї тенденції запроваджувать в наше письменство силу галицьких та вкупі з галицькою мовою й польських слів, то українці... зовсім не читатимуть і не купуватимуть їх книжок»[5].

Ці недокрівні шість пунктів — це, здається, все, що можна здобути з книжки І. Нечуя-Левицького в теоретичній частині. Поза тим лишається тільки ціла купа безладно накопичених і здебільшого зовсім непереконливих прикладів «псування» мови оцими зловмисними «прихильниками». Але надзвичайно характеристичне, що навіть старий і безмежно консервативний,

[1] Там же.— С. 16.

[2] Там же. - С 82.

[3] Там же. - С 37.

[4] Там же,- С 47.

[5] Там же.- С 10.

затятий у своїй консервативності І. Нечуй-Левицький не може наважитися до краю закинути все внесене в літературну мову на попередньому етапі розвитку і повинен усупереч своїй позиції принципової оборони діялектної одноосновности літературної мови припустити в новітній літературній мові деякі слова, які він уважає за галицькі з походження. Він пише: «За ввесь час, одколи розвивається галицьке письменство, я знайшов у йому тільки трохи більше десятка неологізмів, слів вищого порядку (типове визнання.— *Ю. Ш.),* складених добре і вдатно, як-от: *переважно, здійснити, враження, переважувати, зміст, вплив, пересвідчитись, неможливий* і т. д., котрі й я вживаю в писанні»[1]. А що таких слів було далеко більше, про це свідчить не тільки красномовне — «і т. д.», а й те, що в цьому списку бракує, наприклад, слова *розвиток,* що його, як ми бачили з листа І. Нечуя-Левицького з 27.02.1898 р., він сам уважав теж за галицьке і вдало утворене.

Виступ І. Нечуя-Левицького викликав доволі широкий розголос. У тій чи тій формі з відповідями йому виступили І. Стешенко, М. Жученко, Модест Левицький, І. Верхратський. Стаття І. Стешенка в своїй філологічній частині стоїть на невисокому рівні. Коли І. Нечуй-Левицький дуже часто хибно доводив галицьке походження багатьох слів і зворотів, то І. Стешенко вдався до протилежного, але не менш хибного способу. Він намагається, розглядаючи подані І. Нечуєм-Левицьким приклади, заперечити галицьке походження взагалі всіх цих слів і зворотів. Такий спосіб доказу, не говорячи вже про його невідповідність фактам, взагалі мав би відвести дискусію від принципових питань — чи повинна українська літературна мова бути діялектно многоосновною і яка в цій многоосновності питома вага галицьких елементів — і перетворити її на дрібничкові суперечки з приводу окремих, розрізнених слів і зворотів. Проте справедливість вимагає сказати, що всупереч логічній послідовності зі статтею І. Стешенка цього не сталося, і його загальні твердження далеко об'єктивніші й далеко принциповіші. Він слушно показує історичні причини галицького впливу на літературну мову: «Час ішов, і Галичина робила вплив і на Україну: молодші українці засвоювали галицькі мовні придбання, бо других не було... Старші патріоти, що тепер, подібно Нечую, ганять мову нашої преси, не створили для України вищої

[1] Криве дзеркало... — С. 44.

мови; а чим же в пресі та інституціях треба було користуватися»[1], — а з цього випливає і його прогноза того, що ці галицькі елементи з літературної мови викинути вже нікому не вдається, і оцінка позиції І. Нечуя-Левицького як позиції баби Палажки, себто позиції хуторянської обмежености й безобрійности. «Силує не Грушевський до сії мови, а його й других потреба вислову духа, — та стихійна сила, перед якою нічого не значить лемент людей, що низькооко хотять затримати нашу націю для домашнього обиходу, при мові баби Палажки»[2]. І на завершення своїх доказів І. Стешенко показує, що в Б. Грінченка і в С. Єфремова — а їх мову Нечуй-Левицький проголосив зразковою і вільною від ненависних йому новотворів і галицизмів — вживається, і то досить широко, чимало з проскрибованих суворим мовним критиком слів.

М. Жученко в своєму виступі з приводу книжки І. Нечуя-Левицького[3] підносить переважно не філологічні, а, сказати б, народно-педагогічні, виховні мотиви. Стаття його написана досить об'єктивно і спокійно, тверезо. Подавши об'єктивно-історичну картину, як і чому галицькі мовні елементи проникали до української літературної мови, він радить не викидати їх негайно, як пропонував І. Нечуй-Левицький, але все-таки поволі відходити від них, повертаючи таким способом літературну мову до її наддніпрянської основи. Свої пропозиції він обґрунтовував суто практичними потребами й вимогами української національно-освідомної праці. Він твердив, що галичанам легше перевчитися літературної мови, бо вони мають українське шкільництво, бо в них спонукою до праці над перебудовою літературної мови може бути національна свідомість, розвинена в них більше, ніж — масово беручи — на Великій Україні.

Навпаки, на Великій Україні народ великою мірою помосковщений, і його ще треба привчати до української книжки й газети, а головним збудником інтересу до українського друкованого слова може бути його рідкість і цілковита зрозумілість.

Міркування М. Жученка з першого погляду послідовні й можуть видатися слушними. Але в основі їх лежить просвітянський

[1] *Стешенко І.* Про українську літературну мову // Літературно-науковий вісник, 1912.- Ч. XI.- С 311.

[2] Там же.- С 315.

[3] *Жученко М.* Про українську літературну мову // Дніпрові хвилі, 1912. — Ч. 22-24; 1913.- Ч. 1.

підхід, просвітянське сприймання явищ, а вони завжди відзначаються спрощенням складних життєвих явищ. Усі завдання української літератури і літературної мови в М. Жученка практично і може непомітно для самого автора зведені до популяризаторських. Тимчасом, якби пристати на його погляд, то вся література і літературна мова пристосувалися б до нижчих потреб і втратили б змогу служити вищим потребам. А коли читач, вихований популярною літературою з відповідною літературною мовою, інтелектуально зріс би і поставив більші й складніші вимоги, то літературна мова, спрощена за пропозиціями М. Жученка, виявила б свою неспроможність задовольнити ці вимоги. І хід історії довів хибність вимог М. Жученка. Колесо історії не повертається назад, у народу, що йде вгору, літературна мова не може втратити свої надбання й спуститися до найнижче розвиненого мовця (чи читача). Літературна мова й далі розвивалася в напрямі ускладнення і поширення своєї діялектної многоосновности, що зовсім не виключало спеціяльної праці над розвитком популярної, приступної для малоосвіченого читача чи слухача мови.

Брошура Модеста Левицького[1], яка почасти повторює матеріяли його давнішої статті, зв'язаної з першим виступом І. Нечуя-Левицького на мовні теми[2], цінна насамперед аналізою окремих явищ. У загальній же частині Модест Левицький стоїть на позиції компромісу, поєднання галицьких і великоукраїнських елементів у єдиній літературній мові, заперечуючи всякі різкі відхилення чи в той, чи в той бік. Основний ідейний рушій брошури Модеста Левицького можна зформулювати такими його словами: «Коли ми тепер і негайно не подбаємо, щоб затерти і знищити ту прикру різницю (галицької і великоукраїнської літературної мови.— *Ю. Ш.),* то, не дай Боже, доживемо до того сумного явища, що колись буде дві українські літературні мови»[3].

Нарешті, І. Верхратський у своєму відгуку на дискусію підкреслював першорядну вагу великоукраїнських елементів для розвитку української літературної мови: «Писателів, на Україні живучих, лично зовсім не знаю. Мимо важкої долі они

[1] *Пилипович М.* Дещо про сучасну стадію розвитку української літературної мови,— Київ, 1913.

[2] *Левицький Модест.* Дещо до справи про вкраїнську письменницьку мову // Літературно-науковий вісник, 1909. — Ч. VIII.

[3] Дещо про сучасну стадію... — С. 11.

значно більше, ніж Галичина, прислужилися рідній літературі; задля любови рідного слова їх вельми почитаю»[1].

Даючи загальну оцінку дискусії, треба сказати, що об'єктивно вона була неминуча і потрібна, бо громадськість мусила здати собі справу з стану літературної мови і усвідомити, що галицькі елементи, засвоєні літературною мовою в період 1876— 1905 рр., а почасти вношені до неї і ввесь час далі, були не випадковим злом, а конче потрібним і закономірним набутком при зростанні літературної мови й ширення її сфер. Але фактичний її перебіг не відзначався високим рівнем — ні в початковому виступі І. Нечуя-Левицького, ні у відповідях його опонентів. Це — одна з причин того, що дискусія не розв'язала остаточно питання про місце, ролю й питому вагу галицьких елементів в українській літературній мові, і глухі, переважно провінціяльного характеру відгомони сперечань на ці теми тривали і в наступні роки, а почасти пробиваються й тепер.

Об'єктивна суть виступу І. Нечуя-Левицького, а тим самим і всієї дискусії, нагадує виступ того «сільського дописувача», якого ще 1907 р. цитував Б. Грінченко: «Одкиньте набік всю Галичину, бо вона нам хоть і рідна сестра, рідніша конечно, як Московщина, але живе од нас далеченько, та ще до того вона, вештаючись між разними слов'янськими народами, ввела в свою літературу багато таких слів, що вони для нашого народу на перший час покажуться трудно понятними і чужішими од "московських", бо з цими ми мусіли поневолі зріднитися»[2]. Так і тільки так стояло питання: Галичина або Москва, інкорпорація в літературну мову галицьких елементів — або сповнення літературної мови позиченнями чи кальками з російської мови? Бо літературна мова не мала обмежитися на мовних засобах баби Палажки, і коли І. Нечуй-Левицький обстоював таке обмеження літературної мови, то він фактично, — безперечно, неусвідомлено для самого себе — обстоював наближення української літературної мови до російської, як ми ще покажемо це на прикладах у V розділі.

От ще одна ілюстрація того, що супротивники «нової газетної» мови об'єктивно мимоволі тягли до русифікації української літературної мови. В спогадах Є. Чикаленка читаємо такий

[1] *Верхратський І.* Неможливі пуризми // Руслан, 1913.— Ч. 213 — 216. Цитата зч. 216.

[2] *Грінченко Б.* Тяжким шляхом,— Київ, 1912.— С 68.

епізод: «Один полтавський поміщик, Бобир-Бохановський, людина з вищою освітою, цілком прихильна до нашої літератури, з обуренням читав мені деякі фрази з "Громадської думки" і казав:

— Ну хіба це по-нашому? Це по-хорватськи або по-словацьки, тільки не по-нашому: ну, прочитайте самі хоч одну передову статтю: "Суспільний рух з протягом часу набрав такої сили і прибрав таку форму, що уряд наш" і т. д. Ну, хто розбере цю фразу? Що таке *суспільний,* що таке *рух?* — Після моїх пояснень він і каже:

— От і треба було так і сказати: "С теченієм Бремені наше движеніє приняло такії розміри і форму, що правительство наше" і т. д.»[1].

Цей об'єктивний зміст дискусії, здається, лишився нерозкритим для всіх її учасників — принаймні нам невідомі висловлення сучасників на цю тему; і це теж було однією з ознак неглибокого, суто поверхового не принципового, а переважно дрібничкового способу провадження сперечань. Зате він був ясний як прихильним, так і ворожим до України колам російського громадянства. Міністр народної освіти генерал-ляйтенант Ґлазов писав у своїй записці до Комітету міністрів: «Українофільський рух сучасної Галичини не можна вважати за настільки слабкий, щоб він не міг стимулювати на (sic!) такий же і в наших межах. Поширювана звідти мова, штучно створювана в формах, які тенденційно відходять від загальноукраїнської мови, є ворог останньої, а що виникнення й поширення її не викликається будь-якими природними прагненнями й потребами південноруського населення, то й поширення галицької літератури в межах Росії мусить піддягати суворій цензурі»[2]. У славетній «Записці» Російської Академії наук «Об отмене стеснений малорусского печатного слова» справа поставлена, природно, більше в філологічній площині: «Малоруській мові галицької письменности ставляться в докір ці її польські елементи, це чуже українському чуттю забарвлення, якого вона зазнала у Львові. Але польські елементи не затемнили народної основи мови: вони посіли тільки місце тих великоруських елементів, які неминуче вдерлися б при широкому й вільному розвитку малоруської письменности на Україні»[3].

[1] *Чикаленко Є.* Спогади.- Ч. 3.- С 108.
[2] *Лотоцький О.* Сторінка минулого.— Варшава, 1933.— Ч. 2.— С. 380.
[3] Там же. - С 440.

Але незалежно від того усвідомлення чи неусвідомлення суті справи передові кола українського суспільства вже тоді розв'язали для себе недвозначно питання напряму розвитку української літературної мови. Піднесення її на найвищі щаблі розвитку на основі передусім принципової діялектної многоосновности з широким використанням доцільних для цілої будови галицьких мовних елементів — так уявлявся їм цей напрям розвитку. Характеристична з цього погляду згадка про мову С. Петлюри, яку знаходимо в І. Нечуя-Левицького: «Я ж часто зустрічаюсь з студентами, і вони усі говорять народною українською мовою, тільки один студент С. Петлюра і справді балакав зі мною так, що я спитав його, чи не з Галичини він»[1]. На цій же позиції були і тогочасні передові письменники — передусім Леся Українка і М. Коцюбинський. Правда, І. Нечуй-Левицький писав з приводу «Руфіна і Прісцілли» Лесі Українки, що сцени ці її «написані чудовою українською мовою, такою далекою од мови проф. Грушевського... як небо од землі»[2]. Але оцінка ця випливає — як звичайно в І. Нечуя-Левицького — не з уважної аналізи мови цієї драматичної поеми, а загального доброго враження, яке на нього, очевидно, ця річ справила. А вивчення поглядів Лесі Українки на розвиток літературної мови і аналіза мови її творів доводять зовсім інше, хоч, звичайно, ставити знак рівности між мовою її творів і мовою робіт М. Грушевського було б безглуздо — і то не тільки і не стільки через різницю в їхніх поглядах на питому вагу галицьких елементів у літературній мові (а ця різниця, безперечно, була), а й передусім через принципову відмінність багато в чому мови історично-наукової праці від мови художнього твору, та ще й писаного віршовим діялогом...

У попередньому розділі ми вже наводили висловлення Лесі Українки, з яких видно, що вона була принциповою прихильницею діялектної многоосновности літературної мови, а отже, практично не була супротивником використання в літературній мові галицьких елементів. Свого погляду вона не змінила й пізніше, хоч і була проти крайности і пересад. В. Сімович згадує про Лесю Українку: «Тут (щодо літературної мови) Леся Українка виявляла великий лібералізм, а проте вважала, що М. Грушевський аж надто вже свою мову погаличанив»[3]. Як і в Олени

[1] Криве дзеркало... — С. 12.
[2] Там же. — С. 26.
[3] Листування з Й. Маковеєм. — С. 50.

Пчілки, «західна» орієнтація в мові в'язалася в Лесі Українки з прийняттям так званих «польонізмів», — себто в даному випадку слів, спільних з польською мовою, але здавна й широко вживаних українським народом. Цей погляд її засвідчений не тільки мовою творів Лесі Українки, а й спогадами про неї В. Сімовича: «Чомусь усе дуже боронила таких слів, що їх сама часто вживала у своїх творах, як: *цнота* та *розпач,* та *урочий...* На аргумент, що це явні польонізми... вона відповідала: — Що мені до того, що вони були колись польські? Тепер їх уживає український народ на Волині, і то вже здавна, вони вже наші, гарні, мені подобаються, й тому я їх уживаю»[1].

Але найкращий свідок того, як ставилася Леся Українка до західноукраїнських взагалі й галицьких зокрема мовних елементів, — це мова її творів. Кілька прикладів покажуть це досить виразно. В лексиці вона широко користається з західноукраїнських словарних фондів в усіх головніших лексичних сферах. Знайдемо в неї, передусім, як і в М. Старицького, багато відповідного матеріялу з абстрактної лексики: *розпач* («Подвійний мій розпач» — «Поет під час облоги», I, 100, 127); *заздрість* — ревнощі («Прости їй, це просто заздрість материнська» — «Блак. троянда», V, 74; пор. *заздрощі* — «Кам. господар», XI, 48); *забавка* («Вона уміла єдину забавку — плести вінки» — «Забуті слова», II, 79); *обітниця* («Зложили всі обітницю врочисту» — «Вік», II, 96); *скуток* («Схаменися, який з того скуток» — «Темна хмара», II, 99; пор. «В скутку боротьби» — «У пущі», IX, 105; Жел.); *звада* («Починають збігатись люди, почувши зваду» — «Вав. полон», V, 153; пор. «Поп'ються, потім звада» — «Бояриня», VIII, 141; Грін.: Ном., Чуб.); *забуток* («Віднайшовши Святий забуток цей» — «На руїн.», V, 170); *обшар* («Та зникає з заселеного обшару» — «На руїн.», V, 177); *відмет* («Я служив відметам всіх народів» — «На полі крови», VIII, 38; Жел.); *розказ* («До розказу, мій пане» — «Йоганна, жін. Хус», VIII, 56; Грін.: Чуб., Ном.); *змора* («Се тільки сон, камінна змора» — «Кам. господар», IX, 85). Nomina actoris, витворені від слів з абстрактним значенням, із значенням прикмети або дії: *речниця* («її вважали За речницю великої снаги» — «Віче», II, 97; Грін.: Кул.); *фатівник* («Сто п'ятий фатівник упав додолу» — «Осіння казка», VI, 26; Жел.: *фатів* — Fratz, Balg. — Верхр.); *заволока* («Цілує... Тепер того худого заволоку» — «Руфін і

[1] Твори Лесі Українки цитую з дванадцятитомової збірки їх, виданої «Книгоспілкою». - Київ, 1927-1930.

Прісц.», VII, 188; Ігор. VIII, 56). Прикметники й прислівники, витворені від слів з абстрактним значенням: *(не) заказаний* («Ти там може знайшов незаказаний рай» — «Євр. мелодія», I, 103); *думливий* («Гектор наш Думливу голову шолом зброїв» — «Кассандра», VI, 163); *загарливий* («Загарливо копає землю» — «На полі крови», VIII, 30; Жел.; Ол. Пч.; Грін.: Н. Вол.); *загожений* («Цензар Либонь загожений не був би з того» — «Йоганна, жінка Хус», VIII, 76; Жел.; Грін.: Н. Вол., Канів); *судний* («Ми не судні з таким розмовляти» — «У пущі», IX, 95, Грін.: Брац.); *зрадецький* («Зрадецьки вбивши сеніора» — «Кам. господар», XI, 86; Грін.: Хата). Дієслова більш-менш абстрактного значення: *ховати* — виховувати («Дитину рідну ховають батько-мати» — «Осіння казка», VI, 32); *статкувати* («Я не мав звичаїв молодечних, Я статкував» — «На полі крови», VIII, Жел.; Грін.: Ном., Подол., Н. Вол.); *заживати* («Зажиймо Вогнистого раю» — «Ліс. пісня», VIII, 227; морфологічне оформлення теж західноукраїнське).

Якщо виділити окремо — хоч це можна зробити лише дуже умовно — лексику цінувально-емоційного характеру, то і тут можна знайти чимало прикладів лексем, типовіших для західноукраїнських земель: *безчельний* («Горе тому, хто словами безчельними Грізну богиню образить здола» — «Іфігенія в Тавр.», II, 23; пор. в іншому фонетичному оформленні: «Які безчільні брехні!» — «Йоганна, жінка Хус», VIII, 74); *джума* («Якого лиха? Джуми, холери?» — «Осіння казка», VI, 31); *зле* («О зле, се дуже зле» — «Руфін і Прісц.», VII, 108); *безличниця* («Хуса (люто). Безличниця!» — «Йоганна, жінка Хус», VIII, 66; Грін.: Шй); *догар(а)(я)ти* («Найгірше, пане-брате, догарає Оте, що нам не вірять» — «Бояриня», VII, 135; Жел.; Грін.: Вол.); *жебоніти* («Що ти жебониш?» — «Кассандра», VI, 168; Грін.: Чуб.); *розпаношуватися* («Розпаношилась у тебе Якась рабиня» — «Йоганна, жінка Хус», VIII, 74; Грін.: Гн.); *призвоїтий* («Одягніть її в візитову призвоїту сукню» — «Блак. троянда», V, 43); *звинний* («Молодий ходу звиннішу має» — «Кассандра», VI, 172); *незогірший* («Побачила за містом Чиюсь маленьку віллу — незогіршу» — «Йоганна, жінка Хус», VIII, 76); *трудно* («Чом ти ліпше Сюди не перевіз матусі? — Трудно» — «Бояриня», VIII, 114); *волати* («І перед зборищем мерців волати буду» — «Прокл. Рахілі», II, 43; Жел.: НЛ.).

Ще численніші матеріяли можна наводити з побутової лексики в тому широкому розумінні, якого ми надавали цьому поняттю вище, при аналізі мови П. Куліша і М. Старицького.

Подамо тут такі приклади: *пуделко, стирка* («Любов несе в руках невелике пуделко і стирочку» — «Блак. троянда», V, 54); *наїдки* («Наїдки подай Нам тут» - «Йоганна, жінка Хус», VIII, 54); *ванькир* («Засунув завісу, що відділяє ванькир від хати» — «У пущі», IX, 96); *ліхтарня* («Стовп... з великою ліхтарнею на гаку» - «Адв. Мартіян», IX, 140); *знадоба* («Всякі знадоби до писання» — там же); *намет* («Ноші з наметом і з запонами» — «Адв. Мартіян», IX, 165); слоїк («Мартіян виносить з табліну слоїчок» - «Адв. Мартіян», IX, 175); *китиця* - букет («Ви тільки що держали сю китицю» — «Кам. господар», XI, 84); *ослона* («Ослона тая... тонка занадто» - «Кам. господар», XI, 100); *стрільба* — рушниця («Вона подає йому стрільбу грімку» — «Поет під час облоги», I, 100; Грін.: Гол.); *безрога* - свиня («Стрінутись там маю? Невже з безрогими?» — «Осіння казка», VI, 28; Грін.: Подол., Галицьк.); *утрібки* («Пташки й утрібки... все то тільки Покраси» - «Кассандра», VI, 192; Жел.); *скойка* («На голові корона із скойок» - «Ліс. пісня», VIII, 183; Жел.: Верхр.; Грін.: Камен.); *мушля* («Виймає з-за пояса гребінку з мушлі» — «Ліс. пісня», VIII, 184); *полонина* («Пас отари На батьківських зелених полонинах» - «Саул», II, 75); *мілизна* («Корабель стягти з тієї мілизни» - Кассандра», VI, 194); *виногради* - виноградник («Я спадок мав від батька: виногради» — «На полі крови», VIII, 3О); *війстя* («Не боронить Вогненний меч до того раю війстя» - «На полі крови», VIII, 30); *ізвори* («Збігав я гори, Доли, яри, ізвори» - «Ліс. пісня», VIII, 180); *виграна* - виграш («Треба ще тіточці похвалитись виграною» - «Блак. троянда», V, 49); *зарібок* («Мій гіркий зарібок» - «У пущі», IX, 105); *довг* («Моя родина заплатила Кривавий довг» — «Адв. Мартіян», IX, 173). Nomina actoris і collectiva: *помивачка* («Я помивачка. Я тут служу на кухні» - «Осіння казка», VI, 22); *дозорчиня* («Я дозорчиня над всіма хлівами» — «Осіння казка», VI, 29); *краян(ин)* («Показали Мені сю помилку твої краяни» — «Руфін і Прісц.», VII, 108; Грін.: Мет., Гол.); *ученик* («Чарлі - ученик Річарда» - «У пущі», IX, 29); *тлум* («Ти єдиний безсмертний в сім тлумі» - «Народ пророкові», II, 125; Жел.: Шй); *батава* («Погуляти буйно Серед батав товаришів нових» - «Три хвилини», VI, 75; Жел.: Шй).

Прикметники, прислівники, дієслова: *ґречно* («Я б ґречно відповів» - «Італ. народна пісня», II, 151); *зимний* («Пропускають зимний вітер» - «З подорожньої книжки», II, 137); *різно* («За брамою всі різно подались» - «Віче», II, 98; Грін.: Чуб.);

шпарко («Шпарко та весело грає» — «Розбита чарка», I, 29); *впадати* — входити, вриватися («Одчиняє фіртку, в неї впадає центуріон» - «Руфін і Прісц.», VII, 100; Грін.: Мет., Гол.); *западати* в що («Могили царські почали западати в руїну» — «Ра-Менеїс», II, 60); *пізнатися* («Я був у гімназії, як ми пізналися» — «Прощання», XI, 165); *пописуватися* («І як там делегат наш На ньому (conseil.— *Ю. Ш.)* пописавсь?» — «Лист до брата», II, 159); *представляти* («Дозвольте вам... Представити сеньйора де Маранья» — «Кам. господар», XI, 98); *приступати* — заходити («Я приступлю до нього» — «Одержима», V, 127); *позосталий* («Блима вогник либонь в якій позосталій хатині» — «На руїн.», V, 164; Грін.: Чуб.).

Сполучники, прийменники, характеристичні частки, вставні слова і т. п. — матеріял, при якому здебільшого вже треба говорити не про якесь свідоме, навмисне позичення-переймання, а про зв'язок, прямий і кровний, так би мовити, з тією мовною стихією, яка цих словечок уживає і якій саме вони переважно і надають часто специфічного мовного кольориту: *аби* фінальне («Вона руки не простягла, Аби хоч промінь перейнять єдиний» — «Забута тінь», II, 39); *не... тільки* протиставне («То не чорна галич, тільки турки гору облягають» — «Віла-посестра», III, 179); *тому... бо* причинове («То я тому спитав, бо пам'ятаю» — «На полі крови», VIII, 26); *почерез* («Всі ж вони почерез хлів течуть» — «Осіння казка», VI, 35; пор. «Мім вештається, почерез перистиль, носячи вечерю» — «Адв. Мартіян», IX, 172); *все* — завжди, ввесь час («І в горі, і в радощах все були вкупі» — «Ніобея», II, 108; пор. «А треба все щось робити?» — «Ліс. пісня», VIII, 241); *тут* — сюди («Наїдки подай Нам тут» — «Йоганна, жінка Хус», VIII, 56); *відай* — мабуть («Я розумію, Ти, убогий» — «На полі крови», VIII, 27; Грін.: Гол.).

Західноукраїнська і зокрема галицька мовна стихія в творах Лесі Українки виявляється і в ще глибших, формальніших моментах — у типах синтаксичних зв'язків, у морфологічно-звукових особливостях, у наголосі. З особливостей у синтаксичних зв'язках відзначу тут: дієслово *боліти* зі знахідним відмінком об'єкта («Тоді мене дуже боліло» — «Прощання», XI, 169; це явище спільне для Галичини і Волині); *красти* з давальним відмінком особи («Краде людям сонечко веселе» — «Дим», II, 112; Волинь, здається, має *красти* з прийменником *у* з родовим відмінком); *узброїтися з* прийменником *у* зі знахідним відмінком («Я узброєна в свою ненависть» — «Одержима», V,

124); *дозволити* з підрядним реченням зі сполучником *щоб* («Дозвольте, щоб я сам поклав сі перли» — «Кам. господар», XI, 57); прийменник *до* з віддієслівним іменником у родовому відмінку у функції призначення («Всякі знадоби до писання» — «Адв. Мартіян», IX, 140).

З особливостей звукових і морфологічних відзначу: спорадичне зникнення початкового г перед ρ *(«Робак* довіку точить серце» - «У катаком.», VI, 106; Грін.: Ном.); спорадичні форми місцевого відмінка іменників чоловічого і середнього роду м'якого типу на *-ю* («Чи є в життю кращі літа» - «Пісня», I, 8); вживання префікса *за-* при прикметниках і прислівниках з суперлятивним значенням («Вже запізно рятувать принцесу» — «Кам. господар», XI, 85).

З особливостей наголосових відзначу: наголос на першому складі суфікса *-янин* у назвах людей за місцевістю («Хто ж такий ти? Римлянин чи юдей?» — «Руфін і Прісц.», VII, 50); сталий наголос на другому складі в слові *язик* («З рукою довгою, з язиком довгим» - «На полі крови», VIII, ЗО); спорадичні випадки наголосу на суфіксі в іменниках середнього роду на *-ення* («Великий буде жах, велике й визволення» — «Сон», I, 34); спорадичне затримання в знахідному відмінку однини кінцевого наголосу в іменниках жіночого роду з рухливим наголосом («Може б та щира, гарячая мова Зломила зиму» — «Співець», I, 15); поодинокі випадки наголосу на передостанньому складі замість третього з кінця в іменниках жіночого роду *вигода* («Тут міська вигода» — «В магаз. квіток», I, 32); *розумниця* («Оксаночка у мене розумниця» — «Бояриня», VIII, 121); *відповідь* («Ся відповідь зранить серце ніжній дамі» — «Трагедія», II, 88). В прикметниках відзначу затримання наголосу на корені в словах *міський* і *морський* («Тут міські розкоші! Тут міська вигода!» - «В магаз. квіток», I, 32; «Морський човен, розбитий, нужденний» - «Негода», I, 58). У відприкметникових трискладових прислівниках варте уваги спорадичне затримання наголосу на передостанньому складі, якщо він був там у прикметнику, в тих випадках, де літературна мова переносить його, як і центральні та східноукраїнські говірки, в прислівнику на початковий склад: *високо, коротко, весело* і т. п. («Якби я так високо стояла» - «Хвилини», II, 56; «Кажи, але коротко» - «У катаком.», VI, 99; «Невесело при старощах вдовцеві» - «Руфін і Прісц.», VII, 56). В дієсловах є один випадок кінцевого наголосу в третій особі однини в дієслові IV кляси (за

клясифікацією А. Лескіна) з рухливим наголосом, де літературна мова в згоді з центральними і східноукраїнськими говірками має (в протилежність першій особі однини і третій особі множини) наголос на передостанньому складі: «Співецьку ліру держить» — «Сафо», I, 5). Проте цьому прикладові не слід надавати великого значення, бо він поодинокий і трапився тільки в зовсім ранньому вірші поетки. Так само епізодичний характер мають двоє відхилень від літературного наголосу в парадигмі дієслова *бути.* Це, як і в галицьких говірках, кінцевий наголос у третій особі однини майбутнього часу і передкінцевий наголос у формах минулого часу: «Яка ж буде мета у товариства» («Віче», II, 96); «То ж була буря весняна, а не сльота осіння» («Хто вам сказав»)[1]. Розгляд усього поданого матеріялу показує, що Леся Українка підходить до західноукраїнських говірок відмінно від М. Старицького і вже цілком відмінно від П. Куліша. Для П. Куліша західноукраїнські мовні елементи, поскільки вони в його творах з'являлися, були тільки виявом шукання абстрактної лексики, щоб цим надолужити прогріхи, недостатню в цій частині розвиненість і розгалуженість тогочасної української літературної мови. В М. Старицького зв'язок з західноукраїнською мовною стихією щільніший і органічніший. Але і в нього на першому пляні експериментування, запровадження до літературної мови свіжого, подеколи навіть з осугою легкої екзотичности мовного матеріялу. Підхід М. Старицького — це часто підхід аматора надзвичайного або навіть колекціонера. Використання західноукраїнського мовного матеріялу в Лесі Українки здебільшого не має спеціяльного стилістичного призначення. Це не щось надзвичайне або експериментальне, це нормальні, звичні й через це начебто неминучі елементи її письменницької мови. Саме тому західноукраїнських елементів більше у неї в побутовій, а не в абстрактній лексиці, саме тому західноукраїнська мовна стихія виявляється в неї в синтаксі й граматиці взагалі. А з того факту, що в пізніх творах Лесі Українки кількість західноукраїнських мовних елементів не зменшується, а навпаки, трохи зростає, можна робити висновок, що письменниця свідомо використовувала їх у своїх творах. Та це можна твердити і виходячи із загального характеру творчости Лесі Українки. Письменниця такої високої загальної

[1] Вірш не ввійшов до збірки творів. Цитую його з журналу «Наші дні», 1944.- Ч. 2.

і мовної культури, письменниця такого рівня відповідальности перед собою й самоконтролю могла мимоволі пропустити однедва західноукраїнських слова абощо, але не могла несвідомо використовувати їх так послідовно і систематично. Додаймо до цього, що мова творів Лесі Українки все-таки ніколи не стає «галицькою», що вона ввесь час міцно зв'язана з традиціями клясичної української літературної мови, виросло́ї з мови Шевченка і «Основи», і ми зможемо висунути твердження, що Леся Українка в мові своїх творів свідомо й досить послідовно здійснювала той ідеал, ту програму розвитку мови на многодіялектній основі з умовою, щоб мова ця лишалася всеукраїнською, а не була вузькольокальною, який (ідеал) і яку (програму) вона зформулювала, як ми бачили, ще в першій половині дев'ятдесятих років у листі до Й. Маковея.

Якщо в попередньому уступі ми ввесь час говорили про західноукраїнські мовні елементи в творчости Лесі Українки, а не спеціяльно про галицькі, то робили це з міркувань обережносте. Поетка з власного досвіду найкраще знала волинські говірки, зокрема колоковельські. Одначе про їх безпосередній вплив можна говорити переважно з приводу її ранніх творів. У другій половині її творчого життя, коли вона була відірвана від рідної Волині, природніше говорити не про волинські, а про галицькі мовні впливи, — впливи, насамперед, звичайно, з лектури, а далі і з спілкування з галичанами й буковинцями. Отже, було б цілком хибно звести все діло до біографічного моменту і пояснювати західноукраїнські елементи в мові Лесі Українки тим, що її дитинство проходило на Волині. Та кінець кінцем і в наведеному вище матеріялі є дуже багато такого, що є в мові галицької інтелігенції і що зовсім незвичайне для волиняка. Дуже й дуже велика частина цього матеріялу може бути трактована тільки як галицький мовний набуток. І тільки через те, що далеко не завжди ми спроможні при теперішньому стані діялектології провести чітку межу між галицьким і волинським у лексиці й синтаксі, ми з обережности оперуємо тут загальнішим і менш окресленим терміном «західноукраїнські мовні елементи», підкреслюючи водночас, що Леся Українка була провідницею до літературної мови і багатьох (звичайно, гострокритично добираних) суто галицьких мовних елементів.

Майже таку саму позицію щодо галицьких елементів у літературній мові і в його власній творчості посідав і Михайло

Коцюбинський з тією різницею, що його рідноговіркова мовна стихія (подільська) була ще ближча до галицької. Але суть і в М. Коцюбинського зовсім не в цьому біографічному моменті, особливо, коли ми говоримо про пізніші твори М. Коцюбинського (починаючи приблизно з 1902— 1903 рр.). М. Коцюбинський над своєю мовою працював багато і систематично, домагаючися того, щоб вона не була говіркова,— як це було в багатьох його попередників в українській прозі і як це було в нього самого при його перших літературних дебютах. Можливо, що питання про галицькі мовні впливи і питому вагу їх постало перед ним ще під час його першої подорожі до Галичини в червні 1890 р. і дальших, а можливо, і ще давніше. Адже біограф М. Коцюбинського розповідає, що ще на початках своєї творчости письменник працював над літературною мовою і що особливо багато поміток мовного характеру він зробив на перекладі творів Шекспіра, зробленому П. Кулішем, і на словнику Ф. Піскунова, де «найчастіше трапляються імена Ю. Федьковича, І. Верхратського, М. Устияновича. Є приклад і з П. Куліша»[1]. Дуже характеристичний добір! Уже тоді думка М. Коцюбинського звертається, шукаючи мовного добра, або до галичан, до галицьких першоджерел, або до синтезаторів у літературній мові типу П. Куліша. Тим-то цілком можна погодитися з тією характеристикою, яку дає мовним шуканням М. Коцюбинського С. Козуб: «Отже, пильне студіювання мови за вінницької доби життя з книжки зміцнює нас у думці, що безпосередній вплив мовної стихії українського села на М. Коцюбинського був менший, ніж звичайно в нас гадають»[2]. Уважне, зацікавлене й любовне ставлення до галицьких мовних особливостей лишилось у М. Коцюбинського на все життя, хоч він завжди був ворогом діялекту в літературній мові (звичайно, поза спеціяльними художніми завданнями — згадаймо хоч би його «Тіні забутих предків»), і тому пересади в запровадженні галицизмів до літератури завжди викликали його заперечення. Це ставлення може найкраще висловив сам М. Коцюбинський у листі до В. Гнатюка з 10.11.1899 р. з приводу оповідань С. Ковальова: «Поминаючи вже те, що самі оповідання написані не дуже вдатно, мова їх вражає занадто льокальним характером

[1] *Козуб С.* До початків літературної творчости М. Коцюбинського (Інститут Шевченка. «Коцюбинський». Збірка статей за ред. О. Дорошкевича. — Т. І, 1931.- С 230).

[2] Там же. - С 239.

і навіть мене, який вважає галицьку мову рідною, годі часом зрозуміти те, що пише в тих оповіданнях д. Ковальов»[1].

Про великі симпатії М. Коцюбинського до галицьких мовних особливостей розповідають і мемуаристи. Дуже цікаві з цього погляду спогади М. Чернявського про те, як він, М. Коцюбинський і Б. Грінченко редагували альманах «Дубове листя». «Щодо мови,— пише М. Чернявський, — М. Коцюбинський був прихильником мови західноукраїнської й почасти галицької, а Грінченко навпаки»,— і далі ілюструє це такими конкретними малюнками: «Деякі з рукописів і Грінченко, і я зрікались читати через їх мову. Тоді читав М. Коцюбинський і читав часом з замилуванням і захопленням, з ліричним навіть піднесенням. Це іноді, коли мова була вже надто крута, утворювало оригінальну ситуацію, не позбавлену гумору» — або: «А М. Коцюбинський читає. Іноді спиниться й сам розсміється: — А що, файно?»[2]

А втім, найкращим, найпевнішим і найнаочнішим доказом у таких випадках бувають не свідчення мемуаристів і навіть не автовисловлювання, а самі твори письменника. То ж кинемо погляд на те, чи використовуються в творах М. Коцюбинського галицькі мовні елементи і як саме. При цьому з нашого розгляду вилучаємо ранні твори письменника, де можна припускати несвідоме використання галицьких мовних елементів, а мимовільну данину рідній подільській говірці, як вилучаємо теж і «Тіні забутих предків», де галицькі мовні елементи (власне гуцульські) впадають в очі кожному, але де вони зумовлені не загальною програмою розвитку літературної мови, а специфічним стилізаційно-мистецьким завданням. Отже, беремо під аналізу тільки твори зрілого М. Коцюбинського — крім «Тіней забутих предків»[3].

Абстрактна лексика серед слів галицького (західноукраїнського) походження, використовуваних М. Коцюбинським, посідає мінімальне місце. До того ж здебільшого це лексеми, вживані і в щоденному побуті, не чужі сфері звичайного життя інтелігента. Відзначу тут: лослгуп («Мулли затримують поступ» - «Під мінар.», 77; Грін.: Млака); *резиґнація* («Резиґнація й сум» — «Дебют», 89); *розвій* («Ми бажаємо розвою» —

[1] *Коцюбинський М.* Листи до В. Гнатюка. - Львів, 1914.- С. 81.
[2] *Чернявський М.* Кедр Ливана. - Твори, вид. «Рух».- Т. IV.- С 338-339.
[3] Тексти творів М. Коцюбинського використовую з видання його творів ДВУ під ред. С. Єфремова, т. Ш (1925) і т. IV (1929).

«Під мінар.», 90); *розпач* («Свої болі, розбиті надії і свою розпач» — «Intermezzo», 60); *стосунки* («От тобі і добрі сусідські стосунки» — «Коні не винні», 249); *шаленство* («Якесь шаленство всіх обхопило» — «Fata morgana», 15); *відлеглість* («Відлеглість між нами стала зразу коротша» — «Дебют», 98); *розривка* («За цими... розривками непомітно збігав час» — «Лялечка», 46, пор. «Дебют», 95). Почасти сюди ж збірне *людність* («Ця неспокійна небесна людність» — «В дорозі», 48). З прикметників — *згірдний* («Згірдне поводження з нею» — «Лялечка», 57; Жел.).

Картина різко змінюється, коли перейдемо до побутової лексики, в тому значенні, якого надано цьому термінові вище, і фразеології щоденної мови. З побутової лексики наведу: *тинк* («З лускотом посипались тинк і цегла» — «Fata morgana», 52); *бусел* («З низин летіли в село бусли» — Там же, 64; Жел., Грін.: Ном., Верхр.); *ванькір* («Тісний ванькірчик у Менделя» — Там же, 66); *хопта* («Кукіль родить будяки, хопту» — Там же, 93; Грін.: Могл., Камен.); *направа* («Машина й досі стоїть без направи» - Там же, 153; Грін.: АД); *строї* («Для розваги у татарської дівчини один лише ресурс строї» — «В путах шайт.», 10; Грін.: Ном., Гол.); *назвище* («Там стояли усе знайомі назвища» — «Лялечка», 46; Жел.: Фр.); сллс («Голос... викидав цілі стоси енергічних слів» — Там же, 48; Грін.: МУЕ, Брацл.); *ліхтарня* («При жовтому світлі одинокої ліхтарні» — «Дорогою ціною», 82; Грін.: Федьк., Шух.); *ліплянка* («Тільки в одній ліплянці світилося» — Там же, 100; Грін.: Гол.); *котвиця* («Грек кинув у море котвицю» — «На камені», 3); *брила* («Мов брили зеленкуватого скла» — Там же, 5; Грін.: Липов.); *мідниця* («Тремтіли під молотом майстра нові мідниці» — «Під мінар.», 61; Грін.: Н. Вол.; пор. «Хвала життю», 261); *морва* («З стиглою морвою малі татарчата» — Там же); *коновки* («Сліпили очі мідні коновки» — Там же); *ляда* («На ляді спав робітник» — Там же, 62; пор. «по брудних лядах» - «Лист», 218; Грін.: Чуб.); *стірка* («Варвара кинула стірку» — «Сміх», 106); *мундур* («Вуси, волосся й старий мундур — звисало» — «Persona grata», 28); куяшс («Золоті кутаси на чорних боках домовини» — «В дорозі», 50; Грін.: Гол., Федьк.); *намет* («Заходимо в перший намет» — «Як ми їздили...», 77; Грін.: Мет., Kolb.); *границя* («Границя між двома хорами» — Там же, 78; Грін.: Чуб.:); *сметанка* («Густа сметанка й чорний хліб» — «Дебют», 86); *склянка* («Склянки бряжчали» — Там же, 92); *овоч* («Іскія вже золотилась, як стиглий

овоч» — «Сон», 135); *винарня* («Крамарі одчиняють винарні» — «На острові», 274; Грін.: КС). До певної міри сюди ж можна прилучити такі слова, як *муравлисько* («Позирала з високости на татарське муравлисько» — «В путах шайт.», II); *галуззя, лаба* («Кострубате галуззя, мов чорні ведмежі лаби» — «У грішний світ»; пор. «в галузках» — «На острові», 273; Грін.: Гол.); *полонина* («На зеленому сіні з горових полонин» — «Під мінар.», 61); *хлоп* («Здоровенний чорний хлоп» — «Сміх», 106); *леговищє* («Шептались по своїх леговищах» — «В дорозі», 51); *живчик* («Певний у собі, як живчик вічности» — «Intermezzo», 66); *кітка* («зробила Гримасу ласої кітки» — «Сон», 126; Грін.: Ном.); *блищак* («Зелені, як блищаки у петрівчані ночі» — Там же, 142; Жел.: Левч., Грін.: Верхр., Шй); *довг* («У них не було навіть довгів» — Там же, 137).

Особливо характеристичний у творах зрілого М. Коцюбинського великий прошарок лексики, зв'язаної з новою для української літератури тематикою: міською або чужонаціональною, екзотичною. І особливо типово те, що головне джерело такої лексики в М. Коцюбинського — Галичина. Тут уже в жадному випадку не можна говорити ні про традиції староверликоукраїнської літературної мови, ні про данину М. Коцюбинського рідній подільській говірці. Адже ні та, ні та не мали здебільша первісно цього лексичного матеріялу, і використання в оповіданнях М. Коцюбинського відповідних галицьких слів можна пояснити тільки його свідомим вибором, свідомою настановою. Подам такі приклади: *шина* — рейка («Шина блищала з трави» — «Fata morgana», 52); *кава* («Вариться на розжарених вугіллях кава» — «В путах шайт.», 12); *канапа* («Сіла з краєчку на канапку» — «Лялечка», 24); *конфітури* («Витягла врешті звідти слоїчок з конфітурами» — Там же, 44; *слоїк* — теж данина західноукраїнським говіркам); *леґумінка* («Зготувать для маленької ласухи яку леґумінку» — Там же, 45); *риж* («Пілав з підмоченого рижу» — «На камені», 8); *парасолька* («Вхопив машинально з кутка парасольку» — «Поєдинок», 20); *папіроса* («Серед диму папірос» — «Під мінар.», 78); *опаска* — бандероля («Посипались раптом газети в опасках» — «В дорозі», 54); *бюрко* («Поставлю свічку на бюрко» - «Дебют», 94); *цинґель* («Надушу ногою цинґель» — Там же, 106; *надушити* — теж з західноукраїнського лексикону); *цитрина* («Скрізь садки винограду й цитрини» — «Сон», 133); *сос* («Бризкав сосом на скатерть» — «Подар. на іменини», 255); *дорожка* — вид повозу («Карпо Іванович виліз з дорожки» - Там же, 234); *краватка* («Чорні костюми аж до краваток з крепу» — «Хвала життю», 259); *портьєр* («Портьєр вріс певно у жовту стіну» — «На острові», 271).

До цього треба додати численні випадки вживання з двох можливих варіантів — галицького чи східноукраїнського — саме першого для понять, які хоч і не становлять безпосередньо побутової лексики, але дуже часто трапляються в щоденному мовному ужитку кожного. Це найчастіше може вживані прислівники, дієслова, прикметники. Ось приклади часових прислівників та інших виразів галицької або принаймні західноукраїнської сфери вживання, використаних М. Коцюбинським: нинг — сьогодні («Не могла лаятись нині» — «Fata morgana», 76); *допіру* — тільки що («Допіру по жнивах показалося» — Там же, 81); *відтак* — тоді, після того («Відтак заслаб у Каховці» — Там же, 82); *рано* - ранок («Вона мала до рана од вечера поратись» - «Під мінар.», 82); *пів до* — пів на («Було ще рано, пів до восьмої» — «Поєдинок», 27); *пильно* — ніколи («Він поспішавсь, йому було так пильно» — «На камені», 13; Жел.). З інших прислівників: зимно — холодно («Краще, коли тепло хоч в одну ногу, ніж зимно в обидві» — «Як ми їздили...», 80; якщо припустити, що *зимно* тут іменник, то пор. «Сказала зимно» — «Сон», 144); *властиво* — власне кажучи, власне («Властиво, ми могли б вже покинути намет» — «Як ми їздили...», 77). З прикметників і іменників відзначу: *годен* — можу («Нічим не годна запомогти» — «Дорогою ціною», 91; пор. «Я не годен описати» - «Сон», 140; Грін.: Н. Вол., Кул.); *грубий* — товстий («Панчохи тісно обхоплювали грубі литки» — «Лялечка», 43; Грін.: Ном., Чуб.); *мущина* — чоловік («У них жінка товариш, помічник мущині» — «Під мінар.», 77; Грін.: Шух.); *чоловік* як підмет у неозначено-особових реченнях («Не мусить чоловік вічно стирчати в хаті» — «Fata morgana», 87). Особливо ж численні приклади можна подати з дієслів: *показуватися* — виявлятися (Показалося, що школа замкнена» — «Лялечка», 31); *почуватися* — почувати себе («Він почувався на волі» - «Дорогою ціною», 67); *перестрашитися* — злякатися («Соломія сиділа перестрашена» - Там же, 88); *млоїти* - нудити («Під серцем її млоїло» — Там же, 95; Грін.: Камен.); *потерпати* - боятися («Зробив незаконно... і потерпав» — «Подар. на іменини», 236; Грін.: ЕЗ. Н. Вол.); *тямити* — пам'ятати («Не тямлю, як опинився я на вулиці» — «Хвала життю», 262); *роздивляти* — дивитися й бачити («Роздивляю наче будинки» — «На острові»,

278; Жел.); *переносити* (про особу) — переводити («її перенесено до другої школи» — «Лялечка», 29); *одтручувати* — відштовхувати («Коли б він одтрутив її... ногою» — Там же, 57; Грін.: Камен., Гол.); *шпати* — нишпорити («Чорні греки так і шпають» — «Дорогою ціною», 113; Жел., Грін.: Верхр.); *вертати* — повертатися («Можна було б вертати додому» — «У грішний світ», 48; Грін.: Федьк.); *виладновувати* — вантажити («Бричка ущерть виладновувалася жінками» — «Він іде», 3; пор. «Вози, наладовані кабанами» — «Лист», 217); *збурювати* — руйнувати, перекидати («Збурив папери, перемішав книжки» — «На острові», 269; Грін.: Кул.); *залагоджувати* — робити, влаштовувати («Він залагодить справу» — «Дебют», 101).

Відзначу нарешті досить послідовне вживання прикметника-займенника *цілий* відповідно до використовуваного на Східній Україні *ввесь* і прикметника *одинокий* відповідно до вживаного далі на схід *єдиний* («З одинокої на ціле татарське село кав'ярні» — «На камені», 3; «Ціла подія живо стояла перед очима» — «Поєдинок», 21; «Обіймав ними (очима.— *Ю. Ш.)* цілу картину» — «Сміх» — і особливо — поруч обидва варіянти: «Я побачив *все* море і *ціле* небо» — «Сон», 130).

Із фонетично-морфологічних особливостей мови творів М. Коцюбинського теж можна відзначити деякі, що ведуть нас до Галичини. Є поодинокі типові для Галичини використання суфіксів іменників: *кутик* — куток («Кутики уст не піднімались в нього» — «Під мінар.», пор. ще «Подар. на іменини», 235); *сотка* — сотня («Сотки наляканих очей дивились» — «Він іде», 8; Грін.: Чуб.); *поломінь* — полум'я («Поломінь лиже чорне повітря» — «Як ми їздили...», 78; Грін.: Драг., Федьк.). Сюди наближається вживання слова *порох у* множині («Вже стирала порохи Варвара» — «Сміх», 106; Грін.: Камен., АД). У місцевому відмінку однини іменників чоловічого і середнього роду м'яких основ спорадично можуть бути в М. Коцюбинського закінчення *-ю* («У зідханню тому почувся ревний жаль» — «В путах шайт.», 13). У дієслівних формах теж знайдемо деякі галицькі особливості: *впірнати* — поринати («Сідаю і наче впірнаю у море» — «На острові», 273); *залля* — залити («Овеча отара залляла вулицю» — «Fata morgana», 65); *паде* — падає («Не паде між нами тінь когось третього» — «Intermezzo», 65; пор. «Паде дощ» — «Він іде», 12); *жию* — живу («Не тільки жиють, а на життя мають... право» — «Лист», 219). З прикметниково-прислівникових форм відзначу *хорий* — хворий («А може ти хорий?» — «На острові», 265) і спорадичне вживання приростка *за-* в суперлятивному значенні («Та було б запізно?» — «Дебют», 105).

Синтакса творів М. Коцюбинського теж зраджує деякі галицькі впливи. Письменник охоче вживає дієслова *мати* там, де схід України воліє вживати слова *бути* («Ще маємо час» — «Як ми їздили...», 77; пор. *ще є час).* З дієслівного керування відзначу *боліти* зі знахідним відмінком («Зневага... боліла Раїсу» — «Лялечка», 55); *належати* з родовим відмінком і прийменником *до* («Земля до них належить» — «Коні не винні», 249); *уділяти* з родовим відмінком («Він уділяв ради» — Там же, 240; «східняк» взагалі сказав би тут інакше: *давав (по)раду).* З особливостей уживання прийменників відзначу *до* з родовим відмінком віддієслівного іменника у функції призначення («Зелені рядки величезної книги, розгорненої до читання» — «В путах шайт.», 3); *від* з родовим відмінком у часових зворотах, що показують вихідний пункт дії (початковий) («Відозви, якими від кількох днів засипувано місто» — «Сміх», 107); *перед* з орудним відмінком у часових зворотах, що показують часову відстань від певного моменту в минуле («Веселі води, що перед годиною були ще снігом, бігли» — «Лист», 217; пор. ще «На острові», 279). У займенниках варт звернути увагу на спорадичне вживання зворотного займенника *себе* в функції взаємного займенника відповідне до східноукраїнського і літературного звороту один *одного* («Жду лиш, коли ми поглянем на себе» — «На острові», 278; пор. уживання поруч обох зворотів: «Плили далеко один від одного, не наближаючись до себе» — «Дорогою ціною», 120). У складному реченні специфічно галицьких особливостей у М. Коцюбинського майже нема, хіба що можна згадати вживання сполучника *аж у* часових підрядних реченнях із значенням кінцевої межі тривання дії головного речення («Вона варила, аж стала старою дівкою» — «Fata morgana», 61).

У ряді прикладів ми навмисне подавали поруч галицького (або західноукраїнського) варіянту, вжитого М. Коцюбинським, східно- і центральноукраїнський варіянт того ж слова чи звороту, а іноді показували, що в М. Коцюбинського вживаються обидва. Можна сміливо твердити, що коли М. Коцюбинський ужив галицький варіянт, то в абсолютній більшості випадків він це робив не тому, що не знав східноукраїнського варіянту, і не тому, що західноукраїнський варіянт йому індивідуально, сказати б, біографічно ближчий. Ні, як правило, маємо тут справу із свідомим запровадженням до літературної мови галицьких мовних

здобутків, із свідомим збагачуванням нашої літературної мови. М. Коцюбинський добре знав східноукраїнські варіянти, широко їх використовував і їх зовсім не цурався. Його мова зовсім не є послідовно галицька. Але сполучати загальноприйняту основу української літературної мови з тими галицькими мовними елементами, які йому здавалися доцільними, потрібними, чимсь цінними, він, очевидно, вважав за свій обов'язок письменника й українського громадянина. Як і Леся Українка, М. Коцюбинський і в своїх поглядах (згадаймо подані вище спогади М. Чернявского), і в своїй практиці був прихильником діялектної многоосновности української літературної мови, вимішування в літературній мові елементів різнодіялектного походження, а серед них не на останньому місці й елементів галицького походження.

М. Коцюбинський і Леся Українка робили це може найталановитіше, але принципово такий самий підхід ми знайдемо і в мові Миколи Вороного, Гната Хоткевича, Миколи Чернявского — цих, на думку І. Нечуя-Левицького, найбільших «галичанизаторів» тогочасної української літературної мови[1]. З цього погляду і можна говорити про певну дозу «галицької орієнтації» в нового покоління письменників, відірваного вже від етнографічности села і більш або менш споріднюваного з містом. Так вийшло, що і преса, і книжка в 1906— 1914 рр. стали потужними провідниками галицьких мовних впливів у літературну мову і в мову своїх читачів. Те, що ледве продиралося через політично-жандармські кордони в 1876— 1905 рр., тепер забило могутнім джерелом з центру країни — Києва і з багатьох інших міст, де друковано тепер українські газети, журнали й книжки.

Таким чином у роки перед війною 1914 р. преса й книжка стали головними провідниками галицьких впливів у літературну мову. Але не висихали в цей час і інші канали. Приблизно з 1907 р., коли в Росії знов починає лютувати реакція, знову міцніють зв'язки революційної інтелігенції з Галичиною. Наприклад, 1907 р. у Львові функціонує цілий новий закордонний комітет УСДРП (А. Жук, Д. Донцов, О. Назаріїв та ін.)[2]. Тут же перебувають В. Щербаківський, Л. Юркевич, М. Гаврилко та інші «спілчани» — П. Крат, М. Меленевський, есери М. Залізняк та інші, український радикал В. Козловський тощо. При цьому тепер великоукраїнська політична еміграція, за свідченням учасника всіх цих подій В. Дорошенка, далеко сильніше

[1] Сьогочасна часописна мова... — С. 296.
[2] *Дорошенко В.* РУП і УСДРП.- С 233.

пов'язується з галичанами: «В противність до еміграції з-перед 1905 р., котра розмірно мало цікавилася місцевими відносинами, зайнята переважно своєю партійною роботою, ся нова емігрантська колонія глибоко увіходить в галицьке життя»[1]. Так, А. Жук працює тепер у галицькій кооперації, М. Залізняк бере активну участь у студентському житті тощо. Значення всіх цих зв'язків для перенесення галицьких мовних впливів на великоукраїнську молодь — незаперечне.

А крім того, в ці роки незмірно зростають і легальні персональні зв'язки з Галичиною. Вони оформляються насамперед як поїздки на різні свята й урочистості. Так, галичани брали участь у роковинах чи ювілеях І. Котляревського, М. Лисенка, І. Нечуя-Левицького, у похоронах Б. Грінченка, М. Лисенка, Лесі Українки, М. Коцюбинського. З другого боку, великоукраїнці відвідували просвітній конгрес львівської «Просвіти» в 1909 р., виставки в Стриї та Коломиї, сокільсько-січовий з'їзд 1914 р. у Львові тощо. Традицією робляться студентські екскурсії: «Перед війною студентська молодіж з України майже рік-річно відбувала прогульки по Галичині, брала участь у тутешніх студентських з'їздах тощо і навпаки, галицька молодь об'їздила Україну»[2].

1904 р. М. Грутпевський заснував у Львові курси для молоді з російської України. 1905 р. до Галичини їздили С. Тимошенко, В. Павленко, В. Мазуренко, О. та М. Шликевичівни. 1909 року до Львова їздила делегація в складі: В. Садовський, В. Неронович та ін. Великі наслідки мав студентський з'їзд 1913 р. у Львові. Мемуаристи відзначають також активну діяльність у Петербурзі І. Раковського, що приїхав туди 1912 р. і «близько увійшов у життя петербурзької колонії»[3].

Крім кіл передової і більш-менш демократичної інтелігенції — від М. Коцюбинського й Лесі Українки до рядового студента чи навіть гімназиста з революційними настроями, — носіями галицьких мовних впливів у ці роки робиться й дехто з представників новоутворюваної тоді української міської буржуазії. Для них галицьке забарвлення мови стає своєрідним способом показати свою вищість проти маси «звичайних» мовців, свою европейськість, свою обраність. Цей тип дуже влучно схоплений В. Винниченком у постаті Скалозуба в романі «Божки»; дамо слово самому письменникові. Треба тільки застерегти,

[1] *Дорошенко В.* Галичина й Велика Україна.— С. 19.
[2] Там же. — С. 20.
[3] *Лотоцький О.* Сторінки... — С. 79, 147, 164, 309.

що іронічне ставлення до цього типа (який, можливо, становить собою портрет, зроблений з конкретного оригіналу, що тоді жив), яке випливає у В. Винниченка з його соціял-демократичних позицій, не дуже правдиве об'єктивно, бо історично Скалозуби були на той час — говоримо тут про їхню ролю в розвитку української літературної мови в її розмовних виявах — прогресивні. От як його змальовує В. Винниченко: «В цей час якраз прийшов Скалозуб. Це був стрункий, сильно й гарно збудований, молодий ще чоловік, бездоганно по-європейському одягнений, в смокінгу, рукавичках, в лякованих черевиках з верхом із жовтої замші. Трохи грубувате, але з виразно окресленими рисами лице його було чисто виголене... Зо всіма він поводився з якоюсь витонченою, підкресленою, офіціяльною чемністю. Говорив він, як галичанин, хоч сам був у Галичині разів два, та й то дуже недовго. Любив уживати мало відомі на Україні вирази й трохи тим сам милувався. І одягався, й поводився по-європейському і балакав із зловживанням галицизмів Скалозуб не стільки з власного нахилу до цього, а теж з ідейности, з принципу. Звичайно українців вважають за мужичу, грубу націю. Українець це, іншими словами, мужик...

Через це Скалозуб ніби взяв на себе обов'язок доводити прикладом самого себе, що українці не тільки мужики, що єсть навіть і такі по-европейськи одягнені, виховані люди з українською мовою, яка хоч і українська, але не мужича. Будучи чоловіком багатим, власником многих тисяч десятин землі, заводів і копалень, він прапор своєї европейськости ніс досить певною рукою.

Сам він колись належав до певної течії в українському громадянстві, яка ставила собі завданням боротьбу з русифікаторством... Україна для українців, геть руських, поляків, жидів і іншу погань! Це була їхня програма»[1].

[1] *Вишиченко В.* Божки. Твори.- Київ: Рух, 1928.- Т. 19.- С 244-245. Цікаво відзначити ще, що трохи далі В. Винниченко дає в сцені сперечання на мовні теми Скалозуба з «хуторянином» Пампущенком їдку пародію на мовну дискусію тих років: « — Виховуються,— зневажливо буркнув Пампущенко й одломив руками шматок ковбаси.— ...Язика поламаєш з такими словами. — Це був пункт, на якому завжди стикались Скалозуб і його антипод. Нападав останній. На його боці стояла, як казав він, уся російська Україна, котра немов би аж корчилась від цих слів *навіть, ділання, враження* і всіма силами протестувала проти них. А Скалозуб спокійно доводив йому, що протестує не Україна, а повітовий патріотизм... Він приводив йому приклади всієї української преси в Києві й інших городах, де редакції газет закидаються листами всяких "земляків". Але ті всі протести ні до чого...» (254). Не важко в цій пародії впізнати риси дійсности!

Війна 1914—1918 рр. перерізала ті шляхи, якими йшли галицькі мовні впливи перед тим, але в вогні й руїні війни народилися нові шляхи цих впливів. Не говорімо про те, що досить багато українців у вояцькій шинелі побувало в Галичині під час її окупації російським військом і чуло на місці галичан, не говорімо про полонених галичан у Росії і великоукраїнців у Галичині, — бо при цих зустрічах рідко був наявний момент імпонування галицьких мовних особливостей, а без нього і позичення їх не могли відбуватися скільки-небудь помітно. Але і в ці роки — зовсім по-новому і в трагічно химерних формах — тривало співробітництво галицької й великоукраїнської інтелігенції. Уже з першими загонами російського війська у Львові опинився член української громади петербурзького Лісового інституту І. Л. Личко, за допомогою якого кияни встановили зв'язок з галицькою громадськістю[1]. Маємо на увазі вивезення з Галичини російською владою досить великої кількости заручників з-поміж галицької інтелігенції та опіку над ними київської української інтелігенції, яка виявлялася, між іншим, і в тому, що «скоро... закладників дозволено було нам узяти "напоруки" й оселити на волі. Кількадесят українських громадян "узяли" цих галицьких заручників до своїх квартир, і ці вільні арештанти брали досить живу участь в українському громадському житті Києва»[2]. Ось у таких і подібних своєю несподіваністю формах тривали в ці роки галицькі мовні впливи, мовний зв'язок з Галичиною.

Бурхливі роки Визвольних Змагань 1917 — 1920 рр. створили умови для масового, хоч і хаотичного, безпланового вимішування носіїв галицьких і великоукраїнських мовних звичок, а відтак і відповідного мовного матеріялу. Правда, організаційні форми руху цьому не сприяли. Наявність двох окремих урядів — у Києві та у Львові — і двох відгороджених одна від однієї армій[3] стояли на перешкоді ближчому повсякденному стиканню й перемішуванню галицьких і великоукраїнських мовних

[1] *Лотоцький О.* Сторінки...— С 84.

[2] *Дорошенко* Д. Як українці-наддніпрянці помагали своїм наддністрянським братам у часі галицької руїни 1914 — 1916 років // Дніпро, Календар-альманах на рік 1924.- Львів, 1924.- С 36.

[3] «Галицька армія й після подій в Києві продовжувала жити своїм окремим життям, неначе якась держава в державі. Ніякі інформатори, крім інформаторів Петрушевича та його головного дорадника — Назарука, в цю армію не допускалися»,— згадує Ісаак Мазепа в своїх спогадах «Україна в огні й бурі революції».— Прага, 1942.— Т. П.— С. 75.

елементів. Але, як і завжди в таких випадках, штучні організаційні форми могли гальмувати процес, якого вимагало життя, але не могли цілком його припинити, і мовне вимішування в ці роки, безперечно, триває досить інтенсивно. Вже сама організація урядово-адміністративної системи з одного боку, а українського війська з другого примушує почасти вдатися до нових позичень з Галичини, а почасти і переважно робить багато старіших позичень із книжно-інтеліґентських здобутком народних мас. Навіть дещо зі старої, ще козацької, військової термінології Запорізької Січі відновляється тепер у війську УНР, можна думати, не безпосередньо зі старовини, а під впливом того, що ці, скажімо, *сопші, чоти, рої* тощо вживалися перед тим у практиці галицьких військово-спортивних організацій. Проте питання це вимагає ще спеціяльного дослідження, і тут ми можемо висловити його тільки як припущення.

Зате не підлягає жадному сумніву величезна роля української школи, що саме постає в ці роки, в закоріненні у народну гущу здобутків української літературної мови попереднього періоду. Книжку й газету читає далеко не кожний, — школу відвідує майже кожна дитина. Книжку й газету читає людина з уже так чи сяк зформованою мовою, — школа дістає такий людський матеріял, якому вона сама формує мову, надто в її (мови) вищих сферах. Книжка здебільшого сприймається пасивно, школа вимагає від кожного учня активного засвоєння, тим-то не можна переоцінити значення школи ні для стабілізації літературної мови взагалі, ні для прищеплення вироблених перед тим у розмірно вузькому колі людей норм української літературної мови в ті роки.

Якою термінологією мала тоді користатися українська школа? Питання це було таке актуальне, що, незважаючи на навальне розгортання колосальних і часто катастрофічних подій, воно привернуло до себе увагу громадськости і навіть викликало невеличку дискусію в «Промені» 1917 р. між О. Янатою і М. Грушевським. О. Яната пропонував організувати збирання термінологічних матеріялів у народі і з зібраних таким етнографічним способом лексичних багатств опрацювати термінологію різних галузей науки. Погляд М. Грушевського полягав у тому, що обставини не дають змоги на таку довгу працю, що час не жде, що вчити дітей і дорослих треба негайно, — отже, доводиться скористатися з тієї термінології, яка вже є, — себто, скажемо ми, з тієї, на якій так помітно позначилися, між

іншим, і галицькі впливи. Та їх все одно не змогли б уникнути і тоді, коли б ішли шляхом О. Янати, бо надто вже защепилося багато з них у літературну мову взагалі і наукову зокрема. Тим-то, коли 11.08.1918 р. створено спеціяльну термінологічну комісію при Київському Науковому Товаристві, то вона серед джерел своєї праці зразу ж зазначила і «матеріяли Львівського Наукового Товариства, галицькі шкільні підручники, праці І. Верхратського та інших галицьких учених»[1].

Українська школа, військо, адміністрація — все це несло в народ здобутки української літературної мови попередніх років. А небувало зросла активність народних мас, небачена перед тим жадоба до українського друкованого слова, нечувана перед тим активність у його сприйманні — все це створювало передумови для глибокого й широкого засвоєння цих здобутків.

IV. ГАЛИЦЬКІ ВПЛИВИ НА УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ В ПЕРІОД 1921-1941 РОКІВ

Події цих років ще не стали цілковито історією. З одного боку це, а з другого боку, відсутність багатьох потрібних джерел у книгосховищах і архівах поза колишніми межами УССР змушує нас у цьому розділі обмежитися на встановленні тільки головних напрямних ліній у розвитку української літературної мови, поскільки вони стосуються до нашої теми, не вдаючися до більшої деталізації.

Міцний мур, на який перетворили большевики свої політичні кордони, спричинився до того, що з 1920 до 1939 рр. Галичина жила цілком окремим життям, і тільки дуже нечисленні вістки про це життя долітали до вух українців в УССР. Отже, те нове, що в ці роки з'являлося в українській літературній мові в Галичині, залишалося на схід від Збруча просто цілком невідомим. Говорити про галицькі мовні впливи в таких умовах здавалося б просто абсурдом. Та все-таки ці впливи були, тільки ширилося не нове, а старе, вже наявне до 1920 р. З цього погляду можна говорити про те, що галицькі впливи на літературну мову тривають впродовж усіх двадцятьох років.

[1] *Холодний Г.* До історії організації термінологічної справи на Україні // Вісник Інституту української наукової мови. 1928.— Ч. І.

Носіями їх були, передусім, ті досить численні представники галицької інтелігенції, які з тих чи тих причин залишилися й осіли на терені УССР після років Визвольних Змагань або переходили кордони Галичини, покидаючи територію Польщі. У своїй переважній частині ці галичани працювали по школах, у пресі, в наукових закладах. Коли большевики почали свою «українізацію», то лекторами, а в багатьох випадках і керівниками курсів українознавства були галичани. Природно, що з таких позицій вони могли дійово впливати на мову своїх учнів і на літературну мову взагалі. Серед національно і антибольшевицьки настроєних груп інтелігенції створюється настрій захоплення і демонстративного переймання галицьких мовних особливостей, іноді порядком відштовхування від подібности до російської мови. З моїх студентських років я міг би згадати студента Ч., харків'янина, який одначе намагався максимально наблизити свою мову до галицької, причому, пригадую, форма слова *коритар* замість звичного *коридор,* здаючися смішною й недоречною, перетворилася просто на його прізвище серед колеґ.

У літературі письменники — вихідці з Галичини створюють навіть своє окреме літературне об'єднання — «Західна Україна». Справді, в цей час на Великій Україні працюють такі письменники-галичани, як М. Ірчан, В. Ґжицький, Кл. Поліщук, В. Атаманюк, В. Бобинський, М. Гасько, А. Крушельницький та ін., такі науковці, як С. Рудницький, М. Яворський та ін. Хоч вони і не були загалом свідомими прищеплювачами галицького в мові, але цілком природно, що в їхніх творах галицизмів не могло не бути. Але були вони не тільки в письменників родом з Галичини. Ні, ми знайдемо їх у творах багатьох інших письменників, публіцистів і науковців. Двадцяті роки в літературі ніби йдуть під гаслом засвоєння галицьких мовних елементів, відомих і давніше, але так активно не вживаних. Ця мода захоплює навіть урядові вершки. Мало не в кожному виступі М. Скрипника фігурує слово *терен* і інші слова, що прийшли з Галичини. Відгомін цього захоплення в літературі почасти звучить і пізніше — згадаймо, наприклад, виданий уже в другій половині тридцятих років Бажанів переклад «Витязя в тигровій шкурі» Ш. Руставелі. З нього лексичні й граматичні галицизми можна виписувати десятками. Обмежуся на кількох прикладах: *розпука* (145), *брила* (230), *моцар* (325, 538, 1329), *лляю* (846), *ватра* (942), *зрихтувати* (1441), *хосен* (29), *здвиг* — юрба (44),

тлумище (75, 346, 476), *пугар* (484, 1160), лови (616), *ачей* (655) і сила інших[1].

Загальновідомим фактом є запрошення галицьких мовознавців на Всеукраїнську правописну конференцію в Харкові 1928 р., участь їх у ній і вироблення компромісного галицько-великоукраїнського правопису. Так само і в термінологічній діяльності, зосередженій в Українській Академії наук у Києві, зв'язки з Галичиною підкреслювалися в деклараціях і здійснювалися на практиці. Г. Холодний, директор Інституту української наукової мови, визначаючи принципи термінологічної праці керованого ним наукового закладу, посилався передусім на І. Верхратського — галичанина: «Праці Верхратського намітили основну дорогу, що нею треба було йти надалі»[2]. Але використовувано широко й інші галицькі лексикографічні джерела, причому авторитет їх був незбитий. Коли ми читаємо, наприклад, матеріали арбітражної термінологічної комісії, то помічаємо, що нерідко вибір того чи того терміна залежав і від посилання на галицьке джерело. Так, при розгляді термінів *завод — виробня* вибрано другий, посилаючися на його наявність у словниках О. Партицького, Ф. Піскунова, Є. Желехівського і Кміцикевича. Три з цих словників — галицькі. Восени 1925 р. Інститут української наукової мови став навіть надсилати проекти своїх термінологічних словників на розгляд і виправлення до львівських українських наукових інституцій.

Подібні тенденції помічаємо і в загальному словництві. А. Ніковський, перередаговуючи й ґрунтовно поширюючи словник Б. Грінченка до нового видання, так декларує своє кредо щодо галицьких мовних елементів: «Особливу увагу редакція звернула на групу галицьких письменників і брала лексичний та фразеологічний матеріял з Івана Франка, Тимофія Бордуляка, Богдана Лепкого, Василя Стефаника, Марка Черемшини. Думається, що цих письменників досить для добору найтиповішого, що дає з боку мови галицький літературний терен, та що це дасть нам чимало цінного лексичного матеріалу. Питанна, що стає в зв'язку з цим, про вплив "галичанщини", колись таке живе і гостре, перепадає в нашій пресі на Україні наддніпрянській. Давніше справа стоала так, що через суто галицькі вислови читач української книжки міг опинитися в неприємних

[1] Те саме стосується, наприклад, мови виконаного М. Рильським перекладу «Пан Тадеуш».

[2] Там же. — С. 9. Див. примітку на с 89.

клопотах від крутих слів і словечок і кинутися українського читання. Тепер, коли єсть українська школа, українські інституції, багатіша преса та сила словників, галицький літературномовний набуток слід не тільки не відкидати, але й привітати та пускати на загальний вжиток, як матеріял вироблений (знов той самий термін, що колись у Олени Пчілки! Чи це випадково? Чи це не знаменує однакового підходу до української літературної мови взагалі і ролі в ній галицьких елементів зокрема? — *Ю. Ш.),* дуже часто влучний та закрашений європейськими впливами»[1].

Уже цих небагатьох фактів — а їх було далеко більше — досить, щоб побачити, що всупереч замкненості політичного кордону з Галичиною, галицькі мовні впливи в цей період якщо не надто збільшуються кількісно, то помітно розростаються і закорінюються в мовній свідомості чимраз більшого числа мовців на Великій Україні. Це не значить, що вони сприймаються безборонно. Інстинктивно хуторянське почуття, або за термінологією Ф. де Соссюра почуття дзвіниці свого села, живе в мовцях завжди — і тим міцніше, чим менша загальна й мовна культура даного мовця. Жило воно і в двадцяті роки, тільки не виривалося звичайно на поверхню культурного життя.

Коли, приблизно з початку тридцятих років, відмовилися від «українізації» й перейшли до політики русифікації, перший удар упав не тільки на галичан як фізичних осіб, а й на галицькі елементи в літературній мові. Русифікаційна політика у ці роки — поскільки розглядати її тільки в межах мови — могла здійснюватися тому, між іншим, що її підтримував не тільки фізичний і моральний терор, а і тому, що вона апелювала до хуторянського почуття східноукраїнських мовців. Коли большевицькі наукові інституції заступали слово *цукор* на *сахар, ліжко* на *кровать, брила* на *глиба, краватка* на *галстук, цитрина* на *лимон, помаранча* на *апельсин, оцет* на *уксус, стосунки* на *відношення, склянка* на *стакан, парасоль* на *зонтик, черевики* на *ботинки, лекція* на *урок, пересічний* на *середній, тартак* на *лісопилка, мутра* на *гайка* і т. п. — приклади можна наводити сотнями, якщо не тисячами, — то вони не тільки русифікували українську літературну мову, а й заступали галицького або, ширше беручи, західноукраїнського походження або збереження

[1] Словник української мови Б. Грінченка під редакцією С. Єфремова та А. Ніковського. Вступне слово А. Ніковського. — Т. 1.— С. XV.

мовні елементи на східноукраїнські. Звичайно, большевицька мовна політика виходила і за межі мови східноукраїнських говірок — не лінгвістика цікавила провідників цієї політики, — але прищеплювалася вона фактично тільки в цих межах.

Праця адміністрації над «розгаличаненням» української літературної мови захопила не тільки словництво, а й синтаксу, і правопис, навіть питання артикуляційної бази — згадаймо відкидання можливосте наближення ненаголошеного о в вимові до *у* і визнання за можливе й мало не за нормальне його наближення до а! Кінець цій праці поклали події вересня 1939 р. Окупація Галичини не означала тепер «галичанізації» Великої України, ні, галичан персонально на Велику Україну майже не пускали, а мову їхніх виступів у пресі й друці взагалі старанно відредаговували на заведений копил. Але й дальше «розгаличанення» літературної мови припинено чи хоч би загальмовано, а де в чому завдяки виступам М. Бажана, Ю. Яновського, А. Кримського та інших пощастило й повернути літературну мову на старі позиції — позиції двадцятих років. Таким чином, хоч «офіційно» Галичина в цей час на українську літературну мову не мала впливати, фактично її вплив одначе зразу відчувся. До цього треба додати безперечний особистий вплив галичан на численних українців із-за Збруча, що в цей час прибули до Галичини.

Інвазія німецького війська на Україну 1941 — 1942 рр. принесла нову хвилю галицьких мовних елементів до літературної мови — принаймні в газетній мові. Тон задають такі газети, як київське «Українське слово», харківська «Нова Україна». Вони, по-перше, повертаються до норм літературної мови двадцятих років, по-друге, з них читачі сприймають і деякі нові галицизми, яких досі не знали або знали хіба в поетичній мові. Маю на увазі такі слова, як *інвазія, змаг, чин, урухомити, зголоситися, вояк* та ін. Нарешті хвиля втікачів з Великої України, що спочатку осідає в Галичині, а потім разом з багатьма галичанами покидає рідну землю, спричинилася до дальшого вимішування носіїв різномісцевих мовних традицій. Ознаки цього можна було легко спостерігати. У тих творах письменників з Великої України, що написані в Галичині, можна помітити досить численні галицькі мовні елементи. Ось кілька випадково вихоплених прикладів з Аркадія Любченка, Гліба Східного і Григорія Стеценка. У А. Любченка[1]: *збурення* («Уникнути зайвого збу-

[1] *Любченко А.* Його таємниця // Наші дні, 1943. — Ч. 5.

рення пристрастей»), *наплечник* («Допакувати свого наплечника»), *рамено* («Виставити на захист рамено»), *спротив* («Ще гостріший спротив»), *висідати* («Вранці ми висіли на першому за Лохвицею перестанку»; слово *перестанок* теж галицизм), *запізнаватися* («З ним запізналися ми ще раніше»), *повернути* — повернутися («По його відході повернув провідник»).

У Г. Східного[1]: *маєш багато праці* (є багато праці); *ну, то добре* (ну, це добре); *дижурний лікар* (черговий лікар); *оклад* (компрес); *пізналися* (познайомилися); *очі замкнені* (очі заплющені, закриті); *відстрашувати* (залякувати); *конечність* (обов'язковість, конечна потреба); *вчасна старість* (рання старість, передчасна старість); *з працею... нетяжко... полагодити* (з працею не важко погодити, поєднати).

У Г. Стеценка[2]: *гей би* — ніби («Очі в неї гей би волошки»), *канарок* — канарка («Як голодний канарок»), *нараз* — раптом, зразу («Нараз чує»), *одинокий* — єдиний («Біля одинокого вікна висить старий годинник»), *переноситися* — переїздити («Той перенісся у Львів»).

Аналогічні спостереження можна було зробити й вивчаючи усну мову вселенців до Галичини, особливо дітей і підлітків. Але тут не місце наводити ці спостереження. Взагалі це явище було б передчасно підсумовувати, бо не можна сказати, якої сили й тривалосте воно буде, які кількості і які прошарки людности воно охопить як на еміграції, так і на українських землях. Але попередній підсумок уже ясний: час від 1939 р.— це час нової хвилі галицьких впливів на українську літературну мову.

V. ГАЛИЦЬКІ МОВНІ ЕЛЕМЕНТИ, ІНКОРПОРОВАНІ В СИСТЕМУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Із зробленого в попередніх розділах огляду мовних впливів Галичини на Велику Україну в їх історичній послідовності видно, що питома вага галицьких мовних елементів у сучасній українській літературній мові мусить бути немала, що ця літературна мова, власне, сміливо може бути названа мішаною щодо своєї діялектної основи, і, отже, традиційне підручникове твер-

[1] *Гліб Східний.* Між живими і мертвими // Дорога, 1944.- Ч. І.
[2] *Стеценко Г.* Стравоноска // Львівські вісті, 12, VIII. 1943 р.

дження про її київсько-полтавську основу вимагає якщо не цілковитої ревізії, то принаймні додатку: з великим галицьким нашаруванням. Але ці нашарування так тривало відкладалися в українській літературній мові й так органічно в неї всотані, що виділити їх з усієї системи сучасної літературної мови дуже важко. Можна піти навіть далі і висунути твердження про те, що виділити всі галицькі елементи сучасної української літературної мови — річ взагалі цілком неможлива. І схід, і захід України складали свої внески в літературну мову, не оглядаючися й не ощаджуючи. Ці внески так переплелися, що дуже часто найуважніший дослідник не може розплутати їхнього коріння. І тільки уважна аналіза мовознавця або свідчення сучасників, коли дане мовне явище сприймалося ще гостро як новина, можуть стати нам у пригоді, щоб виявити походження того чи того мовного елементу.

Іноді відмінність походження виявляється й тепер певними порушеннями системи або логічної послідовности. Візьмімо такі цілком нормальні в сучасній літературній мові слова, як *вчасний* і *завчасний.* Слово *вчасний* означає в ній своєчасний, нім. rechtzeitig, слово *завчасний* означає передчасний, отже, саме несвоєчасний, невчасний. Як сталося, що приросток *за-* набрав заперечного значення? Адже воно йому цілком не властиве. Ця логічна суперечність з'ясовується тільки тоді, коли ми звертаємося до галицького мовного узусу. В Галичині *вчасний* означає саме передчасний, а приросток *за*— цілком нормально функціонує при прикметниках і прислівниках як посилювач ознаки, отже, за цими законами *завчасний* нормально означає «надто передчасний». Таким чином виразна логічна суперечність між значенням і граматичною структурою слів *вчасний-завчасний* у літературній мові стає зрозумілою, коли ми з'ясовуємо собі, що слово вчасний літературна мова затримала зі своїм старим східноукраїнським значенням, а слово *завчасний* прийняла з тамтешнім значенням із західноукраїнських говірок. Українська літературна мова не сприйняла галицького слова *штука* — «мистецтво», але органічно засвоїла похідне від нього слово *штучний,* не сприйняла галицького слова *пукати* — «тріскатися», але вживає похідного від нього слова *розпука.* Аналогічних прикладів можна наводити багато. Вони роблять українську літературну мову подекуди строкатішою й менш послідовною, ніж того хотіли б прихильники логічности в мові. Але мова не логіка і зовсім не повинна в усіх деталях своєї

структури коритися вимогам логіки. Коли до мови прикладають правило пропорції, заявляючи, що зараз є *низ і долина,* то конче повинні бути прислівники і *внизу,* і *вдолині,* коли від кликати *є виклик,* то від *звати* конче мусить бути *визов,* коли є форма *обидва* і *обох,* то неодмінно мають бути і форми *оба* і *обидвох*^, то цим виявляють нерозуміння або небажання розуміти живі історичні процеси формування української літературної мови — не в кабінетах, а в перебігу мінливих і часто взаємосуперечних історичних подій. І хоч внаслідок цих мінливостей і суперечностей історичного розвитку є в українській літературній мові багато суперечного з погляду логіки, але це не конче і не завжди означає її дефектність. Навпаки, знаємо з історичного досвіду, що найбагатішими, найгнучкішими завжди бували ті літературні мови, що виросли саме з такого «неорганізованого» зростання різнодіялектних (а часто навіть різномовних у генезі) мовних елементів. Досить порівняти «логічне» есперанто з «нелогічною» англійською мовою, що всотала в себе поруч з германськими і так багато різнорідних романських елементів.

А. Лексика

Досить помітну кількість галицьких елементів зраджує сучасна українська термінологія, як вона кодифікована в словниках Української Академії наук (напр., у технічній термінології: *мутра, паливня, лата, тран* тощо). Але технічна, а почасти й природничо-медична термінологія ця внаслідок опору совєтської влади її запровадженню великою мірою лишилася поза широким мовним ужитком, і тільки майбутнє покаже, чи стане вона органічною складовою частиною живої мови. Тому тут недоцільно зупинятися над цією термінологією. Але в сучасній українській науковій термінології є галузі цілком усталені й загальносприйняті. До таких галузей належить, наприклад, граматична термінологія.

Вона виявляє майже в усіх своїх складниках галицьке походження. Назви частин мови *(прикметник, прислівник...),* назви

' Зовсім не входжу тут в обговорення того, чи при цих конкретних прикладах має літературна мова прийняти справді обидві наведені форми, чи ні, а подаю ці вимоги просто як ілюстрації застосування логіцизму до літературної мови. Давати мовні рецепти — найлегше й найменш потрібно. Ця робота не ставить перед собою рецептологічних завдань, її завдання — подати начерк історичного розвитку нової української літературної мови з одного погляду: з погляду засвоєння нею галицьких мовних елементів, не накидати літературній мові своїх бажань, а зрозуміти її структуру в її живому розвитку.

частин слова *(наросток, приросток...),* назви синтаксичних понять *(речення, підмет, присудок...),* назви розділових знаків *(кома, середник, крапка...)* — все це переважно, якщо не виключно, прийшло до літературної мови з Галичини, а панує воно тепер в літературній мові безконкуренційно. Навіть наголос у цих словах засвоєно, здається, галицький. Принаймні 1909 р. І. Огієнко вказував, що правильним наголосом у словах, виведених від основи *ім'я,* мав би бути наголос на корені: *іменник, заіменник*[1].

З позатермінологічної лексики чимало відповідного матеріялу подано в попередніх розділах як ілюстрації галицьких мовних елементів у мові П. Куліша, М. Старицького, Лесі Українки, М. Коцюбинського та ін. Тут відзначимо деякі інші лексеми, спираючися на свідчення сучасників.

Олена Пчілка відзначає такі галицизми, «що здаються їй (Любі з «Товаришок». — *Ю. Ш.)* чудними»: *переконання, відносини, ся починає, буду мусів*[2], *просвіта, напрямок, враження*[3], *річник*[4]. Усі ці слова — не говоримо тут про два приклади нелексичні: на окреме препозитивне вживання частки *ся* при дієсловах *(ся починає)* і на майбутній час, утворений не інфінітивом, а дієприкметником на -л *(буду мусів)* — у сучасній літературній мові вже не «здаються чудними», бо становлять цілком звичайний, звичний і неуникний складник.

Модест Левицький відзначає в своїй брошурі[5] дуже багато лексичних галицизмів. Подаю тут ті з них, що становлять тепер невід'ємну складову частину словника сучасної літературної мови: *крок, карк, засада, ґречність* (16), *властивість, зарозумілість, ув'язнення* (17), *тримати, тлумачити, закидати* (18), *очікування, авантура* (19), *необізнаний* (25), *вплив* (49) та ін.

Цікаві зауваження про походження й навіть авторство деяких слів знаходимо в І. Верхратського. Наприклад, він зазначає, що йому належить авторство слова *звіт,* яким він заступив уживаний перед тим польонізм *справоздання*[6]. Так само він уперше вжив 1872 р. в «Правді» слово *кількість,* заступив-

[1] *Огієнко І.* Рецензія на «Українсько-російський словник» В. Дубровського // Літературно-науковий вісник, 1909.— Т. 46.— С. 205.
[2] Перший вінок. — С. 322.
[3] Там же. - С 324.
[4] Там же. - С 342.
[5] *Пилипович М.* Дещо про сучасну стадію... Цифри в дужках означають сторінки.
[6] *Верхратський І.* В справі народного язика // Літературно-науковий вісник, 1902.- Т. 18.- С 90.

ши ним уживаний перед тим церковнослов'янізм *количество*[1]. Розповідає І. Верхратський і історію слова *напрям*. Первісно вживалося слово *направлєніє* (церковнослов.), *керунок* (польон.). 1862 року в «Вечерницях» з'явилося слово *напрямок,* створене Кс. Климковичем; І. Верхратський, відкинувши від цього слова наросток *-ок,* зробив цілком нормальне тепер слово *напрям*[2]. Таким чином, якщо не заперечувати поданих І. Верхратський фактів, то треба прийняти, що ці слова до загальноукраїнської літературної мови теж прийшли з Галичини.

Загалом беручи, галицький внесок у лексику української літературної мови найбільше обслуговує сфери абстрактної лексики, наукової термінології, коло понять, зв'язаних з міським побутом, захоплюючи тут не тільки назви предметів і процесів, а й вирази ввічливости, етикету тощо, — себто обслуговуючи не лише номінативні, а й експресивні, зокрема соціяльно-експресивні функції мови. Яскравий приклад цього є слово *прошу* з широким діяпазоном його значень від справжньої просьби до не дуже охочого дозволу з одного боку і до визнання недочування з другого. Характеристична з цього погляду та диференціяція значень, яка накреслюється між наголосовими паронімами — традиційним *прошу* і принесеним з Галичини *прошу* на Великій Україні. Значення дієслівної форми першої особи з усіма семантичними відтінками, властивими цьому дієслову взагалі, зберігається за формою *прошу.* А принесена з Галичини форма *прошу* набирає значення не стільки дієслівної форми, скільки прислівника чи, певніше, вставного слова, тотожного або близького значенням (хоч і дещо відмінного і семантичними нюансами, і емоційним забарвленням) до слова *будь ласка.* Можливо, що з Галичини прийшло і слово *лише*[3], яке теж має виразну емоційність, подеколи виразнішу від синонімічного *тільки* (яке в Галичині вживається частіше в значенні протиставного сполучника із значенням нім. sondern і в значенні числівника *стільки).* Такі словечка з більш або менш насиченими емоційністю забарвленнями виходять уже далеко за межі книжкової мови і, отже, є найкращим свідченням того, як органічно вливаються галицькі елементи до української літературної мови.

[1] *Верхратський І.* Цит. праця— С 91.
[2] Там же,- С 107.
[3] *Гладкий М.* Мова сучасного українського письменства.— С 139; /. *Огієнко.* Стилістично-синтаксичні нариси // Рідна мова, 1936. - Ч. 9. - С 385 - 387.

Особливо численні ряди «галицизмів» з проектами їх заміни знайдемо в І. Нечуя-Левицького. Матеріял подається в нього цілком не перевірений, але він цікавий як свідчення сучасника — хай вельми однобічного й засліпленого однією ідеєю, — а його проекти заміни «галицьких слів» «наддніпрянськими варіянтами» особливо виразно показують, як збідніла б українська літературна мова без деяких принесених з Галичини лексем. Ось кілька прикладів з цих численних «галицизмів», що їх наводить І. Нечуй-Левицький. У дужках подаємо, коли вони заслуговують на інтерес, ті варіянти, які І. Нечуй-Левицький пропонує, щоб заступити ними немилі йому галицизми: *відчувати, пристрасті (прилюбність), доробок (добуток), штучний (робляний), відокремлений*[1], *рух* (16), *ріжний, явище (з'явище), сумніватися (вагатися), короткозорий (низькоокий), відносини (стосунки), зокрема, попит (запит), підприємство (запопадність), рахувати (лічити)* (17), *чекати (ждати), річниця (роковини)* (18), *поневолення (заневоління), страдник (стражденик), тривати, устрій (уклад)* (20), *здібний (здатний), тримати (держати), рішучо (поважливо)* (24); *розпука (туга), недоброзичливість, назва (назвище,*— власне українізований варіянт галицького і польського *назвисько* — nazwiska), *ріг (угол)* (26); *крок (ступінь), майже (сливе), ухилитись (одхилитись), сучасний (сьогочасний), відродження (одродіння)* (ЗО); *відмовити, спіткати, замислитися* (38); *передплата, відсотки, остаточно, співчуття, співробітник (сутрудовник), рухливість (ворушливість)* (45); *пристосувати (примитикувати), змагання до чого* (46); *прагнути (жадати), перешкода (завада), злочинець (лиходій), зупинитися (опинитися), оздоблений (прикрашений), постійний (завсідній), обговорювати (оббріхувати.*— sic!) (52); *майбутній (можливий), нахил (нахильність?)* (54); *оголошувати (оповіщати), юнацтво (молоднеча)* (57); *існувати (животіти), настрій (направо* - власне, мабуть, теж галицьке) (61); *пересічно* (62); *гідність (придатність), оточення (околишність)* (63); *виразник (виявець)* (70); *розпач, зненацька, вабити* (80); *незграбний (зателепуватий), потвора (страховище), мавпа* (93); *тяжіти над чим, дотепер, готівка, також* (4)[2]; *протягом (в протязі)* (5); *аркуш, помешкання, подібний, виїмок, виконати* (9); *повідомлення, оновлення, окремий (опрічний), обстоювати*

[1] Цифри в дужках показують сторінки в «Кривому дзеркалі...»
[2] Цифри в дужках, починаючи з цієї, показують сторінки в «Сьогочасній часописній мові...»

(встоювати) (10); *вибух (взрив, вирив), свідоцтво (засвідчення), старанно (падковито), брак (недостача), уникати (одмикувать)* (11); *ошукувати, брудний (нечистий), яскравий (ярий), перешкоджати (перебаранчати), образа (кривда), примушений (присилуваний), примусовий, гасло, ухвалити, утиски* (12); *замислений (задуманий), струмки (потічки), цілком (зовсім)* (13); *чимраз, одяг, данина* (18); *недоторканість (незачіпання)* (186); *донедавна, страйк* (188); *спричинитися* (197); *вказівки* (216); *підручник* (288) і багато інших.

Дуже легко помітити недосконалість багатьох запропонованих І. Нечуєм-Левицьким заступників. Одні з них цілком ігнорують стилістично-емоційне забарвлення слів. Заміна *незграбний* на *зателепуватий, уникати* на *одмикувать, перешкоджати* на *перебаранчати, недоторканість* на *незачіпання* означає заміну слова з асоціаціями книжно-абстрактних стилів на фамільяризми, а подекуди навіть вульгаризми. Іноді це, видно, відчував і сам І. Нечуй-Левицький; чи не з цих причин він у «Кривому дзеркалі української мови» заступником слова *перешкода* подав *завада,* тоді як у «Сьогочасній часописній мові на Україні» в цій ролі фігурувало слово *притичина.* Ще частіше варіянти І. Нечуя-Левицького спрощують літературну мову, відкидаючи істотні відтінки значень. Та ж не те саме *штучний* і *робляний, попит* і *запит, злочинець* і *лиходій, брудний* і *нечистий, образа* і *кривда.* Багато в його списках галицького є хибним. Ледве чи можна вважати за галицькі такі слова, як *здібний* (Грін.: Кул., Г. Барв.), *відмовити* (Грін.: МВ), *страдник.* Непевні такі приклади, як *майже, сумніватися, подібний.* Іноді І. Нечуй-Левицький пропонує явні русизми *(взрив* замість *вибух),* а особливо цікаві ті випадки, де він замість того слова, яке вважає за галицьке, пропонує сам якраз галицьке слово *(добуток, стосунки,* почасти *назвище).* Проте, взявши все це до уваги і відповідно суворо-критично до них ставлячися, реєстри галицизмів, складені І. Нечуєм-Левицьким, становлять інтерес для дослідника. Годі шукати в них філологічних знань і обґрунтованости, але мовне відчуття сучасника, що добре знав мову своєї (правда, вузької) території в осередку України-Надросянщини, в них, безперечно, виявилося. І хай ми відвели б навіть третину, навіть половину цих слів, довівши, що вони зовсім не прийшли до української літературної мови з Галичини, але і решти вистане, щоб побачити, яка все-таки величезна питома вага галицьких елементів у лексиці сучасної

української літературної мови, особливо в сфері абстрактних понять.

З цього погляду І. Нечуй-Левицький може прислужитися дослідникові-мовознавцеві не тільки списками проскрибованих ним у його «трактатах» на мовні теми слів, а і мовою своїх власних творів. Тут він — мимоволі, звичайно, подає зразок того, як виглядала б українська літературна мова без тих галицьких елементів, які вона сприйняла в XIX—XX століттях, або, певніше, зі зменшеним числом їх, бо навіть і мову І. Нечуя-Левицького, як ми свого часу зазначали, не можна вважати за цілковито чисту від галицьких мовних елементів. Для цього треба брати не твори І. Нечуя-Левицького з селянського життя, бо там традиційні лексичні фонди літературної мови цілком задовольняли письменника, а його повісті й оповідання з життя інтелігенції або близьких до інтелігенції суспільних прошарків. Пригляньмося з цього погляду до мови його повістей «Старосвітські батюшки й матушки» і «Над Чорним морем»[1].

Перше, що впадає в очі у лексиці тих творів, це те, що переважна частина понять, зв'язаних з міським та інтелігентським побутом, не знаходить у І. Нечуя-Левицького адекватного українського виразу. Здебільшого знайдемо в І. Нечуя-Левицького слова, живцем перенесені з російської мови або трохи зукраїнізовані, рідше архаїчні. Це стосується не тільки якихось суто урбаністичних понять, а й широкого кола побутових понять і уявлень, що хоч трохи виходять за межі сільського побуту.

Ось приклади відповідних іменників: *оборки* («В білому чіпку в оборках» - С 64; рос. оборки), *бісер, стеклярус* («Наушники, обшиті бісером і стеклярусом» — С. 120; рос. бисер, стеклярус), *зонтик* («Олеся посварилася зонтиком» — С. 209; пор. Ч. 288; рос. зонтик), *ботинки* («Він був в лакированих ботинках» - С. 394; рос. лакированные ботинки), *парик* («На голові чорний парик з начосами» - Ч. 55; рос. парик), *палочка* («3 дорогою елегантною палочкою в руках» — Ч. 72; рос. палочка), *шляпа* («Замаячили дамські шляпи» — Ч. 132; рос. шляпа), чулки («Буде СИДІТИ... та чулки плести» - Ч. 187; рос. чулки), *графин* («Принесла графин з водою» - С. 65; рос. графин), *стакан, блюдечко* («Задзвеніли стакани та блюдечка» - С. 67; рос. стакан, блюдечко), *піднос* («Здоровий піднос заставлений чарками» —

[1] Цитую з «Творів» І. Нечуя-Левицького, вид. ДВУ. — Харків, 1927— 1928.— Т. 5, 6. Скорочення означають: С— «Старосвітські батюшки й матушки», Ч. — «Над Чорним морем».

С. 175; рос. поднос), *пробка* («Знов забахкали пробки» — С. 229; рос. пробка), *таз* («Таз був нечистий» — С. 348; рос. таз), *кружка, кофе, морожене* («В її руках ніби літали стакани з чаєм та кофе, з кружками пива, з тарілками мороженого» — Ч. 60; рос. кружка, кофе, мороженое), *салфетка* («Салфетки лежали напоготові» — Ч. 289; рос. салфетка), *конфекти* («Груші, конфекти, горіхи» — С. 92; рос. конфекты), *пирожне* («Хустки з пирожними й конфектами» — С. 229; рос. пирожное), *овощі* («Збирала та продавала овощі» — С 326; рос. овощи), *кип'яток* («Прикре слово пекло ворога, як кип'яток» — Ч. 150; рос. кипяток), *мебіль* («Порозстановляла мебіль» — С. 130; рос. мебель), *канарейка* («Держала на пальці канарейку» — С. 147; рос. канарейка), *полоса* («Килими з ясними червоними та зеленими полосами» — Ч. 14; рос. полоса), *решотка* («Забиті рідкою залізною решоткою» — Ч. 15; рос. решотка), *кукла* («Очі його почали крутитись, як у тих кукол» — Ч. 148; рос. кукла), *кресло* («Салфеточку простелив на креслі» — Ч. 290; рос. кресло), *прихожа* («Мосаковський стояв у прихожій» — С. 77; рос. прихожая), *горнишна* («То порається клюшниця... або горнишна» — С. 370; рос. горничная), *трахтир* («Порядкуючи, неначе в трахтирі» — С. 297; рос. трактир), *магазин* — крамниця («Вискочила з магазина» — С. 343; рос. магазин), *угол* («Виглядала з-за угла на город» — С. 170; пор. Ч. 40; рос. угол), *мостова* («Мостова з тесаного каміння чорніла» — Ч. 47; рос. мостовая), *кофейня* («Мавродін миттю підбіг до кофейні» — Ч. 55; рос. кофейня), *ограда* («Одвів... од церкви аж під ограду» — С. 47; рос. ограда), *повозка* («Сів на повозку і покатав додому» — С. 199; рос. повозка), *пароход* («Над пароходом пасмо чорного диму» — Ч. 48; рос. пароход). З понять абстрактніших, але часто вживаних у побутовій мові можна відзначити: *урок* («Не дуже... вважала на свій урок» — С. 358; рос. урок), *язик* — мова («Говорити зовсім не таким академічним язиком» — С. 25; рос. язык), *цвіт* — колір («Від скатерти полився білий цвіт» — Ч. 23; рос. цвет), *год* («Через годів десять вона зосталась удовою» — Ч. 74; рос. год), *світ* — світло («Через штори лився в гостинну світ» — Ч. 289; рос. свет), пор. ще *англичанин* («В залу увійшов англичанин» — Ч. 396; рос. англичанин).

Дуже велику колекцію можна було б подати і дієслів такого ж характеру. Обмежуся на таких прикладах: *надівати* («Намисто надіну» — С. 16; рос. надевать), *здоровкатися* («Він забув навіть поздоровкатись» — С. 21; рос. здороваться), *обіджатися* («Студент обідився на смерть» — С. 39; рос. обижаться; пор. *обижена* — Ч. 156), *сходити з ума* («Зовсім зійшла з ума» — С. 250; рос. сходить с ума), *приказувати* («Робив все, що йому приказувала жінка» — С. 339; рос. приказывать), *кружитися* (про голову) («Аж голова кружиться» — Ч. 8; рос. кружиться), *лічитися* («Ви приїхали лічитись купанням» — Ч. 58; рос. лечиться), *трогати* («Зачіпала їх, смикала, трогала» — Ч. 74; рос. трогать), *хазяйствувати* («Самахазяйствувала» — Ч. 74; рос. хозяйствовать). З прикметників можна відзначити: *нервний* («Часом нервна, говорюча» — Ч. 7; рос. нервный), *наглий* — нахабний («Комашко роздратований наглим Фесенком» — Ч. 214; рос. наглый).

Бракує українських слів І. Нечую-Левицькому і тоді, коли треба відтворити абстрактні поняття, особливо ті, що пов'язані з новітнім культурним життям, і тут він теж раз у раз змушений удаватися до російської мови як джерела, звідки можна надолужити те, чого бракує в його індивідуальній мові (але не тогочасній українській літературній мові). Вистачить кількох прикладів: *одличка* («Не було ще... оддички між священиками та дяками» — С. 43; рос. отличие), *піднімати* — підносити, *женщина* («Попереду всього піднімати нашу сестру, розвивати женщину» — Ч. 8; рос. поднимать, женщина), *розвитий* — розвинений («Він чоловік розумний, розвитий» — Ч. 11; рос. развитый), *гражданин* («Я одесець, гражданин усього світу» — Ч. 35; рос. гражданин), *вияснити* («Цього питання я ще собі не вияснила» — Ч. 35; рос. выяснить), *страсть* («Усі Градації чуття і страсти» — Ч. 41; рос. страсть), *роздражіння* («В його голосі почулось роздражіння» — Ч. 158; рос. раздражение), *красномовність* («Перли своєї східньої красномовности» — Ч. 131; рос. красноречивость), *грубо* — брутально («Целаброс часто грубо різав правду в вічі» — Ч. 76; рос. грубо); пор. ще *дикар* («Мені стає страшно дикарів» — Ч. 100; рос. дикарь), *печатати* — друкувати («Не хотів печатати ні один редактор газети» — Ч. 77; рос. печатать); синтаксична конструкція *по ділу* («Прислати до Одеси в банк по ділу» — Ч. 256; рос. по делу). Як бачимо, все це слова або конструкції, живцем перенесені з російської мови. Письменник переймає їх майже механічно, не звертаючи уваги на те, яке значення вже установилось за ними в українській мові *(піднімати, печатати)* або чи не суперечать вони вимогам хоч би фонетико-морфологічної стрункости української мови *(гражданин, роздражіння).*

Нарешті іноді, ставлячи собі завдання будь-що черпати лексичні ресурси своїх творів тільки з рідноговіркового кола, І. Нечуй-Левицький змушений припустити явну вульгаризацію. Коли в світській, сальоновій розмові герої І. Нечуя-Левицького кидають репліки на зразок: «Ми... з ранку до вечора *тупцяємо* коло клумбів» (С. 358), то це пояснюється не тільки його особистими дивацтвами, як про це звичайно думають і кажуть, а тією принциповою настановою, яку має письменник щодо шляхів розвитку української літературної мови.

Ось ще кілька прикладів такої мимовільної вульгаризації в мові, позасвідомого і недоречного відгомону «котляревщини» або, в кращому випадку, невиправданої примітивізації «під селянське»: «В *здоровому* високому залі серед *здорових* дзеркал» (С. 162); «Шуміла верба й *перебаранчала* їй читати» (С. 200); «Дорога *пошилась у* гущавину» (С. 229); «Почав неначе стогнати, *втиривши* очі в стелю» (С. 306); «Вона *бурхнула* й собі рому в свій стакан» (С. 354). І нарешті, прочитавши речення: «Фесенко взяв *цабе* на горбок» (Ч. 205), кожний легко уявить собі якогось селянина на волах, але аж ніяк не городянина-пішохідця в європейському місті — Одесі або Кишеневі! Але все це в І. Нечуя-Левицького не випадок, а система. Раз мова баби Палажки, то вже мова баби Палажки! І західноєвропейські впливи, і старі традиції[1] для цієї мови — порожній звук. Вона живиться тими здоровими, повнокровними елементами, носієм яких завжди є селянська мова, а сторонні елементи здобуває тільки з російської мови. І коли в першому є і її сила, і її слабкість, то в цьому останньому її незаперечна слабкість. А мова І. Нечуя-Левицького відбиває якнайкраще і силу, і слабкість її. Тут ми спинилися тільки на виявах слабкости зовсім не з ба-

[1] В українській літературній мові, як її вживають галичани, І. Нечуя-Левицького між іншим разив і її відносно більший зв'язок зі старими традиціями української книжкової мови XVII —XVIII ст. Він порівнює її з мовою старих попів сорокових років, що покінчали в часи своєї молодости ще Могилянську академію («Сьогочасна часописна мова...» — С. 46); і, різко перебільшуючи цей традиціоналізм української літературної мови в Галичині початку вже XX сторіччя, він пише: «Давнішу роль стародавньої києво-могилянської книжньої мови, пересипаної силою польських слів, починає мати в нас на Україні галицька книжня мова, котра в своєму лексичному й синтаксичному складанні дуже аналогічна з стародавньою київською мовою, як її остача, додержана до наших часів в Галичині» (там же. — С. 283). Така характеристика української літературної мови в Галичині на ті часи дуже перебільшена, але вона цікава як вияв антитрадиціоналізму в поглядах І. Нечуя-Левицького на українську літературну мову.

жання дискредитувати мову художніх творів І. Нечуя-Левицького. Тут не стоїть завдання всебічно її характеризувати. Мова художніх творів І. Нечуя-Левицького з життя інтелігенції використана тут тільки для того, щоб способом заперечення показати, що дали українській літературній мові галицькі впливи в лексиці. Завдяки ним українська літературна мова піднеслася на такий щабель, з якого дуже багато рис мови І. Нечуя-Левицького виглядають тепер надто застарілими, щоб не сказати примітивними або навіть комічними.

З другого боку, треба, закінчуючи розгляд деяких сторін лексики художніх творів І. Нечуя-Левицького, застерегти від двох можливих хибних поглядів чи вражень. По-перше, не треба думати, що І. Нечуй-Левицький сам позичав з російської мови більшість тих слів, що ми навели. Ні, за поодинокими можливо винятками, можна бути певним, що ввесь цей лексичний матеріял він знаходив у говірках своєї Надросянщини в живому обігу. Справді, звідки могло тогочасне село, позбавлене зв'язків з широким світом, не маючи української школи, книжки й преси, — звідки могло воно черпати назви для понять, зв'язаних з міським побутом і вищими сферами інтелектуальної діяльности? Очевидно, мало не виключно з російських джерел, до того ж часто «по дорозі» ще сильно попсованих. І, приймаючи існуюче за розумне, дане за доцільне, І. Нечуй-Левицький і переносив автоматично цю лексику до своїх творів, не помічаючи, що цим він заходить у безвихідну суперечність з проголошеними ним же самим принципами національности й народности в літературі, з пожаданою ним самим вимогою відштовхування від російської літератури й культури.

З другого боку, треба пам'ятати — про це вже була мова вище, — що й мова творів І. Нечуя-Левицького зовсім не очищена остаточно й цілковито від галицизмів у лексиці, їх небагато в нього, але вони все-таки є, хоч би в тих межах, які визнає він сам (а в дійсності й поза тими межами). Він сам нерідко вживає тих слів, які в своїх виступах на мовні теми засудив і забракував. Це знову ж таки може правити за доказ потрібности деяких галицьких елементів в українській літературній мові. Але на це треба вважати, коли б хто схотів убачати в мові художніх творів І. Нечуя-Левицького з життя інтелігенції повний відбиток того стану, в якому лишилася б українська літературна мова, якби вона не сприйняла припливу галицьких мовних елементів. Таким відбитком вона є лише частково. Цілко-

вито стати таким відбитком заважала їй, можна думати, письменницька індивідуальність І. Нечуя-Левицького. Образ такої «знегаличаненої» або «догалицької» української літературної мови треба шукати в провінціяльних виданнях, переважно науково-популярного характеру на зразок складеної «полтавською» говіркою «Химії» Мазуренка, де знаходимо такі слова, як *грахвин* (карафка, рос. графин), *хвинар* (ліхтар, рос. фонарь), олшл (дослід, рос. опыт), *світ* (світло, рос. свет) і багато под.[1]

Увесь поданий у нашій роботі лексичний матеріял, сприйнятий українською літературною мовою з Галичини, не кажучи про те, що він великою мірою потребує ще уточнень і перевірки, далеко не вичерпує відповідного фонду в літературній мові. Але ми вважаємо, що навіть, коли прийняти половину його, то цього досить, щоб проілюструвати розмір і значення галицьких впливів і галицьких елементів в українській літературній мові. А для того, щоб установити точно словник, засвоєний українською літературною мовою з Галичини, треба було б перейти який-небудь добрий загальний словник української літературної мови послідовно з початку до кінця, встановлюючи територію первісного вживання кожного слова. Завдання ледве чи можливе в найближчий час (тепер воно зовсім неможливе), коли зважити на сучасний стан української лексикографії взагалі, а лексичної географії зокрема. Тим часом можна тільки вказувати на галицькі впливи на лексику української літературної мови, як це ми й робимо в цій праці, але годі їх точно окреслити.

Питання ускладнюється ще тим, що крім позитивних впливів на літературну мову галицька мовна стихія могла справляти ще й вплив негативний, який дослідити ще незмірно тяжче. Під позитивним впливом розуміємо впровадження певного слова чи звороту галицького походження в загальнний ужиток. Під негативним впливом розуміємо витіснення, зникнення з загального вжитку певного слова чи звороту негалицького походження під тиском того, що цього слова чи звороту не знає й не вживає Галичина. Коли важко простежити позитивні впливи, то незмірно важче зробити це щодо впливів негативних. Ми не порядкуємо тут жадним певним матеріялом. Тільки слова, подані в прикладах зі «Старосвітських батюшок і матушок» і з «Над Чорним морем» І. Нечуя-Левицького, в якійсь частині

[1] *Пилипович М.* Дещо про сучасну стадію...— С 21, 130.

можуть правити за приклад таких негативних впливів. Сам І. Нечуй-Левицький відзначав ще деякі слова, яких, на його думку, безпідставно перестали вживати, наслідуючи галичан, які їх не знають. Це такі слова, як *спохвату, сливе, хапки, затого* (двічі зустрічається в Шевченка), *вобляги, уявки* та ін.[1].

Б. Наголос

Загальновідома річ, що наголос у сучасній українській літературній мові у багатьох категоріях слів досить розхитаний, неусталений, кількість наголосових дублетів-варіянтів велика. В цій розхитаності наголосової системи чи не за першопричину можна вважати перехрещення східноукраїнських і західноукраїнських впливів. Не можна вважати питання про це за вивчене, але деякі спостереження й припущення наважуємося висловити.

1. В трискладових і довших іменниках середнього роду на *-ання,* що походять від дієслів з наростком *-а(ти),* переважно наголошеним, як правило, старий наголос[2] припадав на наросток. Цей наголос здебільшого зафіксований по словниках, але він уже великою мірою не відповідає сучасному мовному узусові Великої України. В словниках, наприклад, знаходимо звичайно *засідання,* але в мовній практиці вживаються форми з накореневим наголосом *засідання.* Ще 1913 р. Модест Левицький відзначив цей наголос як галицький[3], тепер він став цілком нормальним і загальновживаним. Справді, накореневий наголос у цій категорії слів становить у Галичині норму. З Галичини він шириться на Велику Україну. В багатьох словах він створив наголосові дублети: *запитання, об'єднання, розв'язання, порівняння, переконання, оповідання, читання, снідання* і т. д., причому в цих словах нанаростковий наголос видається ще й можливим, але практично вже різко переважає накореневий. Спроби прийняти обидва варіянти, надавши їм різних семантичних відтінків *(оповідання* — назва літературного жанру, *оповідання* — процес; *об'єднання* — організація, *об'єднання* — процес; але навпаки: *снідання* — процес, *снідання* — харч і т. д.), внутрішньо суперечні й поки що не прищепилися. З другого боку, в багатьох словах на -ання ще неподільно панує старий нана-

[1] Сьогочасна часописна мова...— С 283.
[2] Себто, відповідно до наголосу інфінітива.
[3] Дещо про сучасну стадію...— С. 14.

ростковий наголос: *змагання, обертання, вагання, писання, плазування,* тощо (галицьке *змагання, обертання, писання* і т. д.). Легко помітити, що вагання в наголосі мають переважно слова абстрактнішого, загальнішого значення, слова, що ширяться через школу (може і *снідання* завдячує своє наголосове хитання саме зв'язкові своєму з шкільною практикою?) або через ділову мову.

Загалом явище це ще не стабілізоване, але вже таке поширене, що має всі підстави бути зафіксованим навіть у нормативних словниках.

2. У деяких іменниках чоловічого роду, що мають структуру: приросток (односкладовий або з повноголосом) + корінь (односкладовий або з повноголосом, або двоскладовий) + нульовий наросток і походять від дієслів, після багатьох стародавніх ще і новіших акцентологічних пересувів і змін, зв'язаних первісно зі старою системою інтонувань, закріпився як переважна норма накореневий наголос: *прихід, похід, довіз, привіз.* Так здебільшого зафіксований наголос цієї категорії слів у старих словниках, хоч це не можна взагальнювати (пор. Грін.: *дохід, привід* та інш.). Галичина має тут послідовніше наприростковий наголос: *довіз, привіз, прихід, похід, переворот* (але часто з переходом у непрямих відмінках на передостанній склад). Можна думати, що вагання в наголосі деяких слів цієї категорії, яке тепер є в українській літературній мові, як її вживають на Великій Україні, посилене (але не спричинене!) саме галицькими впливами. Як приклади такого вагання можна подати: *похід, переворот, переїзд, переляк, договір, розлив* тощо. Спроби віддиференціювати наголосові варіянти значеньово мали місце і тут. Так, Г. Голоскевич подає *переїзд* як назву дії, а *переїзд* як місце, де переїздять[1]. Одначе можливе і прямо протилежне використання цих варіянтів.

Не всі іменники цієї категорії припускають тепер обидва наголоси. Так, маємо *договір* і *договір,* але тільки *довіз;* маємо тільки *доплив* (Грін.: Жел.), але з другого боку тільки *приплив.* Отже, семантичне розмежування в цій категорії іменників чоловічого роду здається передчасним, бо наголос тут ще не стабілізувався, не відстоявся. Проте, можна твердити, що дедалі більше шириться саме наприростковий наголос. Яскравий приклад на це — слово *уряд.* У словниках Б. Грінченка і Г. Голоскевича це слово має тільки накореневий наголос: *уряд.* З таким наголосом воно і справді вживалося ще в другій половині XIX ст., пор. у М. Старицького: «По прихожих суддів і уряду»[1]. Але тепер єдино можливий наголос цього слова не тільки в Галичині, а і на Великій Україні — наприростковий: *уряд.*

[1] *Голоскевич Г.* Правописний словник, 1930. Далі скорочено Голоск.

3. У трискладових іменниках жіночого і почасти чоловічого роду з приростком ви- (крім тих іменників жіночого роду, що мають наросток *-к(а))* словники здебільшого подають старі форми з наголосом на корені: *вистава, вимова, вимога* (але *випадок),* але останнім часом схід України має тенденцію переносити наголос на приросток *ви-: вимова, вимога,* зрідка навіть *вистава*[2]. Галичина виступає тут як консерватор старої парокситоновости, збереження наголосу на корені. Дуже виразно помітно це на слові *вигода,* де два наголоси поєднуються з відмінністю значення. Великоукраїнський наголос *вигода* зв'язаний зі значенням зиску, користи; Галичина, що знає це слово зі значенням зручности, побутових улаштовань у квартирі, вживає його з накореневим наголосом. Можна, виходячи з подібних випадків, припустити, що в цій категорії слів Галичина впливає консервуючи, і пояснювати галицькими впливами наголосові варіянти типу *випадок, вигода, виміна* тощо.

4. В іменниках чоловічого роду (назва осіб) з наростком -ач старий східноукраїнський наголос припадав, треба думати, на наросток і був взагалі окситоновий в усій парадигмі. Це збереглося в старих словах: копач, шукач, *втікач* тощо. Навпаки, в новіших своїм постанням або поширенням словах помічаємо вагання, яке проходить навіть через найавторитетніші українські словники й підручники. Ось кілька таких слів: форму *глядач* подають О. Синявський[3], Г. Голоскевич, О. Ізюмов — О. Панейко[4] (у Грін. слова нема ще зовсім); але в живій мові досить часто є і *глядач; наглядач* з кінцевим наголосом дають Із.-Пан., а Син. і Голоск.— з передкінцевим (у Грін. нема). Слово викладач знаходимо теж у двох варіянтах: *викладач* (Син.) — викладач (Із.-Пан.; у Грін. і Голоск. нема). Зате *перекладач* з парокситоном знаходимо і в Син., і в Грін., і в Голоск., і в Із.-Пан. Син. дає лолгогач, Грін., Голоск., Із.-Пан. дають *помагач.* Син. і Голоск. дають *споживач,* Із.-Пан. дає *споживач* (у Грін. нема).

[1] Поезії. - С 251.

[2] В середині XIX ст. Ященко у праці «Граматика задля українського люду» подавав *вимова.*

[3] *Синявський О.* Норми української літературної мови.— Львів, 1941.— С 117.

[4] Правописний словник О. Ізюмова під ред. О. Панейка, виданий без прізвища автора в 1941 р. у Львові.

Ці приклади показують, який неусталений у сучасній українській літературній мові наголос цієї категорії слів і саме в словах новішого походження. Причина цього вагання може бути тільки одна: вплив Галичини, яка частково має в цих словах наголос на передостанньому складі.

5. В іменниках жіночого роду, що мають структуру: приросток (з історично короткісним або циркумфлексово інтонованим голосним) + дієслівний корінь + наросток *-к* + закінчення *-а,* східноукраїнські говірки подекуди зберігають накореневий наголос: *оцінка* (тільки так у словниках), *відпустка* (Голоск.). Але в живій літературній мові тепер майже завжди наголос на приростку: *оцінка* або вагання: *відпустка* (Із.-Пан. подає обидва наголоси). Можна припустити, що і сучасне *перепустка* заступило старше *перепустка.* Це перетягнення наголосу на приросток могли посилювати галицькі впливи.

6. Вагання щодо місця наголосу в двоскладових іменниках середнього роду на *-ання: знання* (Грін.) — *знання* (Голоск., Із.-Пан.), *дання* (Грін.) — *дання, брання* (Із.-Пан.) — *брання* (Грін.), *прання* (Грін., Голоск., Із.-Пан.) — *прання, грання* (Грін., Із.-Пан.) — *грання* тощо теж, можливо, зв'язане з галицькими впливами. Але брак точніших відомостей про територію вживання окситону й парокситону змушує ухилитися від якихось певніших тверджень, обмежуючися лише висуненими припущеннями.

7. Безперечні галицькі впливи можна відзначити в багатьох поодиноких іменниках або їхніх парадигмах. Окситоновість у множині *знаки, порохù, роки, маки*[1]*, тисячі,* яка в літературній мові можлива як варіянт при нормальному наголосі на початковому складі, прийшла з Галичини. Можливо, що з Галичини йде кінцевий наголос у слові звичай, МОЖЛИВИЙ поруч нормальнішого в новіші часи *звичай*[2]. З галицькими мовними впливами пов'язана можлива парокситоновість іменників жіночого роду *похвала*[3]*, жалоба, обіцянка*, пітьма*[5]*, користь*[6]*, ненависть,* причому в останніх трьох словах вона стала майже єдино можливою нормою. З галицькими впливами в'яжеться кінцевий наголос у слові *туга,* що чимраз частіше зустрічається в поетичній мові. Можна припустити галицький вплив при вживанні форми називно-знахідного відмінка множини *копита* при нормальному *копита*[1]. Парокситоновість у парадигмі іменників *плід, спокій (плоду, спокою* — поруч із ллода, *спокою)* теж може бути пояснена галицькими впливами. Кінцевий наголос у парадигмі іменників час і *раз,* який не став єдиноможливою нормою, але все більше шириться *(нема часу — нема часу; цього разу — цього разу;* але вже тільки кінцевий наголос у виразах *на часі, на разі),* пояснюється теж галицькими впливами.

[1] *S. Smal-Stockyj und Th. Gartner.* Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, 1913.- С. 327.
[2] Там же.- С. 236.
[3] Там же. - С. 246.
[4] Там же. - С. 248.
[5] Там же. - С. 259.
[6] Там же. - С. 259.

8. У прикметниках можна відзначити панування в літературній мові галицького кінцевого наголосу в словах *новий* (при цілковитому пануванні в східноукраїнських говірках парокситоновости: *новий* і *блідий).* Зрідка трапляється в мові інтелігенції також принесений з Галичини кінцевий наголос у прикметнику *цілий* (при нормальному накореневому: *цілий).*

9. Система дієслівного наголосу менш піддалася галицьким впливам, незважаючи на те, що галицький (власне, західноукраїнський взагалі) наголос у парадигмі теперішнього часу далеко простіший: звичайно без перенесень — або послідовно кінцевий *(держу — держиш — держат, варю — вариш, — варят),* або послідовно накореневий *(прошу — просиш — просят, вожу — возиш — возят).* Якщо не говорити про форму *прошу,* сприйняту з таким наголосом літературною мовою тільки в звуженому значенні формули ввічливосте, то в парадигмі теперішнього часу можна припускати західноукраїнські впливи тільки щодо поодиноких дієслів, і то досить давні, так що вони, власне, не входять у нашу тему — про впливи Галичини на нову українську літературну мову. Це могли б бути факти типу — *бачу— бачиш* (замість сподіваного *бачу— бачиш)* або *можу — можеш* (замість сподіваного *можу — можеш).* Але ці явища можуть бути легко пояснені й інакше, з фактів самих східноукраїнських говірок.

Поза цим галицькі (західноукраїнські) впливи можна вбачати тільки в неусталеності наголосу в нечисленних дієсловах першої кляси типу *нести, везти,* а саме в формах інфінітива: *нести, везти, вести* і в формах множини і жіночого й середнього роду однини минулого часу (дієприкметника на -л); *несли, везла* (кінцевий наголос — східноукраїнський, передкінцевий — західноукраїнський), але вже тільки *вела,* як не поши-

Тамже.- С 266.

рюється це вагання й на більшість дієслів тієї ж кляси: можливий тільки кінцевий наголос у дієслів, наприклад, *пекти — пекла, брести — брела, скубти — скубла* тощо.

Подані тут зауваги про галицькі впливи в наголосі — це тільки перша постава питання, яке ще майже зовсім не вивчене і потребує дальшого докладнішого вивчення. Але й їх уже досить, щоб побачити, що і на наголосі української літературної мови галицькі впливи помітно позначилися.

В. Синтакса

Вплив Галичини на синтаксу української літературної мови менший, ніж на лексику або наголос, зате його легше розпізнати. З приводу деяких синтаксичних конструкцій можна з певністю стверджувати їхнє західноукраїнське і навіть ще вужче галицьке походження. Подамо зразки таких конструкцій, не претендуючи, звичайно, і тут на повноту охоплення матеріялу.

Клясики з Великої України майже зовсім не знають так званих безособово-пасивних речень типу: *книгу читається, землю ореться.* В новішій літературі такі конструкції не часті, але трапляються вже не так і рідко: «Готувалося нічну експедицію» (Ю. Яновський); «Рани обмивалося гарячою водою» (Ю. Смолич); «Училося отут гуртом урок» (П. Тичина). Безперечне джерело цих конструкцій — Галичина (питання про те, чи позичені вони з польської мови, нас тут не цікавить).

Можливо, що не без впливу Галичини шириться вживання в безособових реченнях займенника *воно* в ролі фіктивного підмета. Якщо в клясиків з Великої України таке вживання займенника *воно* характеризувало переважно розмовно-оповідні стилі, то в Галичині таке *воно* можливе і часте в безособових реченнях незалежно від стилю викладу, навіть і в найсуворіших наукових стилях — імовірно за зразком німецької мови з її *es,* обов'язковим у певних типах безособових речень. Появу такого стилістично байдужого *воно* в безособових реченнях і можна вважати до певної міри синтаксичним галицизмом. З цього погляду вживання його в прикладі: «От воно і трапилось: ескадрони грають» (К. Герасименко) при оповідному тоні викладу не можна ще зв'язувати з галицькими мовними впливами, але можна вже запідозрити їх в такому прикладі, як «Я не можу не плакать, бо воно плачеться проти моєї волі» (І. Сенченко), бо тут нема стилістичної настанови на оповідь.

Але найбільше позначилися галицькі впливи на прийменникових конструкціях. Правда, є небагато випадків, де б вони неподільно запанували, але натомість дуже часто вони співіснують з однозначними прийменниковими конструкціями, що прийшли до літературної мови зі східноукраїнських говірок. До тих прийменникових конструкцій галицького походження, що цілком панують у літературній мові, витиснувши аналогічні конструкції східноукраїнського походження, належать:

1. Конструкції на означення годин з прийменником о і назвою самої години в прикметниковій (порядково-числівниковій) формі в місцевому відмінку[1]: «Кожен з нас о тій хвилині так подумав» (А. Малишко). У старих письменників з Великої України ця конструкція була неможлива хоч би через те, що саму годину вони позначали не порядковим, а кількісним числівником («Було ще тільки десять годин» — Б. Грінченко, «На розпутті»).

2. Конструкції на означення підстави з прийменником *за* з орудним відмінком іменника: «За його знаком кілька кулеметів почало стріляти» (Ю. Яновський); «За Артемовим розрахунком тікати мали з рову» (А. Головко). Східноукраїнські говірки мають у цій функції переважно *по* + місцевий відмінок (під впливом російської мови чи незалежно від цього — це для нас тут не має значення).

3. Конструкція на означення підстави з прийменником *на* зі знахідним відмінком іменника: «На його прохання й заарештовано цього робітника» (Л. Смілянський). Східноукраїнські говірки тут теж уживають звичайно конструкції з прийменником *по* з місцевим відмінком.

4. Все більше шириться конструкція з прийменником *за* з родовим відмінком іменника на означення часу більш-менш довгої тривалосте («Серце ще і ще, як за юности палкої, буде битись гаряче» — В. Сосюра), хоч паралельно з нею можлива й конструкція з прийменником *при* з місцевим відмінком іменника, яка рішуче переважає в східноукраїнських говірках. Конструкцію з прийменником *за* з родовим відмінком іменника не можна вважати за первісногалицьку, її знають і клясики

[1] Новішу галицьку конструкцію цього значення з прийменником в замість о вважаю за фонетичну модифікацію конструкції з о (ненаголошене о в Галичині вимовляється, як *у;* отже о —> *у* —> *в (= у)).* В усякому випадку вона не має нічого спільного зі східноукраїнською конструкцією в + знахідній відмінок кількісного числівника + та форма іменника *година,* якої вимагає вжитий числівник (в три години, в десять годин).

з Великої України, але в той час, як у говірках Східної і Центральної України вона відступає перед конструкцією з прийменником *при* з місцевим відмінком іменника, Галичина тримається її непорушно і таким чином виступає консерваторкою цього звороту в літературній мові.

Далі подаємо ті прийменникові конструкції, де західноукраїнський і східноукраїнський варіянти в літературній мові співіснують рівнобіжно.

1. Конструкції з прийменником *за* зі знахідним відмінком іменника на означення проміжка часу, після якого щось відбувається: «За кілька хвилин ми проминули останні приміські хатки» (Ю. Смолич), «За мить таким ура здвигнулось поле» (П. Тичина). Паралельно вживається з тим же значенням конструкція із прийменником *через* із знахідним відмінком іменника, що походить із східноукраїнських говірок.

2. Конструкції з прийменником *по* з місцевим відмінком іменника на означення часу, що наступає тоді, коли закінчується час, позначений іменником, що стоїть у місцевому відмінку: «По днях тривог думок політ» (М. Рильський). Конструкція ця не чужа і східноукраїнським говіркам, але поза кількома більш-менш сталими зворотами («По вечері опинився Харпак вже надворі» — І. Манжура), її частіше заступає інша: прийменник *після* + родовий відмінок іменника.

3. Можлива в літературній мові, але нечаста конструкція на означення призначення з прийменником *до* з родовим відмінком іменника: «Високо, майже не до пострілу, летить у потемнілій синяві самотній крижень» (М. Рильський). Далеко звичайніша в цій функції конструкція східноукраїнського походження: прийменник *для* + родовий відмінок іменника.

4. Можлива, але дуже нечаста в літературній мові в письменників з Великої України конструкція допустового значення з прийменником *мимо* з родовим відмінком іменника: «Його сукняна одежа мимо того, що була стара, ще й надзвичайно' незручна в тепло» (В. Підмогильний). Різко переважають тут у літературній мові конструкції з підрядним реченням або прийменником *всупереч* з давальним відмінком іменника.

5. Можна думати, що з Галичини прийшли до літературної мови також деякі придієслівні конструкції: *чекати* з прийменником *на* зі знахідним відмінком іменника, *боронити* з родовим відмінком іменника замість частіших *чекати* безпосередньо з родовим або знахідним відмінком іменника і *боронити* зі знахідним відмінком іменника.

На сполучникових конструкціях вплив Галичини позначився менше. Все-таки і тут дещо можна відзначити.

1. Вживання сполучника *бо* між однорядними членами речення, що, власне, почало ширитися найостаннішими часами: «Був то суд кошовий, останній, бо четвертий ступінь судівництва запорозького» (Ю. Липа). В Галичині таке вживання сполучника *бо* — річ цілком нормальна і часта.

2. Вживання між однорядними членами речення сполучника *раз ... раз* у значенні *то ... то:* «Пройду з півгона й стану та слухаю. Раз чую, раз не чую...» (Мод. Левицький).

3. Вживання в гіпотактичних часових реченнях поруч таких сполучників, як *тільки що, тільки-но, як тільки* тощо також сполучника щойно: «Щойно про це подумав, як Савчук уже все зробив сам» (А. Любченко).

Зрідка можна зустріти вживання сполучника *аби* фінального, *заки* часового тощо, але поскільки вони не визнані за норму, матеріялу тут не подаю.

Г. Фонетика й морфологія

У фонетично-морфологічній системі сучасної української літературної мови рис, узятих безпосередньо з західноукраїнських говірок при відсутності їх на Великій Україні, дуже мало. Артикуляційна база галицького українця відрізняється від артикуляційної бази східнішого українця своєю далеко більшою закритістю. З цим пов'язане в західних українців наближення ненаголошеного о до у, наближення u до є і багато інших фонетичних явищ. Почасти і головне внаслідок загального відкритішого характеру вимови східноукраїнських говірок (який генетично, мабуть, пояснюється участю північноукраїнських говірок у самому процесі формування східноукраїнських говірок), а почасти внаслідок двомовности східноукраїнської інтелігенції (українська і російська мови) в мові останньої в наш час з'являється подекуди навіть такий крайній вияв нахилу до відкритого характеру артикуляційної бази, як акання. Воно має, звичайно, частковий, спорадичний характер, найчастіше трапляється в іншомовних словах (мабуть, мимовільна познака того, що вони засвоєні через російське посередництво), а загалом не піддається встановленню якихось і загально-

обов'язкових норм. Видно, що це явище нове, рамці його ще не визначилися. От кілька прикладів, записаних мною з публічної мови декого з великоукраїнської інтелігенції.

З доповіді наукового працівника І. Р. (з Роменщини), виголошеної 15 жовтня 1943 р. в Літературно-мистецькому клюбі у Львові: *парадоксального, етнаграфичних, професор,* в *Адесі, біаграфичних, автара* (тричі), *храналагичний, історичний;* на початку своїх слів: *Аснав'яненко, абарона, особливо, оця маларасійщина.* В середині своїх слів: *нєдацінював, зображення, народознавства, натішити, сміховинну, російської, зробився, ратата варона, протилежну, задовольнив, виконав.* Як видно з прикладів, акання, за винятком слова *автора,* зосереджується і на переднаголосових складах, але і тут, звичайно, не має суворо-обов'язкового характеру. Ще важче встановити якісь закономірності в проявах акання в іншого доповідача з тієї ж трибуни (В. Ч. з Січославщини-Кубані, 20 жовтня 1943 р.). Коли виділимо окремо чужі слова *(Гумбольдт, де Сассюра, поета, патас, модерністи, позитивні),* то матимемо акання в таких позиціях: на початку слів: *означає;* безпосередньо перед наголосом: *наостанку, тварити, сопілки, не пра це, громадськості,* перед наголосом, але не безпосередньо: *розглядати, не дозволяє, разпрозорились;* після наголосу: *засоби, повна, в залежності, приростка, можливості.*

Коли до цього додати, що це в обох доповідачів *усі* приклади акання з півторагодинної доповіді, то можна буде ствердити, що явище це не охоплює більшости слів і має випадково-неусталений характер. Воно є більше можливістю, ніж реальністю або — і поготів — системою. Хоч воно має і деякі внутрішні передумови в тому характері східноукраїнської артикуляційної бази, про який ми говорили, все-таки воно для ортоепічної системи української літературної мови — явище не органічне, зовнішнє, наносне. І тут постає значення Галичини з її закритішою артикуляційною базою як консерватора традиційної української ортоепічної системи. Бо хоч у Галичині рівновага теж порушена в бік більшої закритости артикуляційної бази, але все-таки галицька система вимови ближче до клясичної української літературної вимови. Найкращий доказ цього старі випадки переходу ненаголошеного о в у, засвідчені або й збережені в окремих словах традиційним правописом *(будяк, мачуха, яблуко* тощо). Що це не позичення з західноукраїнських говірок, а прослідки старої східноукраїнської системи вимови,

говорить уже хоч би той факт, що Галичина, як правило, сама не знає форми *яблуко,* а має замість неї форму *япко (ябко).*

Поза цими заувагами з приводу характеру артикуляційної бази, про безпосередні фонетично-морфологічні впливи Галичини на українську літературну мову можна говорити тільки в царині вимови чужих слів. Тут вплив цей здійснюється через правопис, який, як відомо, має компромісовий східно- західноукраїнський характер (говоримо про правопис 1927—1928 років). Тут навіяні галицьким впливом такі явища, як вимова u, а не *і* після приголосних *д, т, з, с, ц, р* перед приголосним (так зване «правило дев'ятки», але вимова *и* після *ж, ч, щ* випливає із фонетичної системи східноукраїнських говірок, бо там ці приголосні теж стверділі); вимова є, а не і' в словах грецького походження на місці ети *(амнестія, етер);* вимова є, а не є на початку таких слів, як *Европа, Ефрат;* вимова *ай* замість *ей* у словах німецького походження *(Швайцарія, портвайн);* вимова *ев* замість *ей у* словах типу *невтральний;* вимова -ер замість *-ор* відповідно до французького наростка *-еиг (гувернер, монтер);* пом'якшена вимова л у багатьох чужих словах *(бльокада, кляса);* збереження *г* відповідно до чужого *g* в багатьох чужих словах (гума, *Грація);* відмінювання чужих іменників на *-о (авто, пальто, бюро)*[1] тощо. Одначе треба зауважити, що за винятком «правила дев'ятки» всі ці правила правопису не защепилися на Великій Україні ні на письмі (правопис 1927—1928 рр., як відомо, скасовано вже 1932 р.), ні тим більше у вимові і лишаються там тільки pia desiderata, які в теперішніх обставинах здійснитися не можуть.

І все-таки, незважаючи на це, не можна погодитися з А. Кримським, коли він, говорячи про мову І. Франка, а розуміючи під нею взагалі мову галицького письменства й інтелігенції, пише: «Тільки ж коли говоритимем про граматику і правопис у Франка, то треба сконстатувати, що вони впливу на нашу Україну абсолютно не мали ніякого»[2]. Річ у тому, що, як ми говорили, розглядаючи лексичні галицькі впливи, крім прямого впливу на мову, впливу позитивного, може бути ще вплив зворотно-гальмуючий, вплив негативний. Є в українській мові Великої України багато явищ фонетично-морфологічного характеру, які прагнули проникнути в літературну мову і защепитися в ній,

[1] Пор. *В. Гнашюк.* В справі української літературної мови // Літературно-науковий вісник, 1924.— Т. 83.— С. 84.

[2] *Кримський А.* Цит. рецензія.— С. 346.

але не сприйнялися, не защепилися, хоч їх уживав і дехто з видатних письменників. Такі, наприклад, форми дієприкметників на *-яний (робляний, кладяний)* замість форм на *-ений;* форми на *-яний* пропагували й уживали І. Нечуй-Левицький, а потім і сам А. Кримський, — але вони не прищепилися. Такі є форми давального й місцевого відмінків однини прикметників жіночого роду без кінцевого *-й,* теж пропаговані І. Нечуєм-Левицьким *(на рідні землі, далекі подрузі).* Такі є форми інфінітива на *-ть,* органічно прийняті тільки в поетичній мові як варіянт. Такі є м'які форми для всіх прикметників з наростком *-н-* (пор. у того ж таки І. Нечуя-Левицького форму типу *кни?кній).* Такі є форми першої особи однини дієслів IV кляси без чергування приголосних (типу *ходю, носю, косю)*, широко вживані, наприклад, І. Тобілевичем. Такі є форми третьої особи однини дієслів IV кляси з ненаголошеним закінченням на -є (типу *ходе, носе, просе),* систематично використовувані, наприклад, О. Олесем, а з новіших — О. Стефановичем. У словотворі такі є іменники жіночого роду з наростком *-овка* на означення процесу, дуже поширені в усній мові Східної України *(підготовка, норм(ір)овка* тощо), але не сприйняті літературною мовою[1]. Коли всі такі форми в літературній мові не прищепилися, то це насамперед пояснюється активним чи пасивним опором тих говірок, які цих явищ не знають. А серед цих говірок найбільше значення мала, найвпливовіше слово говорила саме Галичина. Можна думати, що галицьким впливам великою мірою завдячує українська літературна мова й збереження кличної форми в іменниках[2], і збереження форми давального відмінка чоловічого роду на *-ові* і багатьох інших явищ фонетично-морфологічної системи української літературної мови, які на сході України занепадають або зникають. З цього консервуючого погляду вплив Галичини на нову українську літературну мову не можна переоцінити.

В одних випадках активно вносячи своє, в інших — підтримуючи й не даючи занепасти тому, що давніше було спільним, а згодом стало занепадати на сході України, Галичина протягом останнього сторіччя безперервно впливає на українську літературну мову. Українська літературна мова, зародившися на києво-полтавській основі, давно вже перестала бути києво-полтавською, давно вже стала діялектно многоосновною.

[1] Пор. *Гнатюк В.* В справі...- С 85-86.
[2] Там же,- Т. 87,- С 178.

Що це процес цілком закономірний, це доводиться не тільки тим, що він, як ми бачили з попереднього викладу, був і історично зумовлений, а й тим, що аналогічно йшов розвиток літературних мов і інших європейських народів. Італійська літературна мова постала на базі тосканського діялекту. Але вона ввібрала стільки впливів інших діялектів, що стало можливим говорити про «тосканізми» в ній. А коли в середині XIX століття Мандзоні зробив спробу повернути італійську літературну мову до її тосканської основи, так би мовити, ретосканізувати її, то це йому не вдалося, настільки органічно вже відчувалася її діялектна многоосновність. У Франції на первісну пікардо-вальонську або нормандську основу, яку знаходимо в текстах XIII сторіччя, нашаровується й стає панівним діялект Іль-де-Франсу. Але це не перешкоджало Ляфонтенові, Мольєрові, Руссо та іншим вносити в літературну мову елементи інших говірок[1]. В Англії в основі літературної мови лежить середньосхідний діялект. Тим часом первісно Лондон належав до території південного діялекту. Це дає підставу говорити про те, що й тут відбулася мішанка діялектів. Свого часу Чосер вносив до літературної мови особливості південні, Віклеф — північні тощо. Німецька нова літературна мова постала в XV сторіччі на основі, з одного боку, так званої лицарсько-поетичної мови, що базувалася на говірках з-над Райну і з Австрії, а з другого, так званої імперської прозової (ділової), що оформилася в австро-чеських канцеляріях, але мала райнсько-баварське підґрунтя. Вони були синтезовані в Саксонії, але німецька літературна мова ввібрала в себе силу елементів з інших діялектів, що дає дослідникові право говорити про «електичний склад цієї мови»[2], але не як про лихо, а як про прикмету високого її рівня.

Церковнослов'янська мова має в собі поруч основних болгаро-македонських мовних елементів чимало елементів паннонських і чесько-моравських. Не говоримо вже про пізніші «ізводи» цієї мови в різних місцевостях — український, сербський і середньоболгарський. Але особливо показова, може, нова сербська літературна мова. Задумана Буком Караджічем як принципово однодіялектна своєю основою (за говіркою села Тершіч у півд. Сербії), вона дуже скоро увібрала в себе мовні традиції народного епосу, складеного загалом штокавським

[1] *Будилович А.* Общеславянский язык, Т. І. — С. 250.
[2] Там же.- С. 374.

діялектом, а далі (заходами Загреба) ще й деякі традиції мови дальматської поезії XVI —XVII століть.

Таким чином, усі літературні мови виявляють більш або менш виразно наслідки нашарування різних діялектів, виказують свою діялектну многоосновність. Нема чистодіялектних літературних мов, літературна мова не може дорівнювати одній якійсь говірці, хоч би ця говірка й мала найкращі мовні прикмети й традиції. І коли нерівномірність і неоднаковість суспільно-політичного розвитку Галичини й Великої України особливо сприяла витворенню діялектної многоосновности в українській літературній мові, то скільки б це не породжувало перехідних і швидкоплинних мовних труднощів і навіть непорозумінь, але в загальному балянсі розвитку української літературної мови це є явище, яке можна розцінити тільки позитивно.

КІНЦЕВІ ЗАУВАГИ

Колись П. Куліш при всій його неприхильності до галичан писав: «В Галичині рішиться ціле руське питання»[1]. Висловлював такі припущення і М. Драгоманов, а слідом за ним — А. Кримський: «Здається, можна лякатися, що колись віщування Драгоманова здійсниться, маленька Галичина переважить велику Україну... Тоді, так само непомітно, впливав би галицький елемент, а якби Україна і далі все ниділа, він став би пануючим»[2]. Сучасні обставини різко зменшують таку можливість.

Справа прогноз взагалі нібито виходить поза межі науки, — принаймні поза межі науки гуманітарної, бо, скажімо, астрономію або метеорологію годі уявити собі без тих прогноз, які вони дають. Але якщо в питаннях розвитку літературної мови неможлива прогноза в прямому значенні слова, то накреслити деякі імовірності — річ цілком можлива. Чи буде зростати внесок Галичини в українську літературну мову? При пануванні сучасної системи це річ неможлива. Навпаки, як ми бачили, большевизм приносить «розгаличанення» української літературної мови. Зміна політичного стану українських земель і розквіт національного будівництва на Україні означали б, між іншим, повернення конструктивних сил, що мають у своїй мові

[1] Україна, 1928.- Ч. 5.- С 36.
[2] Зоря, 1891,- Ч. 24.- С 475.

деякі галицькі елементи. Силоміць перерваний чужою окупацією процес міг би відновитися, хоч ледве чи він відбувався б з такою інтенсивністю, як досі.

З другого боку, внаслідок большевицької мовної політики сама культура української мови на землях, включених до УССР і до РСФСР, сильно занепала, шириться суржикізація мови. 1928 р. С. Смаль-Стоцький писав: «Від часів Грінченка багато дечого змінилося у нас з літературною мовою. Тепер "галичани" знають її не раз ліпше, ніж самі наддніпрянці. Свідчить про це граматика Сімовича. Ба, у наддніпрянців вона попсувалася, так що Сімович... Курило, Николишин і т. д. перебрали супроти наддніпрянців колишню ролю Грінченка супроти галичан»[1]. Те, що було хибно тоді, 1928 року, стало далеко відповіднішим до правди в сорокових роках. У новій Україні людність повинна буде однаково підносити культуру своєї мови. Те перевчання, якого боялися свого часу І. Нечуй-Левицький[2] і М. Жученко, все одно буде неминучим. Воно може теж стати нагодою для нового ширення галицьких мовних елементів. Звичайно, і тоді буде сприйматися не все, а те, чого літературній мові бракуватиме. Всякі словечка типу *цофати, бадати, подивляти, овшім* або *прецінь* тоді будуть, мабуть, непотрібні так само, як і тепер.

Вирішальним фактором зміцнення галицьких елементів в українській літературній мові була різка відмінність політичної ситуації в Росії та Австрії: заборона української мови в роках 1863 і 1876 в самодержавній Росії, а з другого боку — свобода вживання української мови у конституційній Австрії. Це може звучати парадоксально, якщо сказати, що Александер II відповідальний за галицькі впливи на українську літературну мову, а тим самим за її двохдіялектний характер.

Вплив Чернігівщини не був тривалим, він відносився здебільшого тільки до деталей літературної мови. Навпаки, вплив Галичини в часі між 1860 р. і 1930 р. істотно змінив українську літературну мову. Однодіялектність Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Шашкевича (причому кожний з них використовував рідний діялект), була усунена в літературній мові та заступлена двохдіялектною побудовою. А все це наперекір Шев-

[1] *Смаль-Стоцький С.* Українська літературна мова // Україна, 1928. — Ч. 4. — С 10.
[2] Криве дзеркало,.. — С. 13; пор. Юр. Шерех. Мова української еміграції в Німеччині. Сьогочасне й минуле.— 1949.— № 1 — 2.

ченкові й Кулішу, щоб увести церковнослов'янські елементи в літературну мову, від чого вона стала б «двомовною».

Різниця між «двомовною» і «дводіялектною» літературними мовами є не тільки генетичною за своєю природою. Вона закладена у самій структурі літературної мови. «Двомовні» літературні мови використовують, як правило, елементи то однієї, то другої мови в певних жанрах. Церковнослов'янські елементи російської мови, церковнослов'янські елементи болгарської літературної мови (які, як відомо, часто прийшли з Росії в Болгарію), романські елементи англійської літературної мови використовуються передусім в поезії, науці й філософії. Неможливо вести повсякденний діалог російською мовою, використовуючи церковнослов'янські елементи літературної мови. Подібно, не підходять для цього романські елементи англійської мови. Асиміляції елементів інших мов у «нищих жанрах» перешкоджає структурна відмінність цих елементів. Але це не стосується до «двохдіялектних» мов, бо тут фактично немає чіткої структурної різниці між; однорідними компонентами, які прийшли з різних діялектів одної й тої ж мови. Так довго, як вони сприймаються незвично, вони ведуться незвично. Як тільки вони увійдуть у мовний фонд, то їх не відрізниш від ранішого фонду мови. Отже, вони збагачують мову, не розбиваючи її на групи, що пов'язані з різними жанрами. Слова з новим значенням сприймаються як такі, а слова, що означали вже певні поняття, стають синонімами. Літературна мова збагачується семантично, не зв'язуючись з певними одиницями якихось жанрів. Беліч доводить, що Добровський не міг прийняти Букову форму сербської літературної мови, оскільки був прив'язаний до літературної мови іншої структури і тому вважав, що є тільки одна літературна мова, якої слова не зв'язані з певними жанрами. «Мусить же бути, — писав він, — все ж таки якась більш шляхетна мова для більш піднесених предметів»[1]. Він сам відповідає на це з зовсім іншої точки зору: «Якщо думки засвідчують культуру, тоді також найпростіша мова стає літературною»[2].

А тепер поглянемо на еволюцію мовної ситуації у пізнішому, радянському періоді.

Початок русифікації української літературної мови у тридцятих роках був фатальним для багатьох біографічно зв'язаних

[1] А. БєлиЬ. О книжевним)езицима //Лужнославенски филолог, 1951—52, XIX. - С. 3.

[2] Там же. — О 4.

осіб. Бо результатом цього був тоталітаризм і примус. Інакомислячі були зненацька нападені або наражені на смертельну небезпеку. Кампанія проти них велась під гаслом «буржуазний націоналізм», а пізніше проти «безрідного космополітизму». Ці біографічні й історичні аспекти треба залишити історикові, нас цікавлять тільки мовні явища. Чисто формально йшлося про усунення галицизмів із української літературної мови та введення тих особливостей, які характерні для російської мови або які є спільними з південноукраїнськими діялектами. Аналіз структури літературної мови виявляє, що драстична трансформація української літературної мови дводіялектного типу проводилася в напрямку «двомовного». Тоді українська літературна мова була наводнена російськими або церковнослов'янськими елементами, які виходили з російської мови. Такий менш або більш хаотичний стан, який тривав до середини п'ятдесятих років, не пояснюється лише тільки тим, що не можна знати, чи та повінь буде колись загальмована і де можна її зупинити, але також тим, що зміни в літературній мові проникли глибоко, що її переорієнтація для стилістичного використання охоплює майже всі мовні засоби. Розвиток почався від вільного використання мовних засобів. Він зводився до прищеплення певних мовних засобів до певного жанру. Цей процес має свою паралель в історії літератури свого часу: виникнення сучасного жанру оди та свого роду класицизму (який названо соціялістичним реалізмом). Цей розвиток закінчився головним чином в середині п'ятдесятих років. Структурну перебудову української літературної мови проведено протягом четверті століття, вона йшла поряд з перебудовою села і промисловості. Тепер українська літературна мова відрізняється від російської тільки своїми компонентними частинами, а не за своїм типом.

Дуже характерним з цієї точки зору є українська літературна мова у прозі Олександра Довженка. Основними засобами його урочистого стилю є церковнослов'янізми, зокрема такі, які є спільними в російській мові, так, що мається враження, що вони прямо запозичені від російської мови, напр. (із цитованої вже його «Поеми про море»): *побіждав* — переміг, *чоловічеспіво* — людство, *достойно* — з пошанівком, *презираем* — нехтуємо, *возсідати, возлежати* — розлягтися, *времена* — час, *сосуд* — посудина, *кормчий* — керманич, *возненавидь* — зненавидь, *бомбометателі* — скидачі бомб, *во ім'я* — в імені, *розверзались* — розкрились (106), *вергаються* — провалюються, *врог* — ворог,

прах минулого — тлін минулого, *творящий* — творець, *первоначинателі* — піонери, першопроходці, *представились* — відрекомендувалися. За допомогою цих елементів він утворює неологізми, напр. *розгавкне* (146). За своєю структурою ця мова є тотожня з російською, проте протилежна до мови Лесі Українки або Михайла Коцюбинського.

За своїм складом значна частина, а може й більша частина галицизмів в українській літературній мові пережила час великої чистки і вживається дальше. Вищезазначена поєднаність цих елементів з рештою компонентів мови стала для неї корисною. Після сімдесяти років інтенсивного галицького впливу численні галицизми стали для профана (а деякі навіть для фахівця) непізнавані. Із цієї причини мовна чистка відбилась, як правило, тільки на тих галицизмах, які можна було як такі чітко пізнати. Іншими словами кажучи, сліди, що залишались з часів галицьких впливів, були структурно витерті, але матеріяльний склад мови залишився все-таки збережений.

У зв'язку з цим слід вказати на те, що були певні передумови «двомовності» у структурі української літературної мови також перед «великим експериментом» тридцятих років. Так відрегульованою була мова Шевченка і Куліша, тільки що ми маємо тут до діла не з російською мовою, а з церковнослов'янськими компонентами. Починаючи від двадцятих років нашого століття, поетична школа так званих «неокласиків», зокрема у поезії Максима Рильського, прагнула до цього ідеалу. Ця позиція чітко відображена у поезії Михайла Ореста, який фігурував на еміграції як продовжувач певних символістичних і неокласичних традицій. Причина цього ясна: всі ці письменники виросли в атмосфері російської поезії з її підкресленим двомовним характером та їх жанровим поділом. Уявлення про «мовну спілку», за Якобсоном і Трубецьким, передусім з огляду на фонологічну структуру географічно близьких мов, охоплює також структуру літературних мов, але тут йдеться більше про культурну і географічну близькість. Перед могутнім політичним перетворенням української літературної мови тенденція «двомовної структури» була панівною лише в деяких школах або в окремих письменників. Ніщо не вказувало на те, що це явище пошириться на всю літературну мову. Щойно централізований і надмірний апарат з центром поза межами України міг допомогти, щоб перемогла ця структура.

В порівнянні з іншими слов'янськими мовами розвиток сучасної української мови має багато паралелей з історією сербохорватської літературної мови. Подібно як в Галичині по відношенню до Великої України, Хорватія дотримувалася більше історичних традицій, ніж Сербія. Галичина належала, подібно як Хорватія, до Австро-Угорської монархії, а таким чином до іншої культурної сфери, ніж Сербія: а також релігія була інша. Як і Галичина, так і Хорватія виявляла волю до єдності літературної мови, якщо й не в такому масштабі, що ми покажемо нижче. Подібно до Галичини вона зберегла етимологічний правопис, у той час коли Сербія прийняла рішуче фонетичну орфографію. Врешті був і тут — а це найважливіше — центральний пункт дискусії з сербами питання про одно- або багатодіялектну літературну мову. Вук Караджіч підкреслив у першому пункті свойого Віденського договору з хорватами, що обі сторони признали недоцільність ствердження зі суміші діялектів створити нової мови, якої народ не знає. Краще вибрати з народних діялектів один, щоб підняти його до рангу літературної мови.

На відміну від українського розвитку, хорвати хотіли зберегти при принципіальній єдності літературної мови як їх варіянт двоєдної літературної мови. Галичина ніколи не бажала створювати свою відокремлену літературну мову (як це бездоказово твердили Плющ і Білодід). Навпаки, питання зводилось до того, скільки і які слова повинні увійти до спільної літературної мови. Але це нас тут не цікавить. Важливіше підкреслити те, що принцип — назвімо це — відокремленої дводіялектності, на якому базується зокрема хорватський варіянт сербохорватської літературної мови, актуальний і в наш час. На базі літературної мови цього типу розвинулась багата література.

Порівняння з Хорватією цікаве ще тим, що воно показує, як розвинулася б українська літературна мова при нормальних політичних відносинах, без великого мовно-політичного експерименту тридцятих років.

Є ще інша дво- або багатодіялектна слов'янська мова. Правда, вони досягнули такого стану, не усунувши історичних традицій. Словенська літературна мова, яка багато дечого увібрала від Горенських діялектів з околиці Любляни, є все-таки дводіялектною, тому що вона не відкинула традиції літературної мови XVI століття, яка розвинулась на базі Доленських діялектів[1]. Полідіялектний характер польської мови зводиться до того, що

[1] *Tomšić F.* Razvoj slovenskego knjiźnega jezika. // Zgodovina slovenskega slovstva. Л. Легиш, Ljubljana. 1956. - S. 18, 27, а також: *R. Âuty,* Některé problemy vyvoje slovanskych spisovnych jazyku. // Slavia, 1958,— C XXVII.— S. 165.

культурно-політичні центри Польщі переходили з Гнєзна до Кракова і з Кракова до Варшави[1]. До питання про межі національних мов Гергард пише: «Мова і сила (держава), не мова і дух визначають межі, в яких живе і діє наріччя. До політичної сфери мов приростає її культурна. Тут не допомагає ні педантерія, ні сентиментальність»[2]. Інакше кажучи, ці думки можна віднести до взаємодії діялектів і мов при утворюванні літературних мов. Сила оголосила українське слово поза законом у підросійській Україні. Таким чином були відкриті дороги для галицького впливу на українську літературну мову. І тільки насильство розбило у тридцятих роках нашого століття стару структуру української літературної мови. Але це була робота духа, якщо Галичина свідомо відмовилась утворити власну літературну мову, хоч це навряд відповідало спрямованості віденських властей. Вони скоріше настоювали на єдності літературної мови в політично відокремлених українських землях. Нібито даремний опір проти сталінського «мовного експерименту» був також справою духа. Сьогодні не можна відповісти на питання, чи вплив Галичини на українську літературну мову припинився назавжди, чи тільки тимчасово, бо ніхто посторонни не знає, чи цей дух виживе в умовах пострадянської України.

Таким чином, можна гадати, що історична ситуація може скластися так, що українська літературна мова знову відкриється для галицьких елементів. Чи означає це, що варт тепер впроваджувати щедрою рукою незнані їй досі галицизми? Такий висновок був би цілковито хибним і непродуманим. Навпаки, тут потрібна крайня обережність, бо все це робилося б поза народним ґрунтом, а отже, означало б відрив «закордонної» української літературної мови від питомої, відрив мови національної інтелігенції (поскільки вона скупчена переважно в еміграції) від мови народу на Великій Україні, сіяло б відрубність між окремими групами українців. Позичення доцільні й органічні тоді, коли спираються на міцний ґрунт під ногами, коли вони випливають з загальнонаціональної потреби. В умовах еміграції основне завдання щодо літературної мови — її максимальна консервація. Це не означає заборони всяких змін,

[1] *Urbańczyk S.* Ogólne warunki powstawania słowiańskich języków narodowych i literackich we wczesnym średniowieczu // Z polskich studijów slawistycznych. — Warszawa, 1958.- S. 16.

[2] *Gerhaut D.* Zar Problematik der kunstlichen Weltsprachen Studium Generale, 4. 1951.- S. 203.

всяких мовних дискусій і всякої критики мови. «Зовсім полишити критику язика значило б тільки, що обречи язик на смерть. Всякий поступ в язиці був би неможливий»[1]. Але це означає максимальну обережність при запровадженні або навіть пропонуванні змін у літературній мові, при всякій мовній дискусії тощо. Тільки тоді, коли розвиток української літературної мови буде йти органічно, коли історичні обставини сприятимуть йому, «коли всіх українських людей буде притягати одна спільна столиця має статичністю і силою державної української влади, і коли вони будуть туди привозити свої провінціяльні культурні окремішності, плекані в поодиноких краях, а звідтам вивозити знайомість українських людей інших провінціяльних культур — може наступити взаємне пізнання українців, без якого всі "соборності" будуть лише порожнім звуком»[2], і не тільки єдина, а й одноманітна літературна мова запанує у всій Україні, розвинувшися на основі всіх головних українських діялектів, але насамперед на основі схрещення двох вирішальних: центрального подніпровського — як бази і галицького — як того цементу, що проходить поміж усіма брилами бази, скріплюючи їх і роблячи споруду міцною, відпорною, витривалою — нероздрібною.

Львів 03.03.1943 - Німеччина 12.11.1944

[1] *Верхратський І.* Невіднішня заморока // Руслан, 1913.— Ч. 65.

[2] *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. — С. 422.

ДОДАТОК

ЧЕРНІГІВЩИНА В ФОРМУВАННІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

До постави питання

Мова літератури в Гетьманщині XVII —XVIII ст., поскільки вона спиралася на усну мову, відбивала насамперед українські північно-східні говірки. Причини цього ясні з першого погляду: культурні центри Гетьманщини — Батурин, Глухів, Новгород-Сіверський, Стародуб, ба й Київ лежали на терені цих говірок. Зрештою й суто кількісно ці говірки були мовою більшости населення. У дальшому я зватиму ці говірки чернігівськими, бо їхнє ядро лежало на терені сучасної Чернігівщини, але не слід спускати з ока, що тоді не різнилися істотно від суто чернігівських говірок і говірки сучасної північної Полтавщини, які тепер мають перехідний характер на північній основі. Отже, з десятьох полків, на які була поділена Гетьманщина, п'ять можна вважати за суцільно північноукраїнські з говіркового погляду (Стародуб, Глухів, Чернігів, Ніжен, Прилука), чотири за переважно північноукраїнські (Дубні, Переяслав[1], Гадяч, Миргород), і тільки один говорив лише мовою південно-східного типу (Полтавський).

Ця чернігівська традиція української літературної мови не згасла одночасно з ліквідацією Гетьманщини, а плекалася або давалася взнаки протягом усього XVIII, а почасти й на початку XIX ст. Характеристична деталь, що свідчить про збереження

[1] Про північну основу переяславських говірок, що відчувається ще й тепер, див. *О. Д(орошкевич).* Сторінка для характеристики говірки с. Хоцьок Переяславського пов. на Полтавщині. Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука. — Київ, 1915; *В. Брахнов.* Фонетичні риси говірок Переяслав-Хмельницького району на Київщині. «Полтавсько-київський діялект — основа української національної мови». Збірник статей. АН УРСР. — Київ, 1954. Щодо лубенських говірок — у тому ж збірнику: /. *Варченко.* Рефлексація давнього в лубенських говірках (зокрема с 67).

цієї традиції, є та, що в історичних творах кінця XVIII — початку XIX ст. козацький гетьман Самійло Кішка систематично виступає в північноукраїнській фонетичній формі — Кушка,— так, приміром, у «Краткое описание Малороссии»[1], у «Краткое описание о козацько-малороссийском народе» П. Симоновського[2], у «Летописное повествование о Малой России й ее народе й козаках вообще» А. Ріґельмана[3] і, нарешті, в «Истории Русов»[4].

Становище це яскраво відбилося у виданому 1786 р. описі Чернігівського намісництва О. Шафонського. Шафонський ділить українські говірки на три групи. Перша група, що її він зве північно-західною смугою (між Десною, Іпуттю, Сожем і Дніпром), не викликає в нього спеціальної оцінки, він тільки відзначає її близькість до білоруських говірок. З приводу того, що я називаю тут чернігівськими говірками, Шафонський пише: «Другая североюжная или средняя полоса, от севера к югу лежащая, заключает в себе жителей, которые между реками Десною, Сеймом, Сулою по город Лубны, от Лубен вправо опять к реке Десне и Днепру по город Киев обитают, как-то уезды: часть Глуховского, Кролевецкого, Коропский, Конотопский, южную часть уезда Сосницкого, уезд Березинского, уезд Борзенский, Нежинский, Прилуцкий, по правой стороне реки Сулы лежащие селения уезда Лохвицкого, Глинского и Роменского, уезд Остерский, Киевский, часть Козелецкого, Пирятинский и часть Лубенского. В сей полосе *самый чистый* малороссийский язык употребляется, который литовского очень мягкого, ни *степного грубого* и *тяжелого выговора* не имеет». Те, що лежить далі на південь, зневажливо схарактеризоване такими словами: «Во всей сей полосе наречие употребляется твердое и грубое и от обеих первых отменное, например: в Полесье говорят: *конь, нож, вол,* в Глухове и Нежине — *кунь, нуж, вул,* а за Лубнами — *кинь, ниж, вил»*[5].

[1] Видане при «Летопись Самовидця». Киевская временная комиссия для разбора древних актов.— Київ, 1878. Див. за покажчиком.

[2] Чтения Общества любителей истории и древностей российских при Московском университете, 1847.— С. 4.

[3] Чтения.., 1847, Ч. I,- С. 35-37; Ч. П.- С. 169.

[4] У виданні О. Бодянського — История Русов или Малой России. Сочинение Георгия Кониського. — Москва, 1846 (Відбитка з Чтения...).— С. 45. Кушка тут названий Дам'яном.

[5] Черниговського наместничества топографическое описание... сочиненное... Афанасием Шафонским. Цитую з видання М. Судієнка. — Київ, 1851. — С. 24 — 25. Підкреслення мої.

Не треба спеціяльно доводити, що ані поняття чистоти мови, ані поняття «грубости» не мають об'єктивних підстав у цих і подібних судженнях, а тільки відбивають соціяльну оцінку мовців. Літературна мова не тому літературна, що вона чистіша й «ніжніша», а тому здається витонченішою й чистішою, що вона літературна. Свідчення Шафонського — свідчення про вищість тих говірок, які він звик частіше бачити й чути у літературному оформленні.

Становище починає змінюватися на межі XVIII і XIX ст. У своїй книжці «Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях», ч. I, виданій 1798 р. в Петербурзі, Яків Мих. Маркевич уважає за «грубі» вже на південь від чернігівських положені говірки — назвімо їх тут і далі умовно полтавськими, — а ті, що лежать на північ від чернігівських, себто в термінології Шафонського литовські або поліські: що ж до чернігівських і полтавських говірок, то вони для нього вже стоять на одному рівні. Він пише, що північні мешканці «употребляют грубейшую пищу... Такова участь и наречия их, которое щекочет ухо малороссиянина степной и средней полосы»[1]. Якщо для Шафонського північні говірки були нейтральні, чернігівські — забарвлені позитивно, а полтавські — негативно, то для Маркевича негативного забарвлення набрали північні говірки, а чернігівські й полтавські розцінюються однаково. Бачимо переоцінку цінностей, але пріоритету полтавських говірок ще нема.

Цей пріоритет стверджує «Грамматика малороссийского наречия» О. Павловського, що її рукопис був викінчений на 1805 рік. Для Павловського зразкові ті говірки, де о чергується з *і,* себто полтавські (південно-західних він не знав), тоді як «ближайшие к Литве и грубейшие малороссияне выговаривают оное так, как *у* или *ю,* мешая будто с у»[2]. Хоч найближчою для Павловського особисто була саме мова чернігівського типу з чергуванням о з у або з ц, як він це часом ненавмисне прозраджує, особливо в тих словах, етимологія яких йому була неясна *(далыбу* 32, *магайбу* 44, пробу53; *дзвин* 2, *паныв* Gen. pi. б, 91, *одырвецьця* 85, *потым* 90, *одбрыв* 93, у *одный свытыт* 36 та ін.), але він орієнтується на вимову з *і* й запроваджує її скрізь, де тільки міг того допильнувати. Називаючи північні говірки київським наріччям, він прямо констатує переорієнтацію літературної мови на південні говірки: «Однако же я не спорю и в том, что *ныне* (виділив я.— *Ю. Ш.)* полтавское наречие киевскому предпочитается, и не без причины»[1].

[1] Цитую за: *Лазаревський А.* Прежние изыскатели малорусской старины // Киевская старина, 47, 1894.- С. 370.

[2] *Павловский А.* Грамматика малороссийского наречия...— СПб, 1818.— С. 4.

Так переорієнтація української літературної мови з чернігівської основи на полтавську припадає приблизно на час 1786 — 1805 рр. Причин її, мабуть, треба шукати в піднесенні Полтави й пізніше Харкова як культурних центрів при одночасному занепаді старих центрів на Чернігівщині. Тут знаходять свій початок ті факти, що стали за основу загальнопоширеної тези про полтавську (і київську) основу нової української літературної мови, себто мови від часів Котляревського.

Часто повторювані формули легко втрачають свій зміст і стають порожнім загальником, відірваним від фактів. Якщо під говірковою основою літературної мови розуміти певну суму найтиповіших фонетичних, морфологічних і словникових прикмет, то твердження про південно-східну говіркову основу української літературної мови слушне. Але коли приймається, що літературна мова в усьому тому, що робить її системою, збігається з системою говірки, то це — принаймні у випадку української мови, ані трохи не відповідає дійсності. Українська літературна мова як система збудована на різноговірковій синтезі. Кількісно, мабуть, серед цеглин цієї будови переважають полтавсько-київські, хоч і цього не можна твердити категорично, бо ніхто такої статистики не зробив, якщо взагалі її зробити можливо. Але вирішує тут не кількість.

Деінде я показав участь в українській літературній мові південно-західних елементів і важливість цієї участи, як і шляхи їх проникання до літературної мови[2]. Та переважна маса цих елементів продирається до літературної мови після 60-х років XIX ст. Чи означає це, що перед цим українська літературна мова,— орієнтовно беручи в межах 1798—1863 рр.,— була чистою південно-східною мовою? Досить простого погляду на факти, щоб піддати сумнівові подібні твердження. Найвиразніше це видно в морфології дієслова, де факти ясні навіть для спостерігача, не озброєного лінгвістично. Південно-східні говірки зліквідували чергування приголосних у першій особі

[1] *Павловский А.* Прибавление к грамматике малороссийского наречия или ответ на рецензию, зделанную (sic!) на оную грамматику.— СПб, 1822.— С. 15-16.

[2] *Шерех Юрій.* Галичина в формуванні нової української літературної мови,— Мюнхен, 1949 (Циклостиль).

однини дієслів II дієвідміни *(ходю, молотю, возю, носю),* втратили закінчення *-ть* у третій особі однини тих-таки дієслів не під наголосом *(він ходе, носе).* Були спроби впровадити ці форми в літературну мову (лисаветець Тобілевич, слобожанин Олесь, південнокиянин Кримський та ін.), але вони не прищепилися. Звичайно кажуть, що тут на перешкоді стала книжна традиція. Але яка книжна традиція? Найдавніша книжна традиція була церковнослов'янська, та вона дала б форми типу *ходжу, м(оло)щу...* Книжна традиція, про яку тут мова,— це традиція літературної мови, спертої на чернігівські говірки.

Чи вона проявилася тільки в морфології дієслова? Це було б щонайменше дивно.

Ігнорування чернігівської традиції в розвитку нової літературної мови базується не на дослідженні матеріялу, а радше на деяких теоретичних постулатах. З одного боку, воно випливає з народницького заперечення української літератури перед Котляревським як штучної, схоластичної, протинародної. Котляревський у цій оцінці виступає піонером нового підходу, нової орієнтації — на селянина й його мову, він починає літературну мову заново, на мало не порожньому місці. Усе фальшиве в цій народницькій концепції. Жадна літературна мова не буває народною. Котляревський відтворював радше мову бурсаків-семінаристів і дрібних панів, ніж селян. І нарешті, він був більше продовжувач попередньої традиції, ніж новатор, тим менше — революціонер. Переємність між мовою літератури XVIII і XIX ст. далеко більша, ніж це припускається.

По-друге, знову ж таки в народницькому дусі, літературну мову ототожнили з літературою, а літературу з біографією письменників. Полтавського походження Котляревського й київського походження Шевченка вистачило для тези про києво-полтавську основу літературної мови. Тим часом полтавець Котляревський зовсім не конче мав писати достеменно полтавською говіркою, і звенигородчанин Шевченко міг дуже далеко відходити від рідної говірки. Літературна мова — штучний витвір високорозвиненого суспільства, а не відтворення почутого «з уст народу».

У цій статті можна тільки поставити питання. Але, здається, навіть того малого матеріялу, що може бути тут поданий, вистачає для того, щоб висунути такі дві тези:

1. Чернігівська традиція була обмежена, але не припинена в українській літературній мові XIX сторіччя. Протягом усього

XIX ст. Чернігівщина істотно впливала на літературну мову, і цей вплив існує й тепер.

2. Для першої половини XIX сторіччя (орієнтовно 1798 — 1863) змагання чернігівських елементів з полтавськими й південнокиївськими було визначальним для формування української літературної мови, як для часу від 1863 р. визначальним було змагання південно-західніх елементів (галицьких) із східними (південнокиївськими, полтавськими й чернігівськими)[1].

На доказ цих тез наведу деякі факти з мови Павловського, Котляревського й Шевченка.

Павловський у своїй Граматиці, як уже сказано, свідомо орієнтується на полтавський тип мови. Та об'єктивно велику данину він сплачує чернігівському типові. Причин цього було дві. По-перше, Павловський, як я намагаюся довести в іншому місці[2], біографічно був зв'язаний з околицями Глухова або Путивля, себто з типовими чернігівськими говірками. По-друге, Павловський був зв'язаний з літературою свого часу. Він сам перелічує її головні твори: «Напечатанная и публикою с удовольствием принятая и перельщіованая Виргилієва Энеида; Діалоги рождественській и воскресенській; Вірша, говоренная Запорозькому Гетьману на Великдень; Замысл на попа, и еще некоторые»[3].

Згадані діялоги — це, мабуть, інтермедії з «Комическое дійствіе на рождество Христово» Митрофана Довгалевського і з «Воскресение мертвих» Георгія Кониського. Вони рясніють такими північноукраїнськими формами, як *пархум, остронуг, тулко; рабои, курат* (рябої, курять), *да* (та) тощо[4]. Вірша на Великдень своєю мовою не така витримано чернігівська, але і вона має в своїй мові сильне північне забарвлення:

а. Спорадично у з о в первісно закритому складі: *пробу;*

[1] Нагадую, що межу між «полтавськими» й «чернігівськими» говірками я проводжу тут так, що північну частину Полтавщини (приблизно до межі південно-східних і перехідних говірок на мапі Ганцова — див. ЗІФВ ВУАН 4.— Київ, 1924) розглядаю як частину чернігівських говірок.

[2] G. *Y. Schevelov.* «Die Grammatik der kleinrussischen Mundart» von Pavlovskij und ihr Autor. Zeitschrift fur slavische Philologie, XXVII, I, 1958.

[3] *Павловський О.*— С. 111. Правопис українських слів зберігаю, за винятком кінцевих ъ, правопис російського тексту Павловського модернізую.

[4] Беру приклади на вибірку з *О. Білецький.* Хрестоматія давньої української літератури. - Київ, 1949. - С 340, 350.

б. Спорадично зберігається без змін о в закритому ненаголошеному складі: *дождав, под ноги, карность, подбит, подрягу;*

в. Спорадично стверділе *р: цара* (род. відм.);

г. Дав. відм. одн. іменників чол. роду на *-у: Адаму;*

ґ. Наз. мн. прикметників на *-и: ворота одперти;*

д. Часті нестягнені прикметники: злий *духи, власний мухи, тое, злий раны;*

є. Дієслова II дієвідміни зберігають у третій особі одн. закінчення -шпь не під наголосом: *крутить, мислить*[1].

Яскраво північний характер мови «Замысла на попа» І. Некрашевича, священика с Вишеньки Остерського повіту, з його *вюн, тюлки, титарує* (тверде *р!), править* (3-тя особа одн. з закінченням *-ить)*[2] — річ загальновідома і не потребує доказів.

Отже, й усяка літературна традиція, на яку спирався Павловський, — до «Енеїди» я ще повернуся, — була чернігівська. Біографічні обставини й культурна традиція спільно схиляли Павловського всупереч його принциповій настанові на північний характер його мови. Що ж дивного, що знаходимо силу північних елементів і в його фонетиці, і в морфології, і в словнику. У фонетиці, крім уже згаданого спорадичного у, u з о, відзначу:

а. *о* зберігається в закритих складах не під наголосом: *гонець* (32), *лоскот* (43), *мановцем* (44), *хутор* (63) та ін.;

б. Спорадично проявляється акання: *позяхаю* (52), *казявка* (70), *ракіта* (72);

в. u переходить в *і* по *к, г: кій, кітиця* (39), *сокіра* (59), *дорогімы* (89) та ін.[3];

г. ρ стверділо: *вечераю* (28), *чвыра* (103) та ін.;

ґ. *й* по *и* має тенденцію відпадати: *шуты глечычок* (85), лрьг*деш* (89) та ін.;

д. Іменники типу *зілля* мають довгі приголосні плюс є (Павловський позначає його *і): насіньні* (7), *весільлі* (28) та ін.;

є. *g* чергується з ж в дієсловах II дієвідміни: *паскужу* (50), *шкожу* (66) та ін.

У морфології Павловський знає:

[1] *О. Білецький.* Хрестоматія давньої української літератури. — Київ, 1949.— С 368-370.

[2] *Кістяківська Н.* Твори Івана Некрашевича. — Київ, 1929.— С. 20.

-[1] Пор. в околицях Яготина й на Роменщині. — *П. Бузук.* Діялектологічний нарис Полтавщини // Український діалектологічний збірник 2. — Київ, 1929. — С 173, 194.

а. Дав. одн. іменників чол. роду на *-у: пану* (6), *козаку* (98) та ін. Форма на *-ові, -єві,* за його словами, «редко употребляется в именах вещей одушевленных... а то и того реже в неодушевленных» (6), хоч, відповідно до його високої оцінки південних говірок, ця форма означає, на його думку, «умягчение грубости наречия»;

б. Нестягнені прикметники: *гарная — гарнеі — гарный* (10);

в. Наз. відм. мн. прикметників на *-и: густы терны* (90);

г. Займенник *сей* має в непрямих відмінках ż: *сіх, сім, сіми* (в літературній мові ці форми відбилися в формі сполучника *буцім* із *будь + сім!);*

ґ. У 3-й особі одн. дієслів II дієвідміни закінчення *-ить* не під наголосом: *крутыть, мутыть* (96) і тільки так.

Нарешті словник Павловського — типово чернігівський, але розмір цієї статті не дає змоги подати докладну аналізу лексики, і я змушений відіслати читача до вже згадуваної моєї статті про Граматику Павловського.

Якщо мова Павловського в намірі — полтавська, а в суті переважно чернігівська, то в Котляревського знаходимо вже перевагу полтавських елементів. Чернігівські елементи в нього не зумовлені біографічно, а завдячені тільки літературній традиції.

Проте вони раз у раз виступають як варіянти полтавських форм. Н. Янко-Триницька висловила думку, що «варіябельність усіх елементів мови, що так різноманітно виявляється в мові Котляревського, є неминуча на перших етапах розвитку всякої літературної мови»[1]. Та напевне кількість варіянтів була б куди менша в Котляревського, якби він просто фіксував одну — полтавську — говірку і не мав би віддавати данини літературній традиції. А так знаходимо в нього поруч *сирівець,* з південним оформленням, і *яловець,* з північним (І, 28), *од* і дуже рідко *від, зомну* (II, 27), локоліь (II, 28), але *мізок* (IV, 3); *замуж* (III, 50); дав. одн. «Він *Ааресові* задасть» (II, 34), але «Дай моєму *Ааресу* сили» (II, 32); наз. відм. мн. прикметників на *-и:* «Ви... *ради* мордувать людей» (VI, 94); часто вживані нестягнені прикметники[2]; чергування приголосних у 1-й особі одн. дієслів II дієвідміни: «Я бебехів вам *надсажу»* (II, 21) тощо. Щоправда, вагання в цих категоріях можна знайти і в самих (центрально-) полтавських говірках, де вони завдячені впливові

[1] *Янко-Триницька Н.* Паралелізми в мові І. Котляревського // Мовознавство, 1936.- № 10.- С 79.

[2] Пор. приклади там же.— С. 61, 63, 65.

північноукраїнських говірок, але кількість варіянтів у мові Котляревського тяжко пояснити самим посиланням на варіянтність полтавських говірок.

Самі варіянти різних списків і видань «Енеїди», зібрані Марковським[1], показують характеристичні вагання між північними і південними — чернігівськими й полтавськими — формами. Наприклад, на одній лише навмання взятій сторінці (155) знаходимо варіянти *пізна — позна* (рефлексація *о* в закритих ненаголошених складах), *гиряви — гирявы* (закінчення наз. відм. мн. прикметників), *да — та, прійшли — пришли* (втрата *й* по *и), утыхомырся — утихомирься* (ствердіння ρ чи брак його). Численні збіги лексики Котляревського зі словником Павловського, спертим на чернігівські говірки, я наводжу в своїй уже згадуваній статті про Граматику Павловського.

Отже, мова Котляревського при своїй виразній полтавській основі ввібрала в себе з літературної традиції чимало чернігівських елементів. Було б цікаво й важливо простежити їх докладніше в Котляревського й котляревців, як і в ранніх романтиків, але рамки цієї статті обмежують мене до самої постави питання.

Творчість Шевченка не принесла українській літературній мові звільнення від північноукраїнських елементів, хоч у нього вже годі шукати таких виразно північних проявів, як перехід о в *у* тощо, навіть у рештках. Увагу на північноукраїнські елементи в мові Шевченка звернено вже давно, поскільки йдеться про фонетику й морфологію. Синявський, що вивчав цю сторону мови Шевченка за його рукописами — конечна передумова для студій мови Шевченка, — перелічує типові властивості поетової фонетики й морфології. З них деякі характеризують північні говірки, головне в їх смузі, перехідній до південних говірок. Назву тут ці риси, спрямовуючи за більшим числом прикладів до Синявського:

1. о, є в закритих складах часто не переходять в *і* не під наголосом, — починаючи від форми *ясен* у перших рядках *«Причинної»,* пор., також *регот, осень, окром*[2] тощо. Важко

[1] *Московський М.* Найдавніший список «Енеїди» І. Котляревського й деякі думки про генезу цього твору.— Київ, 1927.— С. ПО і далі.

[2] *Синявський О.* Елементи Шевченкової мови, їх походження й значення // Культура українського слова, Збірник І.— Київ, 1930.— С. 13, 14; *М. Сулима.* Рідко вживані прийменники в Шевченковій мові // Науковий збірник 1927.— Ч. XXVI,- С 155.

сказати, якою мірою можна вбачати в цьому данину літературній традиції. Можливо, що має рацію Синявський, коментуючи це явище так: «Вплив північноукраїнських говорів у цім саме був досить помітний у тому говорі, що до нього належав Шевченко»[1]. Безпосередній вплив говірки міг пробитися також *у*

2. Спорадичне ствердіння *р: ликарувати,* гіперичне *крюки,* вагання між *байстрюк* і *байструк*[2].

Але в дальших випадках годі думати про вплив Шевченкової говірки, якщо навіть припустити слабкі північні впливи на неї:

3. Перед початковим о- не буває типового для південнокиївських говірок протетичного *г: оріхи, виострю*[3]*;*

4. Ненаголошені *о, у,* за рідкими винятками, не плутаються[4];

5. В іменниках типу *зілля* поруч нормального *-а* є випадки з -є після подовжених приголосних: *весіллє, возліссє, камінне*[5]*;*

6. У дієсловах II дієвідміни в першій особі одн. *g* переходить у *ж: чужу, блужу, посажу;*

7. Присвійні прикметники в наз. мн. мають закінчення -и: *царевы князи;* спорадично також інші прикметники: *мы жонаты, булы б богаты*[6]*;*

8. Часті нестягнені прикметники. За підрахунком Синявського, 833 нестягнені форми на 1892 стягнені[7]. Варт додати до цього, що дуже часто нестягнені прикметники виступають без стилізаційної функції, не архаїзуючи й не фолкльоризуючи мови, як, напр., у «Наймичці»: *«Болящая* Щодень, щогодина, Ледве чути, питається»;

9. Дієслова II дієвідміни в 3-й особі одн. зберігають не під наголосом закінчення *-ить: побачить, голосить.*

10. Дієприкметники закінчуються на *-ений,* не лише на *-аний* (роблений)[9].

[1] *Синявський О.* Дещо про Шевченкову мову // Україна, 1925. — Ч. 1 — 2. — С ПО.

[2] *Синявський О.* Елементи...— С. 16—17.

[3] Там же.- С 19.

[4] *Синявський О.* Дещо...— С. 106.

[5] *Синявський О.* Елементи...— С. 15 — 16.

[6] *Синявський О.* Дещо...— С. 107; Елементи... — С. 23.

[7] *Синявський О.* Елементи...— С. 20.

[8] *Синявський О.* Дещо...— С. 103.

[9] Там же.- С 103.

Синявський хоче розглядати всі ці факти як вияв говірки Шевченка. На його думку, «діялектна батьківщина Шевченкова займала місце хоч і не на території північно-українського наріччя, але все ж доволі близьке до перехідних на північній основі говірок»[1]. «Вкраїнську мову йому "дала" рідна його Звенигородщина... коли ще лексично він збагачував її з інших джерел, то така річ, як морфологічна структура, а особливо звукова система цілком завдячують Звенигородщині»,— вважає Синявський[2].

Пристати на це важко. Північні говірки не сягають так далеко. Що перехідні говірки «доволі близькі», не пояснює появи північних елементів у говірці поетового рідного села. Синявський припускає, що в Шевченка не було активного зацікавлення мовою. Щоб довести це, він посилається на хаотичний правопис Шевченкових рукописів. Але неуважність до письма не означає неуважности до мови. Шевченко не був байдужим до питань мови. У листі до Корсуна з січня 1842 р. він писав: «Тилько дрюкуйте своєю граматыкою, бо вона мени дуже полюбылась»[3]. Збірки лексично-фразеологічних матеріялів були в сфері його інтересів. Його високу оцінку «Записок о Южной Руси» П. Куліша[4] можна віднести до всіх трьох складників збірки — фолкльорних, літературних і мовно-фразеологічних матеріялів.

Далеко природніше буде вбачати в північноукраїнських елементах мови поета, число яких, до речі, до часу заслання Шевченка не меншає, а радше більшає, вплив на нього, з одного боку, безпосередньо літературної традиції, а з другого і головне, — вплив його друзів і знайомих з поміщицько-письменницьких кіл. Це був період, коли поет обертався переважно серед цих кіл, і попри часткові відштовхування від них, йому було нелегко уникнути їхнього впливу. Цілком природно, що до певної міри Шевченко в манерах і в мові пристосовувався до цього свого нового оточення.

У літературу Шевченка впроваджував чернігівець Гребінка (з Пирятинського повіту Полтавської губ.). Ще в Петербурзі до Шевченкового найближчого оточення належали пирятинець

[1] *Синявський О.* Дещо...— С. 109.
[2] Там же. - С 102.
[3] *Шевченко Т.* Повне видання творів, т. XL За ред. Павла Зайцева. — Варшава-Львів, 1935.- С 19.
[4] Там же. - С 156.

В. Григорович і Г. Тарновський з Борзенщини. Оточення мочеморд мало за осередок маєток Віктора Закревського Березові Рудки на Пирятинщині, роман Шевченка з В. Рєпніною відбувався там-таки (Яготин). Ми знаходимо Шевченка раз у раз то в Тарновського в Качанівці (Борзенщина), то в Лизогуба в Седневі (Чернігівського пов.), у Волховських у Мосівці (Пирятинщина), у Бальменів у Линовицях (Пирятинщина), у Афанасьєва-Чужбинського в Іськівцях (Лубенщина), у Ґалаґанів у Сокиринцях (Прилуччина), у О. Бодянського в Густинському монастирі (Прилуччина). Серед знайомих Шевченка ми зустрічаємо Віктора Забілу (Кукуріковщина, Борзенського пов.), Солонин, Селецьких, Капністів, Бурковських, Лукашевича — і всі вони зв'язані з тією ж територією і, безперечно, коли говорили по-українськи, вживали говірки чернігівського типу. Мемуарист засвідчує, що багато пань з цього оточення читали Шевченкові його поезії, і «він особливо хвалив чистоту полтавської говірки», — у суті речей це була чернігівська говірка в її південній частині. У Москві Шевченко теж зустрічає насамперед представників північних говірок — О. Бодянського й М. Щепкина. Київський період приносить близьке знайомство з вороніжцем Костомаровим і надто з такими виразними чернігівцями, як П. Куліш і В. Білозерський з сестрою. Серед кирило-методіївців можна згадати ще пирятинця Андрузького[1].

Розуміється, були серед українських друзів Шевченка й люди з інших теренів, але кількісна і якісна перевага чернігівців не підлягає сумнівові. У цьому слід, перше ніж деінде, шукати причини того, що елементи північноукраїнської традиції української літературної мови не були перекреслені в поетичній мові Шевченка, хоча роля їх була, звісно, другорядна. Є й прямі вказівки, що «чернігівці» правили деякі твори Шевченка, напр., О. Бодянський — «Гамалію», П. Куліш — «Наймичку» та ін.[2] Майже релігійна шана Кулішева до української мови («Украй-

[1] Відомості про знайомих Шевченка в 40-ві роки беру з книжок: *О. Кониський.* Жизнь украинского поета Т. Г. Шевченка.— Одеса, 1898.— С. 129 — 235; *М. Шагинян.* Тарас Шевченко. - Москва, 1946.- С 140-171; П. Зайцев. Життя Тараса Шевченка.- Мюнхен, 1955.- С 48-147. Відомості про походження кирило-методіївців ласкаво подав мені Музей-Архів УВАН у Нью-Йорку.
[2] У листі до Бодянського з 13.5.1844 р. Шевченко пише: «"Гамалія" не поправлений, як ми з Вами тоді поправляли, бо без мене надрукований полукацапом».— Твори, т. XI.— С 3О. Про «Наймичку» див. там же.— С 187 (Лист до Куліша з 5.12.1857).

на и украинский язык сделались теперь моею истинною святынею»)[1] мала логічним наслідком вимогливість до мови літературних творів, що виходили з-під пера кирило-методіївців.

Виділити північноукраїнські елементи в словнику Шевченка при теперішньому стані українського мовознавства, коли не порядкуємо ані словниками говірок, ані словниками мови окремих письменників, а зокрема надто мало знаємо з цього погляду про рідну говірку Шевченкову, — річ майже неможлива. Проте, можна висловити припущення, базуючися між іншим на позначках у словнику Грінченка, що північноукраїнський характер мають такі вжиті Шевченком слова, як *Заверюха* («Катерина»), *покотьоло* "кружало" (там-таки), *ралець* («Гамалія»), *буцім* "наче" («Сон»), *бадьоритися* (там же), *шматок* "кусень", "кавалок", («Сліпий»), *багно* "болото" («Посланіє»), *цуратися* "зрікатися" («Посланіє»), *вадить* "нудить" (там же), *луда* (там же), *ковтун* («Відьма»), *стужа* (там же), *стрига* (там же). Можливо, що ці слова ведуть нас до чернігівських говірок.

Переважна більшість цих слів уже була використана в літературній традиції до Шевченка. Наприклад, у Павловського знаходимо *Заверюха* (95), *покотьоло* (52), *шматок* (66), *багно* (25), *цураюся* (64), *вадить* (28), *ковтун* (40); *буцім, ралець* фігурують у Котляревського. Настанова на використання лексики з різних діялектів може бути проілюстрована вже з «Катерини», де протягом однієї сторінки читаємо: «Реве, стогне *хуртовина*» — «Утомилась *Заверюха*» — «Еге, бачу, яка *фуґа!*»

У другій половині XIX ст. чернігівські елементи в мові активно підсичував Куліш, вплив якого був тим більший, що він був не тільки сам письменник, а і редактор, і організатор літератури, до того ж винятково темпераментний і рухливий. Йому разом з Оп. Марковичем завдячує, мабуть, чернігівські елементи своєї мови Марко Вовчок. Пізніше таку ж ролю відігравав Грінченко. Поза цим його вплив виявився в упорядкуванні ним найавторитетнішого словника української мови. Там Грінченко особливо широко використав зібрані ним і іншими на Чернігівщині фолкльорні й діялектні матеріяли. Та й поза тим питома вага чернігівських елементів у словнику Грінченка, узятих чи то з фолкльору, чи то з письменників-чернігівців,

[1] Лист до О. Марковича з 14.3.1846, опублікований В. Міяковським у розвідці «Люди сорокових років». — «За сто літ» I. — Київ, 1927. — С. 50. Пор. у цій же публікації дуже цікаві висловлювання на мовні теми в листі Куліша до Костомарова з 27.6.1847 і П. Сердюкова до Куліша (С. 53-54, 70-75, особливо С 72).

незмірно більша, ніж місце Чернігівщини в загальній території України[1]. А визначальний вплив словника Грінченка на дальший розвиток літературної мови — факт безперечний, хоч і не досліджений у деталях.

Так створилася та ситуація, що в XIX —XX ст. північні говірки поволі відступали й відступають перед південно-східними, але вплив північних говірок у їх чернігівському варіянті на літературну мову, хоч і не такий великий, як на початку XIX ст., мав тривалий характер. Він не був такий активний і ґвалтовний, як вплив Галичини, тому він не спричиняв таких запальних дискусій. Але своєю сталістю й послідовністю він чимало сприяв синтетичному характерові української літературної мови. Твердження про києво-полтавську основу її (власне, південнокиївську й південнополтавську) і з цього погляду потребує якщо не заперечення, то чималого обмеження, а вся історія літературної мови постає перед очима дослідника далеко складнішим і динамічнішим процесом.

Нью-Йорк, 1955

[1] Погляд О. Шахматова про недостатню репрезентацію північноукраїнських говірок у словнику Грінченка («Мы отметили в словаре, собранном редакцией "Киевской старины"... опущение северно-малорусского лексического материала, лишь случайно проникшего из подвергшихся сплошной выборке этнографических сборников» — *А. Шахматов.* Отзыв о словаре украинского языка, представленном редакцией журнала «Киевская старина» на соискание премии Н. И. Костомарова, Отчет о присуждении премии Н. И. Костомарова за словарь малорусского наречия 29 декабря 1905 г.— С.-Петербург, 1906.— С. 10, пор. також С. 46) в дійсності стосується до говірок Менської, Гродненської, Седлецької й Люблинської губерень (5), себто говірок, найдалі висунених на північ, перехідних до білоруських і південнобілоруських. Про справді чернігівські елементи Шахматов писав: «Впрочем, далеко не весь северно-малорусский материал подвергся исключению. Мы находим в словаре ссылки на тексты, записанные в тех частях Черниговской и Волынской губерний, также Радомысльского уезда, которые принадлежат к области северно-малорусского наречия» (7 — 8). З другого боку, як свідчить В. Чапленко (Українська літературна мова, XVII ст.— 1917 р.— Нью-Йорк, 1955.— С. 273), І. Нечуй-Левицький, з властивим йому нахилом перебільшувати, закидав 1905 року й пізніше чернігівську орієнтацію «київській спілці» упорядників мови (С. Єфремов, Б. Грінченко та ін.).

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Пригадую, як наприкінці 80-х, зацікавившись історією функціонування та унормування в Галичині правописної системи української мови, відчула брак ґрунтовного дослідження, яке б характеризувало галицький варіант літературної мови та його роль у становленні загальноукраїнської мовної норми. Тому згодом справжнім відкриттям стало побачене в одній із публікацій посилання на німецькомовну студію Юрія Шевельова «Внесок Галичини у формування української літературної мови». Однак тоді здавалося, що ознайомитись з цією працею, як і з багатьма іншими науковими дослідженнями відомого славіста, в Україні є либонь справою безнадійною...

І ось сьогодні після десятиріч заборон науковий доробок визначного мовознавця поволі, але все ж повертається до українського читача.

А коло мовознавчих зацікавлень Ю. Шевельова доволі широке — від історії української мови, історії мовознавства до фонології, ономастики, соціолінгвістики, стилістики.

Відтак перша ґрунтовна праця вченого «Граматика української мови» (ч. 1—2, 1934) двічі перевидавалась. Ю. Шевельов розвинув поняттєві та історіографічні основи української лінгвістики, у своїх дослідженнях синтезував діахронічний та синхронічний підходи до вивчення української мови.

Найповніша бібліографія вченого охоплює 872 назви. Об'єктом його досліджень стала більшість слов'янських мов: старослов'янська, білоруська, польська, російська, словацька, чеська, сербсько-хорватська. Однак саме українська мова була серцевиною славістичних зацікавлень науковця, який вільно володів багатьма мовами і писав українською, англійською, німецькою, французькою, польською, російською.

Юрій Володимирович Шевельов (псевдоніми — Юрій Шерех, Григорій Шевчук) був доктором філософії з 1949 року, дійсним членом У ВАН з 1945 року (у 1959-1961 рр. і 1981-1986 рр-президент УВАН), дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка з 1949 року. А також членом Американського лінгвістичного товариства, Польського інституту мистецтв і наук у США, членом редакційної колегії Енциклопедії українознавства, головним редактором журналу «Сучасність» (1978—1981), з 1992 р. — членом редколегії журналу «Мовознавство» (Київ). З 1991 р.— член НАН України, з 1992 р.— почесний доктор Національного університету «Києво-Могилянська академія». У 2000 році Ю. Шевельов став лауреатом Державної премії України ім. Тараса Шевченка.

Народився Ю. Шевельов 17 грудня 1908 року в м. Харкові.

Тут навчався на літературно-лінгвістичному факультеті Педагогічного інституту професійної освіти, згодом був викладачем української мови в Інституті журналістики (1931—1938). Захистивши кандидатську дисертацію, працював доцентом Українського інституту журналістики (1933—1939) та Харківського університету (1939—1043).

Під час Другої світової війни Ю. Шевельов назавжди залишив рідний Харків. З лютого 1943 р. до липня 1944 р. жив у Львові. Саме тут було написано «Внесок Галичини у формування української літературної мови». У передмові до книги її автор зазначав: «...з переїздом до Львова мовні відмінності стали для мене особливо виразними... тут тема шукала свого дослідника». Це наукове дослідження вченого й нині лишається найповнішою характеристикою галицького варіанта літературної мови та його ролі у становленні єдиного мовного стандарту.

З осені 1944 р. до кінця 1949 р. Ю. Шевельов перебував у Німеччині. Тут він став одним з організаторів об'єднання еміграційних літераторів у німецьких таборах для переміщених, відомого Мистецького руху (МУР).

Однак згодом відновлення роботи Українського вільного університету в Мюнхені дозволило Ю. Шевельову повернутися до викладацької роботи: з 1946 по 1949 р. він — професор слов'янської філології УВУ.

У 1952 р. Ю. Шевельов переїздить до США, де працює на посаді професора кафедри славістики Гарвардського університету. Та через два роки прикрий конфлікт із провідним амери-

канським русистом Романом Якобсоном зумовив перехід Ю. Шевельова до Колумбійського університету.

Саме в США, під час університетської праці й після виходу на пенсію (1977), Ю. Шевельов написав свої найважливіші мовознавчі дослідження.

Отож, у 1964 р. англійською мовою виходить друком фундаментальна праця Ю. Шевельова «Історична фонологія праслов'янської мови», в якій викладено історичний розвиток звукової системи праслов'янської мови. Логічним продовженням цієї праці, що стала етапною в загальному розвиткові слов'янського порівняльно-історичного мовознавства, було дослідження «Історична фонологія української мови». Англійською мовою ця книга вийшла друком у 1979 р. Не беручи до уваги підготовчих студій, робота над нею тривала півтора десятка років. Ця монументальна монографія одразу посіла особливе місце в галузі слов'янського історичного мовознавства. Опрацювавши величезну кількість писемних пам'яток від доби Київської Русі й до кінця XVIII ст., залучивши матеріал сучасної української мови та її діалектів, автор повно й переконливо показав розвиток звукової системи української мови з доісторичної доби до наших днів. Ця наукова праця дозволила її авторові обґрунтовано спростувати поширену теорію щодо існування «спільної східнослов'янської» мови та довести самостійність й неперервність процесів мовної еволюції на українських землях.

Безперечно, що першим адресатом цього дослідження мав стати український читач. Однак впродовж багатьох років це була лише мрія, яку вдалось успішно зреалізувати харківському видавництву «Акта», котре здійснило у 2002 р. українське видання цього фундаментального дослідження обсягом у 1054 сторінки.

На особливу увагу заслуговує ще одна праця професора Шевельова: «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941). Стан і статус». Перше видання її вийшло в Нью-Йорку англійською мовою (у перекладі Оксани Соловей) і опубліковано в нью-йоркському видавництві «Сучасність» у 1987 р. Згодом кілька примірників нелегальним шляхом потрапили і в Україну.

За висловом Р. Корогодського, ця книга «стала скрушною констатацією... справжнього стану і статусу української мови в першій половні XX століття». У ній Ю. Шевельов детально характеризує один із суперечливих і доволі трагічних етапів розвитку української мови, висвітлює шляхи унормування її

правопису й термінології, історію лексикографічної теорії і практики, з'ясовує трагізм тієї «безприкладної нормалізації», якої зазнала українська літературна мова у першій половині XX ст. Учений доводить, що конфлікт між українською й російською мовами було перенесено «із зовнішньої, позамовної сфери всередину самої мови. Боротьба відбувалась не тільки в людській психіці, а й у самій мові».

У спадщині Ю. Шевельова окреме вагоме місце посідають і студії, присвячені українським мовознавцям. Відтак, нещодавно в Україні здійснено перше перевидання праць відомого вченого з історії українського мовознавства. До книги «Портрети українських мовознавців» (К.: Вид. дім "КМ Академія", 2002) увійшли нариси про видатних українських мовознавців доби Розстріляного Відродження Всеволода Ганцова і Олену Курило, оглядова стаття, що характеризує діяльність учених тієї доби, а також нарис про Костя Михальчука.

Доволі цікавою за манерою викладу і змістовим наповненням є книга Ю. Шевельова «Олександер Потебня. Мова. Національність. Денаціоналізація» (Нью-Йорк, 1992). У ній автор висвітлює погляди Олександра Потебні на зв'язок рідної мови з національною свідомістю, розкриває негативний вплив двомовності на становлення особистості. До книги увійшли маловідомі публікації та листи О. Потебні.

Упорядкування й видання двох томів праць Василя Сімовича (Оттава, 1981—1984) стало з боку визначного вченого Ю. Шевельова даниною вдячності своєму львівському вчителеві, котрий «поблагословив беззастережно» його у далекому ***1943 р.*** *на написання книги «Внесок Галичини у формування української літературної мови», книги, яка й досі залишається надзвичайно вартісним і допоки одиноким дослідженням у цій мовній ділянці.*

Олена Гузар,
кандидат філологічних наук

ПОКАЖЧИК УКРАЇНСЬКИХ СЛІВ, ЗГАДАНИХ У РОБОТІ

аби - 73, 115
авантура — 97
авто — 115
автор — 116
амнестія — 117
англичанин — 102
апельсин — 92
аркуш — 99
ачей — 91

бадати — 121
баєчний — 39
бандероли — 80
батава — 72
бачити — 111
бездолець — 38
безличниця — 71
безрога — 72
безчельний — 71
біографічний — 116
бісер - 101
блищак — 80
блідий — 111
блюдечко — 101
бльокада — 117
бо — 115
боліти — 73, 83
боржій, боршей — 27, 39
боронити — 114, 115
ботинки — 92, 101
брак — 100
брання — 110
брести — 112
брила - 79, 90, 92
брудний — 99, 100
брутально — 103
будяк — 116
будь ласка — 98
бумага — ЗО
бурхнути — 104
бусел - 79
бути - 75, 83, 97
буяк - 27
бюрко - 80
бюро - 117

в - 113
вабити — 99
вагання — 107
вагатися — 99
важкий — 94
ванькир (ванькір) — 72, 79
вара — 27
варити — 111
варовний — 25
ватра — 90
ввесь — 82
ввічливий — 39
вдолині — 96
везти — 111
вергати — 27, 40
вертати — 82
весело — 74
вести — 112
взрив — 100
вибух — 100
вигода - 74, 109
виграна — 72
видмо — 26
визов — 96
вийстя — 39, 40
виїмок — 99
викладач — 109
виклик — 96
виконати — 99, 116
виладновувати — 82
виміна — 109
вимова — 109, 110
вимога — 109
винарня - 80
виногради — 72
випадок — 109
виразник — 99
вирив — 99
виробня — 91
висідати — 94
високо — 74
виспа - 39
вистава - 109, 110
виявець - 99
виявлятися — 81
виясняти - 103
від — 83
відай — 73
відлеглість - 79
відмет — 70
відмовляти — 99, 100
відносини - 97, 99
відношення — 92
відокремлений — 99
відомий - 32
відповідь — 74
відпустка — 110
відродження — 99
відсотки — 99
відстрашувати — 94
відтак - 81
відчит - 34
відчувати — 48, 99
відштовхувати — 81
війстя — 72
вікопомний - 38
віншувати — 40
вітати — 40
вітластий — 27
віщ — 26
вказівка — 99
властивість — 97
властиво — 81
влаштовувати — 81
внизу — 95
вобляги — 107
воздух - 39
возити — 111, 132
волати — 71
воно — 112
ворушливість — 99
вояк — 93
впадати — 73
впірнати - 82
вплив — 64, 97
врава - 38
враження — 64, 97
все - 73, 82
встоювати — 100
всупереч - 114
втирити - 104
втікач - 109
вчасний - 94, 95, 96
вчин - 38

гайка - 92
галстук - 92
галуззя - 80
гасло — 99
гей би — 94
гідність - 99
глиба — 92
глядач — 109
гнеть - 25
год — 102
годен — 81
гордота - 36
горнишна — 102
город — 39
горопашний — 27
готівка — 99
гражданин — 103
границя - 79
грання — ПО
графин — 101, 106
гризота — 38
громадськість — 116
грубий, грубо - 81, 103
гувернер — 115
ґречний, ґречно, ґречність — 39
72, 97
ґума — 115
ґуст — 27

данина — 99
дання — 110
держати — 99, 111
джума — 71
дзвінок - 43
дижурний - 94
дикар — 103
дійшов'єм - 20
ділання — 86
діло (до ділу) - 103
для — 114
до - 74, 83, 114
добавок — 30
добуток - 38, 99, 100
довг — 46, 72, 80
довіз - 108, 109
догаряти - 71
догідця — 37
договір - 109
дозволяти — 74, 116
дозорчиня - 72
долина - 96
доматар — 26
донедавна - 99
допіру - 81

доплив — 109
доробок — 99
дорожка — 80
дотепер - 99
дохід — 108
дощенту - 48
дроб — 27
думливий — 71

Европа — 117
етер - 117
етнографічний — 116
Ефрат - 117

єдиний — 82

жадати — 99
жалоба - 110
ждати — 99
жебоніти — 71
женщина — 103
животіти — 99
живчик — 80
жити — 82

за - 37, 40, 82, 114
забавка — 70
забуток — 26, 70
завада - 99, 100
завод — 91
заволока — 26, 70
завсідній — 99
завчасний — 95
загара - 38
загарливий — 71
загожений — 71
задовольняти — 116
задуманий — 99
заживати — 71
заздрість — 70
заздрощі — 70
заіменник — 97
заказати — 26, 71
заки - 115
закидати - 97
закохання — 27
залагоджувати — 82
залacся - 37
залежність - 116
залляти - 82
замкнені - 94
замислюватися, замислений — 99
заневоління — 99
западати — 73
запит(ання) - 99, 100, 107
запізнаватися — 94
заплата - 39
запомин — 26
запопадність - 99
зарібок — 72
зарозумілість — 97
засада - 38, 97
засвідчення — 100
засіб — 116
засідання — 107
зателепуватий — 99, 100
затого — 107
збагнути — 26
збагнітувати - 27
збурення — 94
збурювати — 82, 93
звада — 70
звати — 95
звертатися — 43, 48
зверхність — 26
звинний — 71
звитяга - 38
звичай — 110
звіроцтво — 37
звіт - 97
згірдний — 79
згола — 40
зголошуватися — 93
здання — 38
здатний — 99
здвиг — 90
здібний — 99, 100
здійснити — 64
здоровий — 104
здоровити — 40
здоровкатися — 102
зима — 74
зимний, зимно — 37, 72, 81
зле — 71
злочинець — 99, 100
змаг(ання) 93, 99, 107
зміст — 64
змора — 70
знагла - 40
знадоба — 72
знадобитися - 17
знак - 110
знакомитий — 27
знання - 110
зненацька - 99
зображення - 116
зовсім - 99
зокрема - 99
зонтик - 92
зрадецтво - 37
зрадецький — 71
зрихтувати - 90
зробитися - 116
зупинятися - 99
з'явище - 99

ід — 27
ізвори — 72
іменник - 97
ім'я - 97
інвазія - 93
інтерес - 40
існувати — 60
історичний — 114

їден — 40

кава — 80
казковий - 39
канапа - 80
карк — 97
кацап — 25
квітниця - 37
керунок — 98
кип'яток - 102
китиця - 72
кільки - 40
кількість - 97
кітка — 80
кладяний - 118
кликати - 95
клямити - 38
кляса — 117
книжній — 118
когут — 39
количество - 98
колія - 39
кома - 97
конечність - 94
коновки - 79
конфекти - 102
конфітура - 80
копач - 109
копито - 111
коридор - 90
користь - ПО
коритар - 90
коротко — 74
короткозорий - 99
косити - 118
котвиця - 79
кофе — 102
кофейня - 102
краватка - 81, 92
крайовий - 40
крак - 39
крамарний — 39
крапка — 97
краснорічивість — 103
красти - 73
краян(ин) — 72
кресло - 102
кривда — 99, 100
кровать — 92
крок - 97, 99
кружитися — 103
кружка - 102
кукла — 102
купа (більший) — 20
кутас - 79
кутик - 82

лаба - 80
лаписька - 33
лата — 96
леговище - 80
легумінка - 39, 80
лекція — 92
лимон - 92
лиходій - 99, 100
лихослів'я - 36
лише — 98
ліжко — 92
ліплянка - 79
лісопилка — 113
літерат - 71
ліхтарня - 72, 79
лічити - 99
лічитися - 103
лляти - 90
лови - 91
луна - 32
лунати - 32
люб'язний - 39

людність — 79
ляда — 79
льос — 38

мавпа — 99
магазин — 102
майбутній — 99
майже - 99, 100
мак — ПО
маларосійщина — 116
марівничий — 37
марій — 37
мати — 83
мачуха — 116
мебіль — 102
мимо — 114
мідниця — 79
мілизна — 72
міродайний — 22
місто — ЗО
міський — 74
млака — 25
млоїти — 81
могти — 111
модерніст — 116
можливий — 99
можливість — 99
молоднеча — 99
монтер — 117
морва — 79
морожене — 102
морський — 74
мостова — 102
моцар — 90
моцарський — 37
мундур — 79
муравлисько — 80
мутра - 92, 96
мучень — 37
мушля — 72
мущина — 81

на - 111, 113, 114
наважливо — 99
навіть — 86
наглий — 103
наглядач — 109
надівати — 102
надушити — 80
назва — 99
назвисько - 33, 99
назвище - 79, 99, 100
наїдки — 72
най — 40
накидати — 17
належати — 83
належний — 32
намет — 72, 79
намисто — 17
нанизати — 17
наостанку — 116
наплечник — 94
направа — 79, 99
направленіє — 98
напрям(ок) — 97, 98
нараз —94
народознавство — 116
наросток — 97
настрій — 99
нахил — 99
нахильність — 99
невтральний — 117
недійність — 37, 38
недоброзичливість — 99
недостача — 100
недоторканість — 100
недоцінювання — 116
незачіпання — 99, 100
незграбний — 99, 100
незогірший — 71
неможливий — 64
ненависть — ПО
необізнаний — 97
нервний — 103
нести — П 1
не ... тільки — 73
нечистий — 99, 100
низ — 95
низькоокий — 99
нині, ниньки — 40, 81
новий — 111
норм(ір)овка — 118
носити — 118

о - 115
оба - 25, 96
оббріхувати — 99
обговорювати — 99
обертання — 107
об'єднання — 107
обидва — 96
обіджатися - 102
обітниця — 70
обіцянка — 110
оборка — 101
оборона — 116
образа - 99, 100
обстоювати — 99
обуда — 38
обшар — 70
овоч — 79
овощі — 102
овшім — 25, 121
оголошувати — 99
ограда — 102
Одеса — 116
один одного — 83
одинокий — 82, 94
одличка — 103
одмикувати — 100
одродіння — 99
одтручувати — 82
одхилятися — 99
одяг - 100
оздоблений — 99
означати — 116
оклад — 94
околишність — 99
окремий — 99
оновлення — 99
опаска — 80
опинятися — 99
опит — 106
оповідання — 107
оповіщати — 99
опрічний — 99
ослона — 72
Основ'яненко — 116
особливо — 116
остаточно — 99
оточення — 99
офіра — 26
оцей — 116
оцет — 92
оцінка — 110
очитаний — 27
очікування — 97
ошукувати — 100
ошуст — 26

падати — 39, 82
падковите — 100
паливня — 96
палочка — 101
пальто — 117
папірос(а) — 80
парадоксальний — 116
парасоль(ка) — 80, 92
парик — 101
пароход — 102
патос — 116
пекти — 112
первотній — 38
перебаранчати — 100, 104
переважно — 64
переважувати — 64
переводити — 82
переворот — 108
перед — 83
передплата — 99
переїзд — 108
переїздити — 82
перекидати — 82
перекладач — 109
переконання — 97, 107
переконуватися — 33
переляк — ПО
переносити — 82, 94
перепих — 26
перепустка — ПО
пересвідчуватися — 64
пересічний — 92, 99
перестанок —94
перестрашуватися — 81
перешкода — 99, 100
перешкоджати — 100
печатати — 103
пильно — 81
пирожне — 118
писання — 107
пів - 81

підготовка — 118
підмет — 97
піднімати — 103
піднос — 101
підносити — 126
підприємство — 99
підручник — 100
пізнаватися — 73, 94
після — 114
пітьма — ПО
плазування — 107
плентатися — 48
плід — 111
по - 112, 114
повертати (ся) — 94
повідомлення — 99
повітря — 39

повний — 116
повозка — 102
погоджувати — 94
погонець — 26
подивляти — 121
подібний — 99, 100
поет — 116
позаяк — 55, 56
поздоровляти — 40
позитивний — 116
позосталий — 73
показуватися — 81
полагоджувати — 94
поломінь — 82
полонина — 72, 80
полоса — 102
получати — ЗО
помагач — 109
помаранча — 92
помешкання — 99
помивачка — 72
помір'я — 27
помник — 27, 39
поневолення — 99
пописуватися — 73
попит - 99, 100
поренчата — 48
поринати — 82
порівняння — 107
порох - 82, 110
портвайн — 117
портьєр — 81
постійний — 99
поступ — 78
потвора — 99
потерпати — 81
потішати — 116
потому — 17
потуга — 26
похвала — ПО
похід - 108, 109
походня — 39, 40
почерез — 73
починатися — 97
почуватися — 81
пошиватися — 104
прагнути — 99
прання — ПО
представляти — 73
прецінь — 121
при - 113
привід — 108
привіз - 108, 109
привілейний — 37
придатність — 99
призвоїтий — 71
приказувати — 103
прикметник — 96
прикрашений — 99
прилюбність — 98
примитикувати — 99
примусовий — 100
примушений — 100
принаймні — 48
приплив — 108
приросток — 97, 116
присилуваний — 100
прислівник — 96
пристосовувати — 100
пристрасть — 99
приступати — 73
присудок — 97
притичина — 100
прихил — 38
прихилець — 38
прихід - 108, 109
прихожа — 102
про — 39
пробка — 102
пробуток — 27
просвіта — 97
просити — 111, 118
протилежний — 116
протягом — 99
професор — 116
прошу - 98, 99
публіка — 39
пугар - 27, 91
пуделко — 72
пуздерко — 27
пукати — 95

равлик — 34
ради — 39
раз — 111
раз ... раз — 115
райтар — 27
рамено — 94
ранній — 81
рано(к) — 81
раптом — 40
раріг — 27
рахувати — 99
резиґнація — 78

рейка — 80
речення — 97
речник — 26
речниця — 70
решотка — 102
риж — 80
ріг - 99
ріжний — 99
різати — 39
різно — 72
рій - 88
рік - ПО
рінь — 39
річник — 97
річниця — 99
рішучо — 99
робак — 74
роблений, -яний — 99, 100, 118
розвинений — 103
розвитий — 103
розвиток — 51, 64
розвій - 38, 78
розв'язання — 107
розглядати — 116
роздолий — 37
роздивляти — 81
роздражіння — 103
розказ — 70
розлив — 108
розпаношуватися — 71
розпач - 70, 78, 99
розпрозорюватися — 116
розпука - 90, 95, 99
розривка — 38, 79
розумниця — 74
роковини — 99
російський — 116
ротатий — 116
рубашний — 26
ружанка — 38, 40
руйнувати — 82
рух - 68, 99
рухливість — 99
ручисько — 33

салфетка — 102
сахар — 92
свідоцтво — 100
світ - 102, 106
світло — 102
себе - 83
сейчас — 25
середник — 97
середній — 92
сестриниця — 34
скарбівня — 61
скільки — 40
склянка — 79, 92
скойка — 72
скрепований — 27
скубти — 112
скуток - 38, 70
сливе - 99, 106
слоїк - 72, 80
сметанка — 79
сміховинний — 116
снідання - 107, 108
сопілка — 116
сос - 80
сотка — 82
сотня - 82, 88
співробітник — 99
співчуття — 99
спіткати — 99
споживач — 109
спокій — 111
спохвату — 106
справоздання — 97
спричинятися — 99
спротив — 94
стакак - 92, 101
старанно — 100
статки — 27
статкувати — 38, 71
стеклярус — 101
стирка (стірка) — 72, 79
стільки — 98
стіс — 79
стоїти — ЗО
стосунки - 79, 92, 99, 100
страдник — 99, 100
стражденик — 99
стражниця — 27
страйк — 99
страсть — 103
страховище — 99
стрий — 79
стрільба — 72
строї — 79
струмок — 99
стума — 37
ступінь — 99
судний — 71
сумніватися — 99, 100

суспільний — 68
сутрудовник — 99
сучасний — 99
сходити з ума — 103
сьогодні — 80
сьогочасний — 99

таз - 101
також - 25, 99
тамтой — 40
тартак — 92
твар — 39
творити — 116
терен — 90
терпіння — 38
тинк — 79
тиснява — 38
тисяча — 110
тільки —98
тільки-но — 115
тільки що — 115
тлум — 72
тлумачити — 97
тлумище — 91
то ... то — 115
товаризна — 37
товстий — 81
той — 94
тому — 73
тра — 40
тран — 96
трахтир — 102
тривати — 99
тримати — 97, 99
трогати — 103
трудно — 71
тружень — 37
трумний — 39
тручатися — 34
туга - 99, 111
тупцяти — 104
тут — 73
тутар — 28
тутка — 40
тяжа(р) — 38
тяжіти — 99
тяжкий — 94
тямити — 81
тяти — 39

у - 115
ув'язнення — 97

угол - 99, 102
уділяти — 83
узброюватися — 73
уклад — 99
уксус — 92
улива — 39
уникати — 99, 100
урок - 92, 102
урочий — 70
урочистий — 32
урухомлювати — 93
уряд - 108, 109
устрій — 99
утиск — 99
утрібки — 72
ухвалювати — 99
ухилятися — 99
ухиття — 38
ученик — 72
учта — 39
уявки — 106

файний — 20
фатівник — 70

хазяйствувати — 103
хапки — 106
хвинар — 106
хлоп — 80
ховати — 71
ходити — 118
холодно — 81
хопта — 79
хорий — 82
хороший — 20
хосен — 90
хронологічний — 116

цабе - 104
цвіт - 102
цингель — 80
цитрина — 80, 92
цілий - 39, 82, 111
цілком — 99
цнота — 70
цнотливий — 32
цофати — 121
цукор — 92

час - 111
часопись — 17
чекати — 99, 115

чемний — 39
черговий — 94
черевик — 92
через — 114
чимраз — 99
чин — 93
читання — 107
чоловік — 81
чота — 88
чулок — 101

шабельтас — 27
шаленство — 79
шарварок — 39
Швейцарія — 93
швидко, швидше — 39, 40
шина — 80
шляпа — 102
шпарко — 40, 73
шпати — 81

штука — 95
штучний - 95, 99, 100
шукач — 109
шумлява — 37

щадниця — 61
щитати — ЗО
щоб — 74
щойно — 115

юнацтво — 99
юрба — 91

яблуко — 116, 117
явище — 99
язик — 74, 102
як тільки — 115
ярий — 99
яскравий — 99

ПОКАЖЧИК ОСОБОВИХ ІМЕН ВЛАСНИХ, ЗГАДАНИХ У ОСНОВНОМУ ТЕКСТІ

Андрузький [Ю.] — 139
Антонович В. — 53
Антонович Д. — 53
Арабажин [К.) — 53
Атаманюк В. — 90
Афанасьєв-Чужбинський [О.] — 139
Бажан М. — 93
Бальмени — 139
Беліч А. - 122
Бердяев С. — 54
Білик І. — ЗО
Білозерський В. — 139
Білодід [І.] — 125
Бобинський В. — 90
Бобир-Бохановський [П.] — 67
Бодянський О. — 129, 139
Бордуляк Т. — 91
Брахнов В. — 128
Бук - 122
Бурковські — 139
Бучинський М. — 19, 52
Вагилевич [І.] — 17
Варченко І. — 128
Верхратський І. - 14, 18, 20, 34, 60, 64, 66, 77, 91, 97, 98,

Винниченко В. — 85, 86
Віклеф [Д.] - 119
Марко Вовчок - 43, 60, 140
Волховські — 139
Вороний М. — 84
Гаврилко М. — 84
Гасько М. - 90
Герасименко К. — 112
Гергард [Д.] - 126
Гехтер М. — 14
ГнатюкВ. - 34, 77, 117
Голицинський К. — 53
Головко А. — 113
Голоскевич Г. - 108, 109
Гребінка Є. - 43, 138
Григорович В. — 139
Грицак Є. — 13
Грінченко Б. (Чайченко В.) — 13, 14, 21, ЗО, 34, 37, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 58, 59, 60, 67, 78, 85, 91, 108, 113, 121, 140, 141
Грушевський М. - 62, 65, 69, 85, 88
Гулак-Артемовський [П.] — 43
ґалаґани — 139
Ґжицький В. — 90

Глазов — 68
Деген [Є.] - 53
Дідицький Б. — 18, 19
Добровський [Й.] — 122
Доброграєва [О.] — 53
Довгалевський М. — 133
Довженко О. — 123
Донцов Д. — 84
Дорошенко В. — 24, 53, 54, 55, 56, 84
Дорошкевич О. — 77, 128
Драгоманів М. - 18, 28, 29, ЗО, 31, 34, 120
Єфремов С. - 55, 62, 65
Желехівський Є. — 36, 37, 91
Жук А. - 84, 85
Жученко М - ЗО, 42, 64, 65, 66, 121
Забіла В. - 139
Закревський В. — 139
Залізняк М. — 84, 85
Зеров М. — 36
Зіньківський Т. — 30
Ізюмов О. — 109
Ірчан М. - 90
Канівець П. — 53
Караджіч В. - 119, 125, 154
Капністи — 139
Карпенки — 17
Квітка-Основ'яненко Г. — 17,60, 121
Квітка [К.] - 43
Кістяківський Б. — 53
Кішка Самійло — 129
Климкович К. — 98
Кміцикевич [Б.] — 91
Кобилянська О. — 51
Кобринська Н. — 51
Ковалів С - 77, 78
Когут Л. — 54
Козловський В. — 17, 84
Козуб С - 77
Кокорудз І. - 42, 46, 47, 48, 49
Кольберг О. — 34
Комар М. - ЗО
Кониський Г. — 133
Кониський О. — 23, ЗО, 43
Костомаров М. - 23, 139, 140, 141
Котляревський І. — 17, 32, 80, 85, 121, 132, 133, 136, 140
Корсун [О.] - 169
Коцюбинський М. - 57, 58, 69, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 85, 97, 124
Крат П. - 84
Кримський А. (Хванько А.) — 20, 42, 46, 47, 48, 49, 50, 54, 93, 117, 118, 120, 132
Крушельницький А. — 90
Куліш П. - 18, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 34, 43, 71, 75, 77, 97, 120, 122, 124, 138, 139, 140
Курило [О.] - 121
Левицький І. — ЗО
Левицький М. (Пилипович М.) — 41, 56, 64, 66, 97, 107, 115
Легиш Л. — 125
Лепкий Б. — 91
Лескін А. — 75
Лигозуб [А] - 139
Липа Ю. - 115
Липинський В. — 127
Лисенко М. — 85
Личко І. - 87
Лосун - 42, 49
Лотоцький О. - 68, 69, 85
Лукашевич П. — 17, 139
Любченко А. — 93, 115
Ляфонтен [Ж.] - 119
Мазепа Іс. — 87
Мазуренко В. — 53, 85
Маковей Й - 49, 51, 69, 76
Малишко А. — 113
Мандзоні [А.] - 119
Манжура І. — 114
Маркевич О. — 140
Маркевич Я. — 130
Марковський М. — 136
Меленевський М. — 53, 84
Мельниківна [К.] — 53
Мирний [П.] — 43
Михальчук [К.] — 56,
Мова-Лиманський В. — 31
Мольєр [Ж.] - 119
Мордовець-Сліпченко Д. — ЗО
Навроцький В. — 19, 34
Назаріїв О. — 84
Некрашевич І. — 134
Неронович В. — 85
Нечуй-Левицький І. - 28, 29, 32, 43, 51, 53, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 84, 85, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 118, 121
Николишин [Д.] — 121
Ніковський А. — 91
Ніщинський П. — ЗО
Огієнко І. — 97

Олесь О. - 118, 132
Орест М. - 124
Павленко В. — 85
Павловський О. - 130, 133, 134, 135, 136, 140
Панейко О. - 109
Партицький О. — 91
Петлюра С. — 69
Підмогильний В. — 114
Піскунов Ф. - 77, 91
Плющ [П.] - 125
Поліщук К. - 90
Олена Пчілка - 26, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 41, 52, 70, 92, 97
Раковський І. — 85
Рильський М. - 114, 124
Рігельман [А] - 129
Рєпніна В. - 139
Романович-Ткаченко Н. — 54, 55
Руданський С. — ЗО
Рудницький С. — 90
Руссо [Ж.] - 119
Руставелі Ш. — 90
Садовський В. — 85
Сакун Є. - 19, 20, 34
Самійленко В. — 53
Селецькі — 139
Сенченко І. — 112
Сердюков П. — 140
Симоновський П. — 129
Синявський О. - 109, 137, 138
Сімович В. - 54, 69, 70, 121
Сковорода Г. — 24
Скоропис О. — 53
Скрипник М. — 90
Смаль-Стоцький С. — 110, 121
Смілянський Л. — 113
Смолич Ю. - 112, 114
Смотрицький М. — 19
Ф. де Соссюр — 92
Сосюра В. - 119
Старицький М. - ЗО, 31, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 70, 71, 75, 97, 109
Стефаник В, — 91
Стефанович О. — 118
Стеценко Г. — 93
Стешенко І. — 64, 65
Стороженко [О.] — 43
Сумцов М. — 50
Східний Г. - 93, 94
Тарновський Г. — 139
Тимошенко С. — 85
Тичина П. - 112, ИЗ
Ткаченко М. — 53
Тобілевич І. - 118, 132
Трубецький [М.] — 124
Леся Українка - 49, 52, 54, 69, 70, 73, 75, 76, 84, 85, 97, 124
Устиянович М. — 77
Федькович Ю. — 77
Филипович П. — 36, 37
Франко І. - 42, 44, 45, 46, 50, 51, 60, 91, 117
Холодний Г. — 89, 91
Хоткевич Г. — 84
Чикаленко Є. — 57, 67
Черемшина М. — 91
Чернявський М. — 78, 84
Чосер [Дж.] - 119
Шафонський О. - 129, 130
Шахматов О. - 59, 141
Шашкевич [М.] - 17, 121
Шевченко Т. - 17, 18, 22, 28, 41, 43, 60, 76, 107, 121, 124, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 140
Шекспір [В.] - 77
Школиченко М. — 42, 46
Шликевичівни О. і М. — 85
Шухевич В. - 14, 34
Щепкин М. - 139
Щербаківський В. — 84
Щурат В. - 51
Юркевич Л. - 84
Яворський М. — 90
Яната О. - 88, 89
Янко-Триницька Н, — 135
Якобсон [Р.] - 124
Яновський Ю. - 93, 112, 113

ЗМІСТ

Вступне слово 5
Передмова **8**

ГАЛИЧИНА В ФОРМУВАННІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ **13**

I. Галицькі впливи на нову українську літературну мову до 1876 року 16

II. Галицькі впливи на українську літературну мову в період 1876-1905 років 21

III. Галицькі впливи на українську літературну мову в період 1906- 1920 років 56

IV. Галицькі впливи на українську літературну мову в період 1921-1941 років 89

V. Галицькі мовні елементи, інкорпоровані в систему сучасної української літературної мови 94

А. Лексика 96

Б. Наголос 107

В. Синтакса 112

Г. Фонетика й *морфологія* 115

Кінцеві зауваги 120

Додаток
ЧЕРНІГІВЩИНА В ФОРМУВАННІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ **128**

Замість післямови 142

Покажчик українських слів, згаданих у роботі 146

Покажчик особових імен власних, згаданих у основному тексті **155**

Наукове видання

Юрій Шевельов

ВНЕСОК ГАЛИЧИНИ У ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Редактор /. *Г. Ярошенко*
Художнє оформлення *М. М. Яцишина*
Технічний редактор *Т. М. Новікова*
Верстка *Г. Г. Пузиренка*
Коректор *О. Л. Рудь*

Підписано до друку 23.04.2003. Форма 60 χ 84 '/$_{1β}$.
Гарнітура Baltica. Папір офсетний № 1. Друк офсетний.
Умов, друк арк. 9,3. Обл.-вид. арк. 10,0. Зам. 3-44.

Видавничий дім «КМ Академія».
Свідоцтво про реєстрацію № 770 від 15.01.2002 р.
Друкарня НаУКМА.

Адреса видавництва та друкарні:
04070, Київ, вул. Сковороди, 2.
Тел./факс: (044) 416-60-92, 238-28-26.

Шевельов, Юрій.

Ш37 Внесок Галичини у формування української літературної мови.— К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003.— 160 с

ISBN 966-518-209-9

Праця видатного славіста Юрія Шевельова (Шереха) про внесок Галичини у формування української літературної мови написана під час перебування вченого у Львові в 1943 — 1944 рр. У ній простежується інтенсивність галицьких мовних впливів на нову українську літературну мову в різні історичні періоди. Матеріал ілюстровано прикладами використання галицизмів у мові П. Куліша, М. Старицького, М. Коцюбинського, Лесі Українки та ін.

Книга й досі залишається єдиним, а тому надзвичайно цінним дослідженням у цій мовній ділянці.

ББК 81.2УКР-03